

AKADEEMIA

58, 9779

JAAN TÖNISSON	V. ERNITS
ÜKS JAAN TÖNISSONI JULGEMAIÐ SAMME	J. ROOS
ÜHEST VANAST HÄÄST RAHVUSLASEST	J. MÄGISTE
DEMOKRAATIA LIIGITUSEST UUSIMA AJALOO VAL- GUSES	P. TARVEL
MAJANDUSPSÜHHOLOGIA TEADUSENA JA KUL- TUURILISE TEGURINA	E. BAKIS
„SIHITEADLIKKUSE“ LOOGIKAST	A. ORAS
MÄLESTUSI E. BENEŠ'IST 1918—1938	K. R. PUSTA
EESTI VABARIIK RAHVUSVAHELISE ÕIGUSE SUB- JEKTINA	J. JANS
KAS „VANA-EESTI USUNDI“ VÕI — KRISTLUSE UUESTIELUSTUS!	THEOPHILUS
ÜLEVAADE J. TÖNISSONI SÜNNIPÄEVA PIDUS- TUSTEST	J. R.
EÜL-I SAATUS	KROONIK
V. VIHERVÄLI — E. GEPESOO: INGLISE-EESTI SÕNARAAMAT	J. ESTAM

— JNE —

NR. 1 . VEEBRUARIKUU . 1939

*Sisukas ja alati huvitav on
Eesti rahvuslik suurpäevaleht*

POSTIMEES

Ilmub iga päev varahommikul

Väärtrükiseid valmistavad „Postimehe“

TRÜKIKODA
KÖITEKODA & TSINKOGRAAFIA

E. K.-Ü. „Postimees“

Tartus, Ülikooli 21/23. Telef. 65, 80 ja 14-65

AKADEEMIA

NR. 1 (15)

VEEBRUAR

1939

JAAN TÕNISSON

Iga rahvas jaguneb eugeeniliselt seisukohalt keskpäraseks massiks ja vähemarvuliseks eugeeniliselt täielikumate, teiselt poolt ka puudulikumatate hulgaks, kusjuures vastav isikute arv väheneb täielikkuse või jälle teiselt poolt puudulikkuse astme tõusuga. Ühest tõuelemendist koosneval rahval on see kõverjoon ühe tipuga, mitmest tõuelemendist koosneva rahvuse juures on aga selle kõverjoone kuju vahel mitmetipuline.

Arvatavasti kuulub eesti rahva eugeenilise andekuse kõverjoon viimasesse liiki, kuna ta koosneb mitmesuguste tõuelementide segust. Selle kõverjoone täpse kuju kindlaksmääramine on aga väga raske; see eeldab terve eesti rahva täpset antropoloogilist hinnangut statistiliselt väljendatud ühikuis ja saadud andmete korraldamist diagrammiks. Selle hiiglatöö sooritamist pole võimalik ette näha, vähemalt lähemas tulevikus mitte. Küsimusse võiksid tulla vahest ehk väiksemad nii öelda esindusrühmad üksikute valdade või kihelkondade, alevite või linnade tänavate kujul, samuti üksikute eraldatud rühmade, eriti sõjaväe, kooliõpilaste jne. täpsed eugeenilistatistilised uurimiskatsed.

Antropoloogiliselt vilunud silm võib loomulikult teha instinktiivseid eugeenilisi hindeid nii hästi rahva enamiku kui ka üksikisikute suhtes, vahest seda hõlpsamini, mida rohkem viimased eralduvad üldmassist. Lugesin kord Põhja-Ameerika Ühendriikides New-Havenis asuva Eugeenilise Instituudi ajakirjas „The Eugenic News“ selle asutise juhataja dr. Davenport'i eugeenilist hinnet Ühendriikide presidentide suhtes. Eugeeniliselt kõrgemasse inimlikkude võimaluste maksimaalse piirini ulatuvate täisisiksuste liiki arvas ta neist ainult neli isikut, alustades George Washington'iga ja lõpetades Herbert Hoover'iga.

Olen umbes samalt seisukohalt mitmel puhul vaadelnud Jaan Tõnisoni. Kahtlemata kuulub ta eesti rahva eugeeniliselt positiivsete tippisikute väikesesse rühma, olles esimesi nende hulgas (kuulub põhja tüüpi).

Järgnevas esitan mõningaid tähelepanekuid Jaan Tõnisonist, arvestades eespool nimetatud seisukohti.

Jaan Tõnisoni erakorraline tööjõud on üldiselt tuntud. Mulle on jutustanud üks ta lähemaid sõpru ja kaastöölisi, et on olnud aegu, kus ta

on isegi ööbinud „Postimehe“ toimetuses ja suurema osa „Postimeest“ isiklikult „toimetanud“. Pole tähtis, mil määral see väide matemaatiliselt paika peab, kuid selle üldmõtte, Jaan Tõnissoni erakorraliselt suure tööjõu konstateerimine on igatahes õige. Ja see on olulisimaks inimlikult võimaliku täielikkuse tunnuseks.

Loomulikult väsis iga inimene, kuid tähtis on siin väsimuselaad ja ulatus, väsimusest ülesaamise kiirus. On ju isegi inimesi, kes pea alati puhkavad ja ennast puhkamisega rohkem väsitavad kui tööga.

Minu mälestused ei ulatu nii kaugele, et ma teaksin, kuidas Jaan Tõnisson veetis esimesed suved „Postimehe“ toimetajana: kas, kuipalju ja mil kombel ta sel ajal suvepuhkust nautis? Mäletan kooliõpilase põlvest ainult seda, et Jaan Tõnisson kirjutas ühe suve algusel mitu pikka ja põhjalikku juhtkirja puhkamisest, suvitusest ja selle rahvuslikust tähtsusest. Oli selge, et ta ise läheb sel suvel korralikult suvitama. Hiljemini avaldas kadunud prof. S. Talvik ühes „Postimehe“ juubelinumbris võibolla vähe jumalduvalt liialdava kirjelduse ühest Jaan Tõnissoni suvitamisest tema juures Saaremaal, mis lühidalt seisnud selles, et „Postimehe“ ja mitme teise asutise keskjuhatuse vastava kirjavahetusega jne. olevat selleks suveks tema juurde Saaremaale kolinud.

Hiljemini on igatahes Jaan Tõnisson õppinud korralikust puhkusest lugu pidama. Minu arusaamise järgi töötabki ta viimastel aegadel festina lente põhimõtte järgi: ta on mitmel korral toonitanud, et mõtete ümber-töötamine ja äraseedimine nõuab aega ja rahu.

Olen Jaan Tõnissoni näinud väsinunagi, kuid ainult möödaminnes. Olen võinud konstateerida tema närvikava füüsiliselt palju suuremat vastupidavust kui paljudegi teiste juures.

Jaan Tõnissonile näib igatahes tundmatu mõiste olevat n. n. sise-mised, närvilisel ülekoormumisel põhjenevad töötakistused ja pidurid, millised nii paljusid anderikkaid inimesi kas pikemat või lühemat aega kammitsas hoiavad ja mõnegi ande suuremal või vähemal määral paralüseerivad.

Mis puutub Jaan Tõnissoni vaimse töö sisusse, siis paistab siit kõige-pealt silma, et ta suure püsivusega teatud mõttekomplekse välja arendab. Kahtlemata mäletavad paljudki tema pikki juhtkirju r a h v u s p o l i i t i - l i s i s t k ü s i m u s i s t, tihti korduvategi põhiseisukohtadega rahvahul-kade meelfesse süvendamiseks, tema juhtkirjade-sarja l i n n a j a m a a s u h e t e s t, loodusloolisi ja pärivusõpetuslikke, isegi filosoofilise laa-diga — sõnavõtte, koguni pikemat armastusküsimuse käsitlemist „Posti-mehe“, mitte kaua aega enne abiellumist. Kõik see näitab, et teatud mõttekeskused peas kõlavad pillnikult öeldes kaua vastu neile helidele, mida teatud alg- või p õ h i mõtted (sõna otseses tähenduses!) neis on tekitanud. Esmajärgulise ajuaparaadi füsioloogiline tunnus! Kahju ainult, et need iseendast nii huvitavad pikad mõttesarjad on praegu laiali pea-asjalikult „Postimehe“ aastakäikudes, kust nad pole enam kuigi paljudele kättesaadavad. Jaan Tõnisson teeks veel kord suure teene eesti rahvale, kui ta koondaks need eri mõttesarjad monograafilisteks kokkuvõteteks praeguse aja seisukohalt tarvilikkude täiendustega, ja annaks need välja eri teostena.

Lubatagu veel märkida seda, et nii oma karakteri ja vaimulaadi, kui ka ajanõuete tagajärjel on Jaan Tõnisson kujunenud peaaegu rahvuslikuks entsüklopedistiks, kõikteadjaks ja kõiktegi jaks. Loomulikult võivad teda üksikasjus paljudki kitsaalalised eriteadlased praegu korrigeerida ja mõneski asjas ületada, kuid keegi ei saa keelda seda, et Jaan Tõnisson on igal pool, kuhu ta oma käe juure pani, mõjunud õhutajana ja äratajana, ja et tema ei saa mõnda minna ühegi meie elu eriala ajaloos, millega on tal kokkupuuteid olnud. Tema tähelepanust riivamata alasid on aga meie elus minu arusaamise järgi küll väga vähe.

II

Kuid Jaan Tõnisson pole mitte üks suur töömees, vaid on ühtlasi ka suur võitleja. Niikaua, kui nende ridade kirjutaja mäletab, on tal ikka olnud suuri võitlusi igasuguste vastasfrontidega. Mulle on tihtigi paistnud, kas siiski iga kord oli nii suurt võitlust tarvis, ja ma olen õige tihti mõelnud, et võitlejatel pooltel on siiski palju ühist omavahel, nii et kokkulepe teatud üldasjus peaks võimalik olema. Kord Maailmasõja aegu pidasin isegi vastava referaadi Eesti Üliõpilaste Seltsis teemal „Rahvusfilosoofilisest ilmavaatest“, kus muuseas heitsin Jaan Tõnissonile ette tema minu arvates üleliigset tülitsemishimu, kuid tema enese vastuseletusi kuulates jäi omefi mulje, et Tõnissonil on siiski omal kombel õigus, ja et mina olin meie sisemise rahu võimalusi vahest siiski liiga optimistlikult hinnanud. Pärastine aeg pole minus seda veenet suutnud muuta.

Alles viimastel aegadel on Tõnisson enamvähem eemal seisnud poliitilistest võitlustest, nagu teame, mitte omast tahtest, vaid poliitilise olukorra sunnil. Teame ka ühtlasi, et see rahu pole siiski mitte absoluutne olnud, ja et uus võitluste-järk, tõsi küll piiratud ulatuses, on alles hiljuti Jaan Tõnissonil alanud. Igatahes oma viimast sõna pole Jaan Tõnisson veel mitte öelnud. Selle ütlemiseks võib aga ta suur sisemine jõud ja tugev tervis veel mõnegi hea aasta aega lubada.

Vastupidavus kauaaegses või isegi alatises võitluses eeldab samuti nagu suur töövõime suurt närvijõudu, ja selles suhtes kuulub Tõnisson jällegi ülimesse ekstraklassi. Nende ridade kirjutajal on võimalik olnud mõningaid Tõnissoni võitlusi õige lähidalt vaadelda. Neist mälestusist võiks mõndagi pajatada, kuid siin kohal viiks see pikale, kuna seisukorrad arusaamiseks peaks ühtlasi üksikasjalikult esitama kõik võitlussituatsioonid. See aga nõuaks õieti eri memuaaridevihi kirjutamist. Tooksin ainult mõne näite, mis mul praegugi silmade ees seisavad, nii nagu oleksid need alles eile olnud.

See oli 1919. a. sügisel. Vabadussõda oli viimases, oma ägedaimas järgus. See nõudis kogu riigilt suurt pingufust. Jaan Tõnisson oli peaministriks, Aleksander Hellat siseministriks. Üheskoos nad korraldasid meie riigi vastupanuvõimet, pannes kodanikkudele suurigi koormusi ajutiseks peale, nõudes muuseas põllupidajatelt sunduslikke küüdikordi

puudeveoks. See ei meeldinud selleaegsele „maaliidule“, ja Asutavas Kogus esitati maaliidu poolt vastav arupärimine, mida kaitses Jaan Teemant. Sel puhul pörkasid kokku kaks oma vaimult ja karakterilt kõvimat meest Eestis, k a k s s u u r i m a t J a a n i. Nende vaidlus läks ennenägemata ägedaks, omandas ütlemata tugeva dramaatilise pinge, nii et „säde-med lendasid“. Mäletan veel praegugi, millise sisemise huvi ja õieti lõbutundega meie, sotsialistid, pahemalt tiivalt seda vaaflesime, kuidas „kodanlased omavahel arveid õiendavad“. Loomulikult oli meie süm-paatia Tõnissoni pool, kes üldriiklikke huvisid esitas, kuid meie ei pidanud siiski tarvilikuks omalt poolt niikuinii väga ägedasse lahingusse sekka lüüa, kuna seda pealegi sel korral tarviski polnud: Tõnisson uhtis maa-liitlasi niikuinii juba küllaldasel kombel! *)

Mäletan ühe teise loo, kus Tõnisson oma sõna autoriteediga Riigi-kogus ühe kommunistliku rahvasaadiku suu sõnapealt sulges. Käsitlusel oli proua Kuperjanovi pensioni küsimus. Sel puhul võttis sõna tolleaegne kommunistlik riigikoguliige Vanja, tehes iroonilise ettepaneku: pandagu „tragi proua“ mõnele patriootilisele kindralile mehele! Vaevalt oli ta saanud need sõnad öelda, kui Tõnisson kohalt täis moraalsest indignatsioonist teda hurjutama hakkas. See mõjus Vanjasse nii ootamatult ja rabavalt, et ta sõna-pealt lõpetas ja kõnetoolilt eemaldus.

Toon veel ühe, Tõnissonile nii omase juhtumi. Riigikogus oli käsit-lusel mingi vähemusrahvastesse puutuv rahvusvaheline konventsioon, mis tuli hiljemini esitada Rahvasteliidule. Ühe punkti puhul tähendas keegi, seda olevat meie esindajail raske Rahvasteliidus kaitseda. Selle peale tähendas Tõnisson: „M i k s p e a k s s e e n e i l k e r g e o l e m a?“ See märkus avaldas kõigile sügavat mõju, levis riigikogust laiali rahva-hulka ning jõudis hiljemini Jaan Tõnissonisse puutuvate rahvapärimeste hulgas Eesti Rahvaluule Arhiivi, kus ta dr. O. Looritsa kaudu ajakirjan-dusse pääseses rahva hulgas uut ringkäiku algas, nagu terve hulk muid anekdoote ja lugusid „V a n a s t J a a n i s t“, kes on saanud tõelikuks rahvaluulesangariks juba omal eluajal.

Jaan Tõnissoni kohta võiks paljugi huvitavaid juhtumeid, isegi anek-doote esitada. Siinkohal pole aga selleks aega ega ruumi.

III

Jaan Tõnissonist karskustegelasena olen kirjutanud artikli ta 60. sünni-päeva puhul. Nüüd võiks seda artiklit tublisti täiendada ja laiendada, kuid selleks puudub mul praegu võimalus vastavate allikmaterjalide kätte-saamatuse tõttu. Märgin siin ainult mõningad mälestused Jaan Tõnisso-nist karskustegelasena.

Tema esimesed võitlused sel alal, koos Villem Reimaniga täiskarskus-põhimõtte maksmapanekul meie karskusliikumises Ado Grenzsteini para-juspõhimõtte vastu ei ulata minu mälestusse. Puutusin J. Tõnissoniga karskusalal esimest korda kokku aastal 1911, kui hakkasin „Postimehele“ kaastööd tegema. Aastal 1914 redigeerisime koos pika venekeelse

*) Ärgu loetagu sellest mälestusest välja mingit alahinnet Jaan Tee-mandi suhtes! Siin on tegemist ainult meelejäänud mulje edasiandmisega. V. E.

märgukirja tolaaegsele Vene valitsusele ajutise sõjaaegse keeluseaduse lõpuliku kindlustamise huvides, mis ka hiljemini sündis, loomulikult mitte ainult Eesti Karskusseltside Kesктоimkonna märgukirja mõjul.

Eesti Vabariigi algpäevil oli Tõnisson loomulikult keeluseadustlane. Kui Ajutise Valitsuse rahaminister J. Kukk Asutavas Kogus riigi eelarvest kõneldes arvas, et riigi tulude suurendamiseks tuleks õieti alkoholimüük maksma panna, siis hõikas J. Tõnisson kohalt: „Seda nüüd küll ei sünni!”

Kui ma 1919. a. suvel Helsingis viibisin ja Soome karskusjuhi dr. Matti-Helenius-Seppäläga tutvusin, avaldas viimane soovi karskusasjus Eestisse sõita. Astusin ühendusse välisministri kohustetäitja J. Tõnissoniga, ja viimane võttis ametlikult vastu Soome-Ameerika karskusdelegatsiooniga Helsingist, eesotsas dr. Matti Helenius-Seppäläga ja prof. dr. H. B. Carréga Ameerikast, kelle ülesandeks oli jääva keeluseaduse mõtte liikumapanek Eestis. Kahjuks arenes aga keeluseaduse kaotamise mõte Eestis jõudsamini, ja J. Tõnisson oli sunnitud peaministrina alkoholimüüki Eestis maksma panema, vastu enese tahtmist. Hiljemini tähendas ta ühes erajutuajamises nende ridade kirjutajale, tal polevat muud teed üle jäänud, sest valitsuskriisi korral oleks keegi teine niikuinii alkoholimüügi maksma pannud. Soomlased kviteerisid seda sündmust Eestist salaja Soome veefavat piiritust „Tõnissoni tilkadeks” (Tõnissoni tippuja) nimetades.

Jaan Tõnisson pole karskusemõtte pooldaja mitte karskuse pärast niisugusena, vaid karskuse pärast üldise elu ja aafuse mõtte avalduse n a. Seda seisukohta on ta mitmel puhul arendanud ja väljendanud. Sellele seisukohale on võõras igasugune väiklane tähenärimine mõningate pisiküsimuste alal, mis mõnelgi korral karskusliikumise avara vaateliste inimeste silmis vähe isesugusesse valgusse asetab.

Jaan Tõnisson korraldas keeluseaduse alal peaministrina Tallinnas „Estoonia” saalis 1920. a. uueaasta raudi ilma alkoholiliste jookideta. Kuna aga see oli väga vastumeelt paljudele, siis saboteeriti seda ettevõtet mitmelt poolt, muu seas „Estoonia” saali selleks õhtuks kütmata jättes. Kui aga Tõnisson oli hiljemini välisminister juba alkoholimüügi ajal, siis ei pääsenud temagi mööda välisministeeriumi veinikeldri olemasolust, mille sisuga ta laskis ametlikult diplomaatilistel vastuvõttudel tutvuda. Kuna sellest kirjutati avalikult ajalehtedes, siis jõudis see küsimus ka tookordses Eesti Karskusliidu Kesктоimkonnas käsitlusele, ja minu kui selle tollekordse esimehe ülesandeks jäi küsimuse lahendamise J. Tõnissoniga. See tekitas temas pahameelt. Ta väljendas umbes samu vaateid, mida siin olen esitanud tema karskuspõhimõtete kohta, ühtlasi teatades, et ta Karskusliidu Kesктоimkonna liikme kohused maha paneb, et mitte arusaamatusi tekitada.

Karskusküsimus diplomaatias on teatavasti raskemaid kogu rahvusvahelises karskusliikumises. Teatud pingutustega on võimalik isikliku fäiskarskuse säilitamine, isegi kõige diplomaatilisemal tervisjoomisil, kui vastaval isikul leidub küllalt julgust ja leidlikkust. Absoluutselt on aga võimatu diplomaatistele külalistele fäiskarskust ette kirjutada, kui puudub üldine keeluseadus. Ja selles seisukorras oli õieti Jaan Tõnisson käsitletaval juhul.

Diplomaatia ja ministrikoolemine on mõnegi endise karsklase tagasi alkoholi tarvitamisele viinud, nii Eestis kui ka mujal. Jaan Tõnisson on siiski karskusaatele ustavaks jäänud, näidates sellega, et ta iseloomu suurus ulatub üle harilikkude ministrite ja diplomaatide omast. Jaan Tõnisson võtab elavalt osa meie karskusliikumisest kuni tänase päevani. Loodame temalt sel alal veel mõndagi, kõigepealt aga tema seniste karskuskirjutuste täiendatud ja laiendatud koguväljaannet eri raamatus, mis võiks omada teatud nurgakivi tähenduse meie karskusliikumises.

IV

Minu isiklikud mälestused Jaan Tõnissonist ulatuvad tagasi lapsepõlve. Kadunud isa tõi kord linnast tulles ühelt sealasuvalt sugulaselt paki vanu „Postimehi“ poisile lugemiseks. Sellest on meelde jäänud Jaan Tõnissoni nimi ja „Postimehe“ tookordne aadress raekojas. Hiljemini koolipoisina lugesin agarasti ühe naabersugulase „Uudiseid“, mis seekord minusse evangeeliumina mõjus ja mind Tõnissoni-vastaselt häälestas. Mäletan sel ajal üht Hindrey karikatuuri „Sädemetes“: Peeter Speegil on verine kirves käes, ja ta ees on maharaiutud verine Tõnissoni pea!

1906. aastal tulin Tartu gümnaasiumi, ja siis nägin juba Tõnissoni ennastki Tartus liikuvat. Vist esimest korda kuulsin tema kõnet aastal 1908 Tartu „Muusikapäeval“, hiljemini ka muil juhtudel. Eriti on mul meelde jäänud väga idealistlik seksuaalküsimuse käsitlemine J. Tõnissoni poolt ühel kõneõhtul „Karskuse Sõbras“. Lugesin „Postimeest“ ja kuigi pidasin end sotsialistiks, tulin siiski pea arusaamisele, et kodanlik „Postimees“ teeb ometi eesti rahva kultuuri heaks väga palju kasulikku tööd.

Isiklikult puutusin J. Tõnissoniga esimest korda kokku aastal 1911, kui dr. Kallas kutsus mind vist Tõnissoni nõusolekul „Postimehe“ Soome lehtede referendiks. Minu kirjutatud sõnumid läksid Tõnissoni enese kätte lõpulikuks redigeerimiseks, ja sellest ajast algas minu koostöö Tõnissoniga „Postimehes“, vähemal määral ka muudel aladel. Selle üksikasjade kirjeldamiseks pole siin koht, vaid võib-olla tulevikus ainuüksi minu mälestusile pühendatud memuaarteoses. Esitan siin vaid mõningad momendid. Alguses tekitas põnevust minu soomekeelest tugevasti mõjustatud keel, mida Tõnisson tublisti tagasi eestipärastas. Siiski jäi minu sõnumitesse ja artiklitesse mõningaidki soomepärasusi ja Tõnisson ise võttis mõningad minu soome sõnalaened tarvitusele, nagu „viimist-
lema“, „sise-“ ja „välisminister“ endise „sisemiste“ ja „välimiste asjade ministri“ asemel jne. Need sõnad ongi hiljemini üld-tarvitatavaks saanud.

Paaril-kolmel korral olen J. Tõnissoniga teravamini kokku põrganud, kusjuures lugu paraja või isegi kõva kärkimiseni läks, millele mina tagasihoidlikumas, kuid siiski kindlas toonis reageerisin. 1917. a. Rahvuskogu koosolekul vihastusin kord nii kõvasti J. Tõnissoni peale, et mu reumaatilisel pealael tekkis tunduv veresurve. Seekord kärkisin küll mina ühes teistega Tõnissoni peale! Olen kuulnud kõnelevat hiljemaid võimumehi,

kes varemini Tõnissoni juures töötasid, et Tõnissoni kärkimise puhul olevat „terve toimetus vabisenud ja näost ära langenud“. Mina küll pole niisuguseid lugusid näinud ega ise üle elanud. Pean igatahes tähendama, et J. Tõnissoni juures ei võinud ma hiljemini kunagi märgata, et eelmine kokkupõrge temasse mingisuguse halva mälestuse oleks jätnud. See on igatahes suure karakteri tunnus.

Kogu selle koostöö ajal pidasin end sotsialistiks, olgugi et ma ühe poliitilise koosoleku puhul „Vanemuises“ isegi selleaegse Eduerakonna liikmeks astusin, kuna politsei muidu koosolekule ei lubanud. Natuke pärast seda korraldati Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi algatusel ankeet tolleaegsete eesti üliõpilaste keskel, kus oli muu seas ka poliitilise meeluse kohta küsimus. Vastasin sellele küsimusele, et olen „sotsiaaldemokraat ja eduerakondlane“, kuna nende mõlemate programmid minu teadvuses teineteist täiendasid, ja ma sajabrotsendiliselt kumbagi täitsa omaks ei võtnud. Hiljemini töötas selle ankeedi läbi A. Oinas ning pidas selle üle kusagil referaadi, vist isegi kirjutas sellest, mainides muu seas ka seda, et üks Tartu üliõpilane olevat „sotsiaaldemokraat ja eduerakondlane“ ühekorraga! Seekord pidas tema seda suureks maailmaimeks. Kuigi ma ise olin seda referaati pealt kuulamas, ei hakanud ma siiski seda psühholoogilis-rahvuspoliitilist keerdsõlme kellelegi seletama.

1917. aastal tuli juba teatud lahkuminek J. Tõnissoni ja minu vahel. Astusin seekord sotsiaalrevolutsionääride, hiljemini sotsiaaldemokraatide erakonda ning jäin esialgu lähemast koostööst J. Tõnissoniga kõrvale. Mäletan selt ajalt jutuajamist temaga, kus tal oli kahju minu käänakust pahemale poole. Ta ütles: „Eks me näe viie aasta pärast!“ Tegelik koostöö temaga mõningais küsimusis tuli päevakorraks isegi palju enne viit aastat, kuid põhimõttelikult täielikult samale seisukohale asumist pole sündinud tänaseni ega sünnigi vist üldse. Kuid need vahed on praegustes oludes selle võrra teoreetilised ja kauged küsimused, et neil pole tegelikult praegu mingit tähtsust. Praegu hindame inimesi ainult nende poliitilise ja rahvusliku džentlmenlikkuse ja teiste üldnimelikkude positiivsete psühholoogiliste kategooriate järgi, ja siin kuulub J. Tõnisson kahtlemata meie väikese rahva valituimasse paremikku.

Villem Ernits

ÜKS JAAN TÕNISSONI JULGEMAIÐ SAMME

Oli 1906. a. jaanuar. Rahutu 1905. aasta oma tormidega ja laine-
tustega oli ajamerre vajunud. Revolutsiooni elevuslikud päevad olid
nüüd saanud nagu kaugeks unenäoks. Ka kõige ägedamad formlejad
olid vaik kui öö. Kõikjal valitses lootusetus ja väljavaated olid segased.
Nii sõjakas ja revolutsiooniline kui oli olnud rahva meeleolu alles mõni
nädal tagasi, nii rõhutatud, rusutatud ja kartlik oli see nüüd uue aasta algul.
Hirm ja teadmatuus selle ees, mis võib tulla, haaras kõiki oma suletud ringi.

Kogu maal kehtis sõjaseadus ja karistussalgad arendasid oma tegevust suure karmusega, pekstes ja maha lastes inimesi ning põletades maju ja muud rahva varandust. Saksa aadel, kes alles hiljuti värises oma oleviku ja tuleviku pärast, juubeldas nüüd väljakutsuvalt. Paljud aadlivõsud esinesid karistussalkade juhtidena ja osutasid oma tegevuses suurt verejanu ja kättemaksukirge, näiteks rittmeister K. von Sivers j. t.

Jaan Tõnisson kirjutab „Postimehe“ 1906. a. 17. jaanuari numbris: ¹⁾ „Hirm ja ahastus, mis sõjaväe tegevus meie maal rahva keskel maad võtnud, on kole. Inimesed on iga nõu õiguse ja korra sisse kaotanud, sest nad näevad, et kõik võimalik on. Karistused ei käi mitte süü järele, vaid selle järele, kuidas sõjaväe salkade juhatajad ohvitserid oma kuulmist mööda ja kohalikkude mõjumeeste läbi saadud teadete põhjal hääks arvanud.“ ²⁾

Seda kõike kuuldes ja nähes, mis sündis maal, ei saanud Tõnisson jääda rahulikuks pealtvaatajaks. Ta astus rahva eest välja, nagu selgub järgnevast.

Ta ütleb: „Omalt poolt oleme riigivõimu asemikkude ja ametikohtade ees kõige kindlusega seletanud, et rahvast valjude ja raskete karistuste läbi mitte meelega rahehitmisele ei pea aetama.

Kõik seletused on siin mõjuta jäänud, ehk ülemad riigivõimu asemikud küll töötavad asjata valjuse eest hoida.

Nüüd oleme meie maal sündivate asjade vastu Vene avaliku arvamise ees päälinna lehtede kaudu avalikku protesti tõstnud.

Katsugu kõik, kellel võimalik, õiguse ja seaduse maksvuse hääks omalt poolt kaasa aidata.

Tulgu, mis tuleb — kuid meie jääme oma seisupaigale ja täidame oma kohust, selle pääle vaatamata, kas meid ühelt poolt hädaoht ähvardab ja teiselt poolt meeletumad kahtlused oma kihvtiga südant ära süüa katsuvad!

Meelt ei tohi mehed ära heita!“ ³⁾

Protesti all mõtleb Tõnisson siin tuntud protestitelegrammi, mille tema algatusel 25 eesti tegelast saatis vene lehtedele karistussalkade tegevuse vastu. Sellest julgest sammust näeme, et nii kindlalt kui Tõnisson astus välja mõni aeg tagasi revolutsiooni äärmuste vastu, nii resoluutselt ründab ta nüüd karistussalkade tegevust. Säärane julgus kindlustab nagu jälle rahva jalgealust, kes on ükski, kuna juhid on pidanud põgenema, ja vajab kaitset. Kui närused ja viletsad nüüd mõned hiljutised revolutsiooni kangelased on, sellest kirjutab Tõnisson: „Mitmelt poolt tuleb sõnumeid, kuidas inimesed, kes ise enne just mässulise mõtete mõju all seisnud, nüüd salakaebuste ja päälekäimiste läbi süüd teiste pääle püüavad juhtida, et aga oma nahka hoida.“ ⁴⁾ Näruseid ja müüdvaid olendeid on igal ajal.

Karistussalkade terror lainetab kogu Põhja-Eestis ja hakkab otsaga jõudma Lõuna-Eestissegi; juba teotsevadki eelsalgad Rannu kihelkonnas. Inimesed on paanikas. Põhja-Eestimaalt ja Põltsamaa poolt tulevad mitmed isikud „Postimehe“ toimetusse ja teatavad, mis maal toimub, otsides

¹⁾ Kõik kuupäevad selles artiklis on toodud vana kalendri järgi.

²⁾ Postimees 1906, nr. 13.

³⁾ Sealsamas.

⁴⁾ Postimees 1906, nr. 14.

abi karistussalkade toore vägivalda vastu. Otsekohe kutsub Tõnisson Tartu seltskonnategelased kokku, et nõu pidada, kuidas karistussalkade metsikut tegevust tõkestada. Nõupidamine toimub 17. jaanuaril. Otsustatakse protestida sõjaseisukorra tarvitamise ja karistussalkade liigse valjuse vastu. Kõik kokkukutsutud, — neid on kokku 25 meest, on nõus protestitelegrammide alla kirjutama. Järgmiseks päevaks on telegrammi tekst valminud. Kohe kirjutatakse sellele alla ja saadetakse levinumatele Vene ajalehtedele — „Novoje Vremjale“ ja „Novostitele“. Mõlemad lehed avaldavad eesti tegelaste protestitelegrammi 19. jaanuaril. 20. jaanuaril avaldab selle ka suur vene leht „Naša Žisn“ oma 30. numbris. Viimati mainitud lehe järgi toome siin ära selle protestitelegrammi täieliku teksti, mis allkirjutanu andmeil eesti keeles seni pole kusagil veel avaldamist leidnud.

Sissejuhatuseks protestitelegrammide kirjutab „Naša Žisn“ järgmist: „Meie trükkime ära allpool protesti, millele on alla kirjutanud eesti seltskonna rohkem mõõdukad ja lojaalsed esindajad. Nähtavasti on karmid rahustamised Baltimaal tekitanud sügavat ärevust ja rahulolematust rahva nende kihtide seas, kes alati on esinenud korrapooldajatena. See karistusekspeditsiooni esimene tagajärg kinnitab täiel määral meie arvamist, et rahustajad seadsid enesele eesmärgiks teha vene võimu sel maal võimatuks rahulikul ajal.

Eestlaste protest.
(Kiri toimetusele).

Palume ära trükkida järgmist protesti: Eesti rahva süüdistamisel separatistlikkudes püüetes ei ole vähemakti alust. Inimesed oma ärevas meeleolus, alates 17. oktoobrist, taotlesid koolireformi, agraarkorra reforme ja kohaliku omavalitsuse reformi üldise hääleõiguse alusel, et pääseda saksa mõisnikkude raske majandusliku ja poliitilise rõhumise alt. Tekkisid parteid: mõõdukas neist taotles teostada reforme konstitutsioonilisel teel ja kultuuriliste abinõudega ning arendada kultuurilist võitlust eesõigustatud saksa ollusega; äärmine partei, olles üleriikliku revolutsioonilise liikumise mõju all, taotles samu reforme teostada vägivaldsete abinõudega, millele andus peamiselt tähtsusetu murdosa linna proletariaadist ja maa maataelanikest. See äärmine suund sai tõuget valitsuse üldisest tegevusetusest alates 17. oktoobrist, hakates julgemalt teotsema üleriikliku äreva meeleolu mõjul, mis tekkis eriti raudteelaste ja posti-telegraafi ametnikkude streigi tõttu. Väikearvulised äärmised elemendid hakkasid omavoliliselt asendama vallavalitsuste seniseid ametnikke uutega, tehes seda üldise hääleõiguse alusel, ilma vägivaldta! Vägivaldsed teod, avaldades mõisade rüüstamises, algasid alles seoses karmi sõjaseaduse kehtimapanemisega Tallinnas ja ühenduses sealsete tegelaste areteerimisega. Tallinna proletaarlaste organiseerimatus salgad, kellelega ühinesid huligaanid, suundusid maale, et kätte maksta mõisade põletamisega mõisnikkudele, kelles nägid karmi sõjaseisukorra maksmapanemise peasüüdlasi. Neile salkadele peamiselt terrori mõjul liitus osa maatainimesi.

Liikumine on üldiselt agraarse iseloomuga. Selle eesmärgiks oli mõisnikkude majandusliku surve kaotamine. Kui valitsusevõimud poleks muutunud päris tegevusetuks, oleksid mõõdukad elemendid omal jõul saanud hakkama vägivalda pooldajatega. Nii asutasid Pärnumaa talupojad miilitsa, et takistada Tallinna salku mõisade rüüstamises. Detsembri teisest poolest kohalejõudnud sõjaväed ei leidnud enam kusagil vastupanu, ometi hakkasid nad aga teotsema, nagu oleks tegu avaliku relvastatud vastuhakkamisega. Leidmata igakord süüdlasi rüüstamiste tekitamises, sõjaväed sakslastest-ohvitseride juhatusel, nagu Midschippmann, von Stein, rittmeister von Sivers, sõjaprokurör von Kotzebue j. t. hakkasid vangistama Saksa mõisnikkude näpunäidetel isikuid, kes olid esinenud kõnelejaina miitinguil, mis olid lubatud pärast 17. oktoobrit, samuti isikuid, kes olid käinud omavoliliselt mõisa metsades jahil või kellel olid isiklikud arved mõisnikkudega õiendada. Areteeritud karistati, ilma et oleks eeluurimist toimetatud ja kohut korraldatud, mahalaskmisega või karmi peksmisega kuni 200 viisahoobini. Seda tehti tihti mõne üksiku ohvitseri omavolil, kes arvas enesel õiguse

olevat karistada ka muidu kahtlasi ja tumedaid isikuid, nagu vargad jne. Põletati kahtlustatavate varandustki. Viljandi maakonnas, kus mõisade rüüstamisi ei olnud, on maha lastud rohkem kui 70 isikut. Toome siin mõne üksiku reljeefse juhtumi. Eesti Aleksandri linnakooli inspektor, põllutööstusteeriumi stipendiaat agronoom Raamot oli ilma süü eeluurimiseta määratud mahalaskmisele ja ainult abikaasa eestkostmisel anti ta sõjakohtu kätte. Viljandi linnakooli kolm õpilast sai sõduritelt peksta seepärast, et olid kooliülemuse juurde saatnud oma saatkonna. Lüganusel, Virumaal haavati ja tapeti madruste poolt naine, kes nelja lapsega oli hirmu mõjul põgenenud majja varjule. Rittmeister von Siversi lentsalga omavoliline terror, kellele kindral Bezobrazov on andnud nähtavasti erakordse võimu kätte, on nüüd tabanud ka Tartu maakonda, kus peale omavolilise metsaraiumise Laeva mõiskonnas ja relvade väljaandmise nõudmise Sangaste mõisnikult, ei ole esinenud mingit vägivaldset tegevust. 14., 15. ja 16. jaanuaril algas Rittmeister von Sivers Rannu kihelkonnas kohaliku mõisniku von Bergi näpunäidetel karistamistegevust. Ilma ühegi alusega määrati peksukaristus vallakirjutaja Jänesele, kes vabastati ainult kogu vallarahva üksmeelsel eestkostmisel. Von Sivers sundis endisel vallavanemal Oldt'il, kes kuulus mõõdukalt meelestatud intelligentsi hulka, kinni hoidma jalust ühte peksetavat talupoega. Jänese saatis ohvitser sõdurite saatel ise enesele vitsu tooma. Elanikke on haaranud paanika. On esinenud mõistuse kaotamise ja enesetapmise juhtumeid hirmu tõttu. Rahvas on ärevuses ohvitseri hirvitava omavoli pärast. Õiglustunne hävineb ilma mingi põhjuseta esilekutsutud karmustega. Selles kõiges, mis toimub, nähakse sakslastest-mõisnikkude ikke tagasitulekut Vene riigivõimu abil. See arvamus leiab tuge tõsiasjus, et rittmeister von Sivers soovib rahval pöörduda mõisnikkude poole, et head nõu küsida, kuidas elada ja kohates nendega maha võtta mütsid. On ette näha tulevikus salajast käte maksu taotlemist, vahekordade teravnemist eesti rahva ja saksa elemendi vahel ja igasuguse usalduse kadumist valitsuse võimu vastu. Praegune karmuse ja õigusetuse omavoli on nagu loodud selleks abinõuks, et hävitada lojaalsust ja lugupidamist seaduslikkuse vastu, milline nähtus hukutavalt mõjub Baltimaa tulevikku. Kohalik eesti põlisrahvas kui alaliselt töötav element, ei ole millegagi ära teeninud rõhumist riigivõimu poolt eesõigustatud saksa vähemuse huvides. Protestides vägivald vastu, mis on tabanud eesti rahvast, eesti intelligents loeb küllaldaseks, kui kohtuvõimud võtavad vastutusele süüdlasi, kes on rikkunud korda vägivaldse tegevuse ja omavoliga. Eesti elanikkond, kes alati on täitnud oma kohust riigi ees, ootab praeguse omavoli lõpetamist ja õiguslikkude ja seaduslikkude vahendite rakendamist.

Tõnisson, toimetaja ja õigusteaduse kandidaat, Aule, kaubandusteaduse kandidaat, Virkhaus, sekretär, Hünerson, publiksist, Kallas, filosoofia doktor, Kivastik, linnavolinik, Konik, arstiteaduse doktorand, Koppel, keemik, Köpp, usuteadlane, Lehnbaum, linnavolinik, Luiga, arstiteaduse doktor, Luht, proviisor, Olesk, toimetaja ja vandeadvokaadi abi, Paldrock, privatdoksent, Pöld, publiksist, Rütli, vandeadvokaadi abi, Saral, loomaarst, Simm, publiksist, Tõnisson, aednik, Uibopuu, kaubandusteaduse kandidaat, Sprenk-Läte, vabakunstnik, Hanko, publiksist, õigusteaduse kandidaat, Jürgenstein, kirjanik, Eller, linnavolinik.

Nii protestitelegrammi tekst. Sellel telegrammil oli suur mõju Vene haritud kõrgemas seltskonnas ja Vene valitsuse ning sõjaväe ringkondades. Eriti mõjus asjaolu, et just ajalehes Novoje Vremja, mida loeti laialt ja mis oli Vene alalhoidliku seltskonna häälekandja, ilmus protestitelegramm. Vene haritud seltskond otse jahmus neist toorusist ja valjusist, mis toimusid Baltimaal Saksa mõisnikkude juhtival kaasabil maa päriselanikkude kallal. Kõige suurem oli aga telegrammi mõju karistussalkade juhtkonda, kellele säärane eesti haritlaste „ülbe julgus ja ennekuulmatu tegu“ tuli täiesti ootamata. Karistussalkade juhtkonda haaras meeletu viha. Protest 19. jaanuaril ajalehtedes ilmunud, sattusid karistussalkade peajuhid lausa ärevusse. 20. jaanuaril otsekohe läbi öö siirdusid kindral Bezobrazov, rittmeister von Sivers ja rida teisi karistussalkade juhte Tartu, et asuda asja uurimisele kiires korras, motiveerides oma sammu sellega, et sõjavägede

au olla raskesti haavatud. Kindral Klotšenko korraldusel, kes Tartus täitis sõjaseaduse ajal kindralkubernerih kohuseid, kutsuti Jaan Tõnisson kui protestitelegrammi mõtte algataja ja teostaja kohe ülekuulamisele, mis algas nimetatud päeval kell 10 homm. Krasnojarski polgu ohvitseride kasiinos, praeguses linna pandimajas, Auriku tänaval, Emajõe ääres. Kui Tõnisson sinna läks, seisis väljas rood sõdureid ja maja kõigil ustel olid püssimehed. Sees olid kohal kindralid Klotšenko ja Bezobrazov, rittmeister von Sivers ja teised ohvitserid ning Tartu politseimeister Sabelin. Tõnisson kutsuti kohe aru andma oma teost. Kindral Bezobrazov oli väga vihane, üteldes, et ta pidanud tulema läbi öö Tartu ja olema magamata. Tõnissoni ja teisi allakirjutajaid süüdistati selles, et nad on julgenud sõjaseaduse ajal säärast telegrammi saata, mis sisaldab kuulmatuid süüdistusi vene sõjaväe vastu; kogu asi olla telegrammis liialdatud ja toodud faktid valed. Selle protestitelegrammiga olla eesti tegelased vene sõjavägede au raskesti riivanud. Oma süüdistuse põhjendamiseks said karistussalkade juhid tööpoolest võimaluse kinni haarata vaid ühest faktist, mis ei olnud täpselt nii telegrammis toodud nagu see oli juhtunud. See oli ühe naise tapmise lugu Lüganusel. Tapmine ei olevat aset leidnud.

Kõike seda arvestades tähendas kindral Bezobrazov, et protestitelegrammile allakirjutajaid ähvardab väljakohtu alla minek. Seisukord oli väga kriitiline. Hommikupoolsel Tõnissoni ülekuulamisel, mis kestis ühtesoodu tervelt 6 tundi, hommiku kella 10 kuni kella 4 p. l., oli ülekuulajate suhtumine ülekuulatavasse karm ja toores. Eriti oli von Sivers toores, mispärast Tõnisson oli sunnitud pöörduma kindral Bezobrasovi poole, et ta võtaks tema oma kaitse alla oma ohvitseride haavavate väljenduste vastu ja taltsutaks neid. Kindral tegigi seda. Kui ta oli vastava märkuse teinud, jäid ohvitserid oma haavavates väljendustes tagasihoidlikumaiks.

Tõnisson kaitses ennast ja oma kaaslast energiliselt ja julgelt, näidates, et nad kõik on toimunud oma parema tundmise järgi, astudes rahva eest välja karistussalkade liigse valjuse vastu. Sõjavägede au ei olla tahetud kogunisti mitte riivata. Kui telegrammis vahest paar fakti ei ole täpsed, siis ei ole see tahtlikult nii toimunud, vaid et on saadud ebatäpseid andmeid asjade käigu kohta.

Tõnisson taotles esialgu asja nii lahendada, et teisi allakirjutajaid ei oleks tarvis tülitada. Kuid sellest ei tulnud midagi välja, seisukord muutus üha kriitilisemaks ja ähvardavamaks. Ülekuulamine kestis. Vahepeal sai Tõnisson saata sedelid teistele allakirjutajaile, kutsudes needki kohale. Kutsutavad jõudsid sinna kella 6 paiku õhtu. Nad lasti valve-sõdurite poolt ruumidesse, välja arvatud dr. H. Koppel, kes oli ühes teistega protestitelegrammile alla kirjutanud, kuid kelle nimi oli telegrammi trükitud tekstist välja jäänud. Küll nõudis dr. H. Koppel, et teda samuti sisse lastaks kui teisigi, kuid asjata.

Kui allakirjutajad sisse astusid, ei olnud Tõnissoni näha, küll oli aga kõikjal näha püssimehi, isegi W. C. ukse ees. Varsti tuli Tartu politseimeister Sabelin ülekuulamise ruumist ja ütles meestele: „Asi on väga tõsine, sõjaväe au on puudutatud, kuid näib siiski, et on võimalusi seisukorra soodsaks lahendamiseks.“ See Sabelini märkus (ta oli hea inimene

ja eestisõbralik mees) näitas ühelt poolt seisukorra tõsidust, teiselt poolt aga rahustas telegrammile allakirjutajaid.

Mõni minut hiljem väljus ülekuulamise ruumist ka kindral Klotšenko (mitte eriti karm inimene) ühes Tõnissoniga. Viimane oli äärmiselt ärritatud, rusutud meeleolus ja näost punane. Kindral Klotšenko ütles mees-tele, et neil on tarvis seisukoht võtta omakeskel asja kohta. Tõnisson vaidles sellele vastu, üteldes, et teistel allakirjutajatel ei ole tarvis mingit seisukohta võtta, kuna nad ei ole milleski süüdi. Ainult tema olevat kõiges süüdi. Tema olla asja algatanud, telegrammi teksti kirjutanud ja ära saatnud. Teised olla vaid oma nime alla kirjutanud. Kogu vastutus langevat seepärast vaid temale. Seepeale vastas kindral Klotšenko: „Pole siin midagi rääkida. Oled alla kirjutanud, siis vastuta.“

Siis istusid Tõnisson ja teised allakirjutajad laua ümber ning hakkasid asja omakeskel arutama. O. Kallas tahtis hakata protokollile kirjutama, kuid Tõnisson ütles, et milleks ja kellel seda on tarvis. Nii jäi protokollile kirjutamine ära. Tõnisson seletas teistele allakirjutajaile, et nõutakse deklaratsiooni avaldamist avalikult ajalehtedes, milles oleks öeldud, et kõik faktid protesttelegrammis ei vasta tõe.

Põhimõtteliselt olid siin kõik mehed samal seisukohal, nagu Tõnissongi, kes võimumeeste ees oli seletanud, et neil ei ole mingit põhjust seda tagasi võtma hakata, mis öeldud, ega ennast vabandada. Kuid et tagasivõtmist kategooriliselt nõuti, siis ei jäänud muud üle kui alistuda. Sealsamas koostati järgmine öiendus ajalehtedes avaldamiseks:

„Meie allakirjutanud loeme oma kohuseks seletada, et teated, mis saadetud Jurjevist ja avaldatud „Novoje Vremja“ 10722 numbris, rubriigi all „Juhuslik“ sõjaväe teguviisi kohta, olid toodud telegrammis erateel saadud andmete põhjal. Nüüd on protestiavaldatajad kindlaid teateid saanud, mis näitavad, et faktid tõeoludele ei vasta. Seepärast, arvestades telegrammi sattunud vigu, meie loeme tarvilikuks tähendada, et meil ei olnud hoopis mitte eesmärgiks nimetatud telegrammiga riivata sõjavägede au. Tartu, 20. jaanuaril 1905. a. Allkirjad.“

Selle öienduse viis politseimeister Sabelin kindral Klotšenko kätte, keda öienduse tekst nähtavasti rahuldas ja kes arvas omalt poolt sellega keerulise asja olevat lahendatud. Kuid teised ülekuulajad olid teises arvamises, üteldes, et see asi nii libedasti ei lõpe. Tõnisson kutsuti uuesti sisse ja ta jäi sinna seekord 4 tunniks. Öienduse tekst kindral Bezobrasovi ja ohvitseri ei rahuldanud. Alles suurte vaidluste järel jõuti niikaugemale, et öienduse tekstiga lepitati. Kui Tõnisson viimaks väljus, oli kell juba 12 öösel, olnud kokku tervelt 14 tundi tules. Kogu see 4 tundi olid teisedki allakirjutajad eesruumis oodanud. Valvesõdurid olid nii kohuse-trueud, et ei lasknud mehi oma loomulikke talitusigi öiendada vastavas kohas. Kui sellele Sabelini tähelepanu juhiti, nimetas viimane valvesõdurite teguviisi idiootlikuks.

Ülekuulamisest vabanenud, said ülekuulatavad viimaks koju minna, kui aeg oli juba kaugelt üle kesköö. Hiljem selgus, et Krasnojarski polgu sõdurid olid selleks kohale toodud, et ülekuulatavaid sõjaväljakohtu korras viia mahalaskmisele. Mõnede teadete järgi olla isegi ühishaud juba valmis kaevatud olnud Karlova mõisa väljal.

Õiendus protesttelegrammi puhul ilmus samades lehtedes, kus oli ilmunud telegrammi. Sellest telegrammist ja õiendusest kirjutab tol korral Venemaal elav kooliõpetaja J. Kivisaar järgmist: „Revolutsiooni sünnipäevilt 1905. ja 1906. a. mainin eestlaste protestkirja vene ajalehtedes karistussalkade tegevuse vastu. Elasin siis Samaaras semstvo kooliõpetajana. See protest ilmus ka semstvo poolt minu koolile tellitud suuremas vene lehes „Naša Žizn“. Imetlesin seda lugedes julgust, millega parkümmend eesti haritlast sõandavad Vene võimudele vastu astuda, aimates selles Tõnissoni algatust. Arvasin kohe, et asi nii libedasti ei lähe. Ja nii oligi: paari päeva pärast tuli „õiendus“, muidugi sunnitud, ja väga imelik: see õiendus mõjus vahest palju enam kui protest ise. Enamasti kõik toimetused lisasid õiendusele oma järelmärkuse juurde, mis algasid umbes järgmiselt: teame juba, mis säärased õiendused tähendavad. Need pannakse või dikteeritakse ette allakirjutamiseks . . . Vene haritud seltskond tundis tol korral kaasa eesti rahva kannatusete. Minult küsiti ikka, et kas see kõik õige on, mis protestkirjas märgitud. Pidin kinnitama, et see nõnda on.“⁵⁾

Protesttelegrammi ja õienduse enese tagajärjeks oli, et karistussalkade tegevus varsti vaibus, Tartu linn ja Lõuna-Eesti jäid sellest peaaegu puutumata.

J. Roos

ÜHEST VANAST HÄÄST RAHVUSLASEST

Endise koolipoisi mõlgutlusi dr. O. Kallase 70-nda sünnipäeva järelkajaks

„Hää rahvulase“ mõiste on meil viimasel ajal jälle võet siin-säääl vaagimisele. Mõnigi mees, kes eesti rahva teadvuses juba aastakümneid on olnud „vana hää“ rahvulane, võib-olla koguni rahvuliku suurmehe aupäistuses, on teistelt „uutelt hädelt“ rahvulastilt imestusega võind kuulda kahtlustusigi oma patriotismi aadressil. Kuna meie päevil Eesti rahvulriigis eesti rahvulane olla pole just kõige ennastohverdavam tegu, siis ei ole ju ime, et üksikuil juhtumeil tekib koguni võistlus häärahvulane-olla-tahtmises. Niipalju kui see õilis tahtmine peab sammu vastava võimiseiga ja on päältvaqtajaille kaaseestlasile usutav kõnesoleva rahvulastena esineva isiku enda elukäigu (näit. ta enda perekonna eestikeelsuse ja -meelsuse, eeliseseisvusaegsete ülikoolimatriklite rahvulastrite jm.) seisukohalt vaadatuna, on asjad korras ja jääb vaid rõõmu tunda, et eesti patrioot olla tähendab midagi tõsiselt, omakasupüüdmatult taotlemisväärselt.

Oskar Kallas, k. a. oktoobrist saadik meie kõikide üllatuseks juba 70-aastane, on neid vanu häid eesti rahvulast, kes kui patrioot ei vaja reklaamtulelist silti ega avalikus kohas kuulutamist. Nii möodus ka tema juubelipäev võrdlemisi vaikselt, päämiselt Kallase elutööst osa saand organisatsioonides harda meeletulefute tähe all. Pole kuulda olnud, et isegi tema koolilinn Kuressaare oleks mõne fänava ristind Kallase-nime-

⁵⁾ „Jaan Tõnisson töös ja võitluses“, Tartu 1938, lk. 184.

liseks või et ta sünnivald tema oleks valind aukodanikuks vms. Kallase rahvuskultuurilised teod püsivad igasuguse illuminatsioonitagi niikaua kui Eestis ilma hanejalgadeta saab rääkida rahvuslusest ja rahvuslikest teadusist. Sapienti sat meelde tuletada vaid sedagi, et meil Eestis vaevalt keegi teine on nii mitme kodumaise kultuur- ja teadusasutise auliige kui dr. Kallas. See kriiskuseta, laiale avalikkusele kahjuks võrdlemisi vähe ütlev tunnustus, mida pole esile kutsund miski muu kui tunnustetava enda elutöö erikaal, näitab aga kõige erapooletumalt, et meil temas on tegu tõelise eesti suurmehega. Kallas kui esimene tõsise teadusliku ettevalmistusega eesti rahvaluuleuurija, kui Kraasna ja Lutsi murrete teenekas raamatusseraiuja, kui eestikeelse teadusliku töö üks veendunuimaid põhjapanijaid, kui suur organisaator ja kividekandja eesti rahvaluulematerjalide kogumisel, muuseumimõtte arendamisel ja rahvusliku keskraamatukogu loomisel, kui eesti rahvuslike teaduste bibliograaf, kui eeliseseisvusaegse „Postimehe“ rahvakasvatuse suuna üks kandvaimaid jõude, kui Eesti-Soome suhete üks tõsiteolisimaid rakendajaid, kui emakeelse kooli innukas eestvõitleja, eesti nimede propageerija jne. jne. — Kallas kui vagudeajaja ja külvimees on teind tööd ja õhutand tööd, millele suurgi sortsidekari üle õõ ei suuda enam kurja teha. Kuid tähtis pole olnud ainult see, mida Kallas oma teaduslikku ja rahvuskultuurilist tööd kaugelki mitte soodustand kutsetöö kõrval on jõudnud t e h a, vaid ka see, kes t a o n o l n u d — praaliva ettetikkumise, oma isikliku käitumise eeskujuga sügavalt mõjund eesti rahvuslane järelärkamisaegse akadeemilise rahvusluse saksastumisele kaldund õhkkonnas, pajuvenestuse lillade lubadustega keerises, keset okupatsioonipäevade kirjusid beiraatide-illusioone. Kui aastat 25 tagasi Tartus keegi loetles väheseid eesti kodukeelega vanemaid haritlasperekondi, siis oli dr. Kallase perekond nende hulgas üks alati mainitud. Kui paljudel aladel dr. K. on olnud ideede- ja fõugeteandjaks, see on alles meie organisatsioonide ja avalike tegelaste laualaegastes tema saadet kirjades varjul. Kultuurilooline Arhiiv edaspidi igatahes oma vaikiva käsikirjalise ainekuga alles suudab anda õige pildi dr. K. kultuurtegevuse mitmepalgelisest. Mainitagu näit., et isegi Londonis saadikuks olles ta on mahti võtnud Akad. Emakeele Seltsile saata mitmeid viljakaid õigekeelsuslikke ettepanekuid. Ka Tartu üliõpilaskonna „ühe põhjamaise valge mütsi alla“ viimise mõtet, mille teostumise fiaskot me nüüd kahetsusega peame konstateerima, on allakirjutanu teada tema olnud algatamas ja arendamas, rääkimata kõigest muust.

Dr. Kallase rahvuskultuurilise elutöö ja hilisema (Eesti iseseisvusajast pääle) diplomaaditegevuse kõrval on avalikkuses hoopis varju jäänd pedagoogitegevus kui tema kauaaegseim kutseala. Ta on ms. Tartu koolides olnud keelteõpetajaks a. 1903—1918, on selle pika aja kestes Tartu noorsoole saanud avaldada otseseimat mõju mitte ainult kui rahvuslik tegelane, vaid ka kui kasvataja. Allakirjutanu kui üks tema õpilasist Tartu Aleksandi gümnaasiumis Maailmasõja päevil julgeb siin puudutada Kallast kui vene kooli e e s t i õ p e t a j a t ja tema mõju eesti õpilasile. Õppisime Kallase juures saksa keelt. See oli tookord riigikoolis veri-vaenlase keel, ta oli (prantsuse keele kõrval) ainult valitavaks aineks

paari nädalatunniga. Meie mittekõnelejate (negovorjaščije) salgaga, mis koosnes päämiselt maapoistest ja umbvenelasist, võis doktorihärral küll vaev olla tööd teha, päälegi kuna venelasil muidugi juba keele hääl-damisegagi oli ületamatuid raskusi. Ja huvi aine vastu ei võind „sõja-olukorras“ eriti suur olla, eriti kuna kadund temperamentne matemaatikaõpetaja Z. pooled oma tundidest kulutas venerahvuslikuks sakslaste materdamiseks, saksavastaseiks anekdootideks jne. Kuid Oskar Mihhailovitši laiaõlgne, imosantne pedagoogikuju pani kõige šovinistlikumagi venelase ainesse tõsiselt suhtuma. Ta oli valind oludekohase printsiibi — nõuda non multa, sed multum. Lihtsais asjus eksida ei tohtind. Kui keegi vääratas deklinatsioonis või atribuudi tarvitamisega, siis tuli järgmisel tunnil minna klassi ette ja veatult ette lugeda ein guter Mann, eine gute Frau, ein gutes Kind või der gute Mann jne. See oli universaalkaristus üpris rumalate deklinatsioonivigade eest, sellest pääsemist polnud. Küllap seda kõik tollaegsed dr. Kallase negovorjaštši'd mäletavad tänini, ja sugugi mitte pahameelega, sest karistuse määraja ise oli pedagoogina haruldaset rahulik, tasakaalukas ja häätujuuline, tihti oma uhkete vurrude tagant vargsi muigavgi. Temas polnud midagi kroonulikku, nagu seda kroonukooli õpetajalt oleks võinud oodata, ega ammugi mitte politseiilikku, kuid ta pani poisid end kuulama ja muidu klassis tavalisist „kõrvaltegevusist“ loobuma. Läks mõnikord teksti lugemisel keeleõpetuse üksikasjult reaaliaile ja ajas siis eriti huvitavat juttu. Allakirjutanu mäletab veel praegu tänulikult, kuidas tal oli juhus kogu seda kooli vene ja saksa värki unustades korra klassis seletada koduküla vana põllu-„lõikude“ mõistet, mida hiljuti ühelt külavanamehelt oli kuulnud. See oli muidugi koolipoisile üllatuseks, et neist külaasjustki tohib selles ümbruses rääkida ja et vene kooli õpetajat selline asi huvitab. Muidu ju selles koolis kõik oli aupaklikus kauguses sellest, mis kuulus ühe maalt tulnud õpilase kodusesse ringi. Muide ei mäleta, et Kallasel distsipliinipidamisel oleks tulnud poiste vastu kuri olla. Kord küll tal kuldum kipusid kortsu allakirjutanu pinginaabri, häätujuulise venelase S. tegevuse pärast. Oli antud kodus valmistada lausenäiteid mingi keeleõpetusnähtuse kohta ja S-l tulid need tahvlile märkida. Noormees kirjutas tahvli tagaküljele ja pööris selle siis klassi ette: „Es war einmal ein Mann, der hatte rote Hosen an“. Lause oli muidu ilus ja S. kohta üllatavalt veatu, aga mitte just teema kohane. Aga ega seepärast pikka juttu ei olnud. Nii oli see ka teistel „kriisimomentidel“ Kallase tunnis, need likvideerusid rahulikult. Meie saksa keele õpetajale tema klassi ilmumisel seepärast aga ka ei lauldud „Vera tšudnaja maja'd“ või ms., nagu liiga kõvakäelisile pedagoogidele. Tema must kaap võis rahulikult rippuda õpetajatetoa nagil ega läinud seda keegi kättmaksuks lõhkuma, nagu juhtus ühe teise närvitseva pedagoogi mütsiga, mille pärast poisse koolist väljagi heideti.

Olulisemana kui see, mis dr. K. meile oli saksa keele tundides, tundub nüüd aastate tagant asju mõeldes — ilma et tahaksin tema kui tasakaaluka, õiglase pedagoogi mõju klassile alahinnata — see, mida ta meile eesti õpilasile tähendas kui kindla rahvusliku meelsusega eestlane selles võõras õhustikus. Meie kooli õpetajad, paari erandiga, olid

muulased või eestlusest mitte midagi hoolivad pooleestlased, ja siis korraga — dr. Kallas. Meil oli teada tema meelsus ja positsioon eesti avalikkuses, niisamuti nagu me teiste õpetajate suhtumisest ja vihjeist olime teadlikud ka tema autoriteetsusest kaasõpetajate peres. Ei tarvitse pikalt minna seletama, et niisuguse õpetaja moraalne mõju taganurka tõmbunud eesti õpilasile, — ka neile, kes otse tema juures ei õppinud — oli tugev. Tuli koridoris vastu, peatas sind mõnikord kuuehõlmast, rääkis maakeeli, mida teisel õpetajail (harvade eranditega) polnud kombeks. Hallile maapoisile andis julgust juba seegi, et ta nägi, kuidas keegi tema olemasolust ja püüdudest oli huvitatud, võib-olla ühe koolipäeva huvidest kaugemale vaadates. Temap seegi vist oli, kes ühel sellisel peatamisel tähendas, et eesti poistel on pühapäeviti võimalik eraviisil koolis mag. Grünthali juures eesti k. tundides käia. Häbistavalt väikene see emakeeleõppijate rühm (eriti kui arvestada Tartu Aleksandri gümnaasiumist tulnud praeguste patriootide hulka!) oli, kuid mul on tänini arvamus, et sellegi rahvusliku pisiürituse taga oli dr. Kallas. Koolis peeti hommikupalvust kolmes rühmas: veneusulilisele pidulikule nn. aktisaalis, sakslasile (ja saksakeelse usuõpetusega eestlasile) võimlusaalis ja puhastverd eestlasile ühes alumise korra klassiruumis. Kuni elas veel meie vana usuõpetaja Kornelius Treffner ja õpetas meile kreekaakeelset Testamenti, laulsime sääl kõrvaletõrjutud salgas harilikult ikka enamasti üht ja sama laulu „Oh vaga Jumal, kes. . .“, ja ka Kallase poeg, sama kooli nooremast klassist, võttis meie alandlikust „negovorjaštšite“ palvusest osa. Ja siis kui Maailmasõja lõpu poole Tartu õpilased läksid nii julgeks, et hakkasid omi asju ajama E. Rahvuslikus Noorsoo Liidus, siis võisid asjaosalised Aleksandri gümnaasiumis selles lausa mässumeelses seltskonnas näha ka oma kroonuõpetaja Kallase kõige otsesemaid järeltulijaid. Asi läks viimaks koguni niikaugemale, et revolutsiooniga aastal 1917 Aleksandri gümnaasiumi koolipeoks juba õpiti eestikeelseid isamaalaule ja poolmurt meestehäältega nad innuga ettegi kanti. Kui tolaeagseist õpetajast keegi seda väikest intermezzot häämeelega mälestab, siis on selleks arvatavasti jällegi dr. Kallas, küllap kindlasti ka me tookordne usuõpetaja J. Varik. Okupatsioonisuve jooksul tehti Aleksandri gümnaasiumist saksa kool. Lõppklasside eesti poisid seisid raske otsustamise ees: kas jääda oma endisse, ümberorganiseerit kooli või otsida endakohasemat kohta Treffneri gümnaasiumis või mujal. Ajad olid nii segased, et kodurahvas ja muud vanemad nõuandjadki olid nõutud. Kuid otsustamisele viis paljudki vanemaist aleksandristidest kulutulena levinud teade: dr. Kallas pole enam selle gümnaasiumi õpetaja, järelikult see pole enam meie kool. Kallasel endal nähti tegemist olevat Treffneri gümnaasiumis, sest sinna dokumente üleviivad tema „negovorjaštšid“ kohtasid teda juba selle kooli kantseleis. Lõpptulemuseks oli aga see, et Aleksandri gümnaasiumi vanemate klasside eestimeelsete õpilaste boikott okupatsioonigümnaasiumile kujunes õige sirgjooneliseks, ja „süüotsijad“ võivad selles tagantjärele tähtsal määral leida Kallase autoriteetse kultuurtegelase- ja pedagoogikuju mõju.

Eelnevad read pole mõeldud nagu mingiks atestatsiooniks vanale hääle õpetajale endiselt pahavõitu koolipoisilt, ka pole nendega sukel-

det sügavasse mälestussalvedesse, et anda mingisuguseid uusi, seniavastamatuid lisandeid dr. Kallase ulja isiku tundmisele. Siin on ainult tahet rõhutada üht, mida meie avalikkus Kallasest teab juba aastakümneid: ta on meie v a n a h ä ä rahvustlane, kes ka vene kooli õpetajana ei ajand kesta, vaid neile oma õpilasile, kel kõrvad olid kuulda ja silmad näha, oli enam kui ainult numbritepanija õpetaja. Ka hiljem, iseseisvusajal, oma diplomaaditöökoormast hoolimata on dr. Kallas õhutava osavõtuga jälgind vähemalt nende oma koolipoiste ettevõtteid, kellede tööala liikus tema enda teaduslike ja rahvuskultuuriliste harrastuste piirides või piirimaail. Allakirjutanu ja arvatavasti mõni teinegi nende ridade lugeja on saand kogeda seda vana hää õpetaja ja rahvustlase tähelepanu soojust ja ühineb seefõttu eriti siiralt nende laialiste eestlaste-hulkadega, kes dr. Kaldale tema 70-nda sünniaasta jõuludeks saadavad tänu ja õnnitlusi kõige temalt eesti kultuurile antu ja loodetavasti veel edaspidigi antava eest.

Juulius Mägiste

DEMOKRAATIA LIIGITUSEST UUSIMA AJALOO VALGUSES

6.

Liberaalse demokraatia põhimõtted suutsid XIX sajandi keskpaiku raevutseva reaktsiooni õhkkonnas juurduda ainult Šveitsi föderatiivses väikertiigis. Ent reaktsiooni möödumisel tõstsid demokraatlikud jõud 1860-ndail aastail jälle võimsalt pead, saavutamata siiski kusagil sääraseid kaugeleulatuvaid tagajärgi nagu Šveitsis. Venemaal lakkas Aleksander II reformide tõttu olemast see vägev reaktsioonikalju, mille vastu a. 1848—49 olid murdunud Kesk-Euroopas voogava revolutsioonilise liikumise lained. Suutnud 1863—64 suuri vaevu summutada poolakate vabadusvõitluse, pidi Vene tsarism siitpeale lakkamatult võitlema mõõdukaist reformest mitte-rahuldatud haritlaskihtidega, kelle propagandistlik tegevus äratas vene ühiskonna senisest unisest tardumusest. Itaalias teostus seniste väikeriikide ühinemine rahvuslikuks ühikriigiks liberaalsete kodanikkude elementide ja Garibaldi ümber koondunud vabariiklikkude revolutsionäärade koostöö kaudu. Garibaldi vabatahtlikkude jõukude võidud äratasid kogu Euroopas erakordset vastukaja. Samuti köitis meeli P.-A. Uhendriikides puhkenud setsessioonisõda, mis ägeda heitluse järel lõppes neegerorjust taunivate põhjariikide võiduga. Ajutisest roidumusest vabanenud, andusid rahvad kõikjal uue innuga rahvuslikele, poliitilisele ja sotsiaalseile liikumisile. 1848. a. revolutsiooni ajal kokkuvarisenud demokraatlikkude parteide asemele astus nüüd homogeenesema ilmega ühiskondlik rühmitis — tööstusproletariat, kes haaras enda kätte vanema sotsiaalse demokraatia poolt kõrvaleheidetud relvad³⁴.

³⁴ A. Rosenberg, op. cit., lk. 139—146.

Sotsiaalse demokraatia tugevus oli seisnud selles, et ta üldise rahvapärase liikumisena oli koondanud enda ümber töötavate rahvahulkade laialised kihid ja neisse sisendanud erakordse võitlusinnu. Võitluses üldise valimisõiguse eest olid kehvemad klassid arendanud demokraatliku lipu all kirglikku energiat ja läinud sageli kuni võitlusteni barrikaadidel. Kuigi need võitlused oma ebamäärase programmi ja ühises rindes tekkinud mõrade tõttu ei olnud otseselt saavutanud oma eesmärki, olid nad rahvahulkade ülesraputamisel nende tavalisest loidusest ja nende tahte karastamisel ikkagi etendanud esmajärgulise tähtsusega osa. Toetudes neis võitluis omandatud kogemusele võidi 1860-ndal aastal sealt edasi sammuma hakata, kuhu 1848. a. revolutsiooni nurjumisel oli peatuma jäädud. Vastavalt muutunud ajaoludele tekkisid seejuures mitmed uued demokraatliku massiliikumise suunad ja vormid.

1860-ndail aastail tekkinud poliitilise elavnemise õhkkonnas hakkasid Lääne-Euroopa juhtivate maade tööliismassid otsima omavahel tihedamat kontakti rahvusvahelises ulatuses ja püüdsid luua vasempoolsete demokraatlikkude jõudude universaalset võitlusrinnet alalhoidlikkude või reaktsiooniliste jõudude vastu a. 1864 Londonis rajatud *Esimese Internatsionaali* näol. See töölisrühmitiste ja ametiühingute rahvusvaheline koondis esindas eri maade töötavate rahvakihtide oluliste ühishuvide põhimõtet ja taotles suurtest poliitilistest liikumistest osavõtmise kaudu laiade masside koordineeritud ühisaktsioonide teel parandada nende poliitilist ja majanduslikku seisundit. Selles mõttes jätkas ta mitmeti võitlust vanema sotsiaalse demokraatia poolt püstitatud eesmärkide eest. Ühtlasi seadis ta aga *Karl Marx*'i mõjul enda ülesandeks tööliklassi üldise vabastamise töörahva enda jõudude kaudu ja iga suguse klassivalitsuse hävitamise. Kuna *Marxi* pooldajad püüdsid selle eesmärgi taotlemisel kasutada ka legaalsel poliitilisel tegevusel olevate riikide piires, rõhutas anarhistlik suund *M. Bakunin*'i juhatusel vajadust kõik olemasolevad poliitilised režiimid radikaalsete revolutsiooniliste meetoditega kõrvaldada. Nende suundade vastuolu tõttu varises *Internatsionaal* lühikese, ent hooga tegevuse järel varsti kokku³⁵.

Teiseks uueks demokraatliku massiliikumise vormiks kujunesid tööliiskonnas tekkivad poliitilised parteid, mis eraldusid kodanliku ilmega erakondadest ja hakkasid taotlema nende omadest erinevaid eesmäärke. Nad said oma alguse Saksamaal, kus (nagu nägime) kodanlikud kihid püüdsid tööliishulki mingi üleoleva heatahtlikkusega hooldada. Reaktsiooni ajastul olid need saksa tööliised, kes omasid elavamaid poliitilisi huve, toetanud liberaalseid kodanlikke rühmitisi, eriti eduerakonda. Preisi põhikorra-konfliktide ajal 1860-ndate aastate algupoolel tekkis aga selles suhtes järsk pööre seoses *Ferdinand Lassalle*'i väljaastumisega poliitilisele areenile. See juudi päritoluga andekas eraõpetlane osutus võimeliseks poliitiliseks taktikuks ja kõneosavaks agitaatoriks. Kasutades ägedat konfliktide Preisi valitsuse ja liberaalse kodanluse vahel rajas

³⁵ B. Nicolaievsky and O. Maenchen-Helfen, op. cit., lk. 261—367; E. Dolléans, Histoire du mouvement ouvrier 1830—1871, Pariis 1936, lk. 277—360.

Lassalle a. 1863 iseseisva töölisrakonnana Üldise Saksa Töölisteühingu ja avaldas selle presidendina palavikuliselt agarat tegevust tööliismasside mobiliseerimisel. Tema arvates pidi riik arendama inimkonda vabadusele sel teel, et demokraatlikud töötavad rahvahulgad võitlevad endile kätte üldise valimisõiguse, vallutavad riigivõimu ja teostavad selle abil põhjaliku ühiskondliku reformi. Üldise valimisõiguse kõrges hindamises jätkas Lassalle sotsiaalse demokraatia, eriti tšartismi traditsioone³⁶.

Lassalle pidas ülearuseks kodanlike kihtide toetamist tööliste poolt konservatiivse Preisi valitsuse vastu, sest kodanlus olevat 1848. a. revolutsiooni ajal näidanud, et ta ei ole võimeline revolutsiooniliseks võitluseks ja jätab otsustaval momendil oma liitlased saatuse hooleks. See tõttu tuleb tööliklassil pidada iseseisvat poliitilist joont ja koonduda oma parteiliste organisatsioonide ümber. Nähes ette Saksamaa ühendamist Preisi juhtimisel hakkas Lassalle avaldama oma tegevust selles suunas, et ühendatud Saksa rahvaesindus valitaks üldise valimisõiguse alusel. Selles mõttes astus ta isiklikku kontakti Preisi peaministri Bismarckiga, kes võitluses kodanlike kihtide võimutaotluste vastu oli hakanud kaaluma üldise valimisõiguse andmist, et sel teel vähendada kodanluse poliitilist osatähtsust. Ida-Saksa maaelu jälgimisest saadud tähelepanekute alusel uskus Bismarck, et lihtrahvas hääletab tulevikuski konservatiivsete jõudude poolt ja aitab sellega kindlustada neile rahvaesinduses enamuse. Seevastu ootas Lassalle üldisest valimisõigusest mitte reaktsioonilisi, vaid revolutsioonilisi tagajärgi. Ta arvas, et laiad rahvamassid küll alguses võivad sattuda sõltumusse valitsusparteidest, kuid varsti ennast vabastavad nende hooldamise alt ja hakkavad pidama iseseisvat demokraatlikku taktikalist joont. Lassalle'i arvates pidi Reinimaadele iseloomulik tööstustöölise tüüp oma revolutsioonilise mentaliteediga varem või hiljem taga plaanile tõrjuma Taga-Pommeri kuuleka ja passiivselt ülemusele alluva maatöölise tüübi. Saksamaa industrialiseerumise ja urbaniseerumise järel pidi üldine valimisõigus kujunema tähtsaks võitlusrelvaks klassiteadvusele jõudnud tööstusproletariaadi käes. Sellist arengut ei pidanud Bismarck kuidagi võimalikuks ja uskus, et üldine valimisõigus Saksas samuti aitab kindlustada valitsuse positsioone, nagu Napoleon III plebistsiidid olid algul andnud Prantsuse II keisririigile rahvapärasuse aupaistet. Kui Lassalle Bismarckiga keskustelles oli tähendanud, et konservatiivse partei ja uue töölispartei liit võiks olla ainult ajutise iseloomuga, sest varsti peaks mõlema vahel tekkima äge võitlus, vastas Bismarck talle iseteadvalt: „Es kommt nur darauf an, wer von uns der Mann ist, der mit dem Teufel Kirschen essen kann. Nous verrons.“ Nüüd on kaugemast perspektiivist vaadatuna selgunud, et see mees oli siiski Lassalle, mitte aga Bismarck!³⁷

Oma taktikalistes kaalutlustes osutas Lassalle erakordset ettenäge-

³⁶ H. Oncken, op. cit.; M. Hövell, The Chartist Movement, Manchester 1918, lk. 312; A. Rosenberg, op. cit., lk. 148 jj.

³⁷ H. Oncken, op. cit., lk. 374—403; K. Haenisch, Lassalle, Berliin 1923, lk. 109 jj.

likkust, sest Saksa poliitiline areng järgneva poolsajandi jooksul toimus kaunis täpsalt Lassalle'i poolt püstitatud skeemi järgi. Ainult eksis kärsitult auahne Lassalle mõnevõrra selle arengu tempo suhtes, mis osutus tunduvalt aeglasemaks Lassalle'i poolt oletatud tempost. Lassalle'i äkilise surma järel jätkas tema poolt loodud töölispartei oma tegevust, sulas a. 1875 ühte ta kõrval tekkinud puhtmarksistliku töölispartei ja võitis tööliiskonnas küll pikkamööda, kuid seda järjekindlamalt pinda, vabastades töörahvast kodanliku liberalismi poliitiliste mõjustuste alt. Samal ajal rajas Bismarck a. 1867 Põhja-Saksa liidu ja a. 1871 Saksa keisririigi riigipäeva tõepoolest üldise valimisõiguse alusele. Säärane üldisel valimisõigusel rajanev rahvaesindus pidi tema arvates raudse klambrina Saksa ühikriiki koos hoidma ja seda kaitsema Saksa väikeriikide dünastiate ja rahvastiku partikularistlike püüdluste vastu. Ühtlasi pidi üldine valimisõigus aitama vaos hoida saksa kodanlikke kihte, et ohjendada nende võimupüüdeid. Seetõttu võeti see demokraatlik institutsioon nende kihtide poolt vastu üsna terava arvustusega: prof. R. v. Mohl nimetas üldise valimisõiguse andmist poliitiliselt küpsemata rahvahulkadele Bismarcki andestamatuks poliitiliseks patuks ja kirjanik G. Freytag — kergemeelseimaks kõigist ta eksperimentidest³⁸.

Bismarcki poolt loodud Saksa keisririik pakub parima näite selle tõsiasja kohta, et üldise valimisõiguse olemasolu ei tee ka korralikult ja seaduspäraselt funktsioneeriva riigiparaadiga riiki igakord tõeliseks demokraatiaks, hoolimata sellest, et vastava riigi rahvastik seisab küllalgi kõrgel kultuuritasemel. Saksamaast ei kujunenud rahvusriiki, kus laiad massid oleksid moodustanud riiki kandva jõu, vaid siin tõusis juhtivale kohale Preisi võimuriik oma militaarsete ja bürookraatlike traditsioonidega. Sõjavägi, bürokraatia ja politseiaparaat jäid täielikult sõltuvaks Saksa keisri kohale tõusnud Preisi kuningast, kes valitses rahvaesinduse ees mitte poliitilist vastutust kandva riigikantsleri kaudu. Nii olid avaliku elu juhtivad ja otsustavad jõud üsna rippumatud riigipäevast kui üldisest rahvaesindusest ja täidesaatev võim ei tarvitsenud kuigi suures ulatuses arvestada seadusandliku võimu organite taht. Riigipäeva kõrval säilinud Preisi maapäev oli valitav hoopis erilise valimisõiguse alusel ja erines oma koosseisult tunduvalt Saksa riigipäevast; riigikantsleril oli seetõttu kerge üht asutist teise vastu välja mängida. Nii viisi aitas üks parlament nõrgestada ja piirata teise võimu. Põhja-Saksa liidu põhiseaduse loomise ajal kirjutas 1848. a. Preisi ministrina teotse- nud L. Camphausen Preisi kuningannale, et selle liidu tõelise ke-

³⁸ J. Ziekursch, Politische Geschichte des neuen deutschen Kaiserreiches, I, Frankfurt a. M. 1925, lk. 226 jj. Oma mälestustes räägib Bismarck, et üldine valimisõigus olevat pidanud etendama ka teatavat patriotismi õhutavat osa välisriikide võimaliku kallaletungi juhuks: „Im Hinblick auf die Notwendigkeit, im Kampfe gegen eine Obermacht des Auslandes im äussersten Notfall auch zu revolutionären Mitteln greifen zu können, hatte ich auch kein Bedenken getragen, die damals stärkste der freiheitlichen Künste, das allgemeine Wahlrecht, ... mit in die Pfanne zu werfen, um das monarchische Ausland abzuschrecken von Versuchen, die Finger in unsere nationale omelette zu stecken“. Bismarck, Gedanken und Erinnerungen, II, Stuttgart 1898, lk. 58.

hami moodustavat ühtlustatud sõjavägi, kuna kõik teised selle juurde loodud asutised esinevat ainult kaunistusmantlikesena, mida võib teha kas sametist või siidist, sinisena või valgena, narmastega või äärekau-
nistustega ³⁹.

Järelikult jättis Bismarck Preisi militaarse ametnikkuderiiği endisel kujul püsima ja tegi ta pealegi tõeliseks Saksamaa valitsejaks. Mitte Saksa keisririigi üldised organid — liidunõukogu ja riigipäev — ei omanud loodud rahvusriigis juhtivat kohta, vaid see kuulus Preisi kuningale ja Preisi peaministrile, kes oligi tavaliselt ühtlasi riigikantsleriks. Säärase konservatiivse režiimi loomisel ei juhtinud Bismarcki ainuüksi ta püüded Preisi junkrute võimupositsioone kindlustada, sest selle kihiga oli Bismarck oma poliitilises tegevuses mõnigi kord üsna teravasti vaenujalal. Pigemini oli ta lähtunud mõningaist välis- ja sõjapoliitilistest kaalutlustest, mis tema arvates tegid vajalikuks rangelt distsiplineeritud militaarse monarhia loomise. Bismarcki arvates pidi uus Saksa keisririik oma ebasoodsa geograafilise asendi tõttu, mis tegi talle paratamatuks tarbe korral sõjda ühtaegu kahel või kolmel rindel tugevate suurriikide vastu, hoolitsema eriti oma sõjalise tubliduse ja vastupidavuse eest. Kuid jõudlusvõimelise sõjaväe loomine ja ülalpidamine võis tema arvates toimuda ainult Preisimaa kaudu, kes omas selleks vastavaid kogemusi ja kalduvusi. Et ära hoida Preisi militaarse süsteemi hävitamist uues Saksa ühikriigis, selleks tuligi teha Preisi kuningas kõigi Saksa sõjavägede üldjuhiks ja Saksa välispoliitika juhtijaks. Teiseks pidi sellise range korrastusega režiim kindlustama riigis sotsiaalselt rahul ja kaitsema varandusega rahvaklassi kõigi võimalikkude sotsiaalsete rünnakute vastu. Kehtiva riiginduse kindlustamiseks olevat vaja tagada poliitiline esivõim riigis neile kihtidele, kes esindavad omandi ja korra põhimõtteid, sest kehvikute võimulepääs tekitaks varsti üldise anarhia ja võiks viia kogu riigi laostumisele ⁴⁰.

Saksa riigi loomise aegadel ei moodustanud laialised töötavad rahvamassid maal ja linnades oma organiseerimatuse ja väheste poliitiliste huvide tõttu veel sellist jõudu, mida uue riigi aluste rajamisel oleks vaja olnud tõsisemalt arvestada. Tõeliste poliitiliste jõuühikute näe esinesid siin suurmao- ja arikkude koos peamiselt sellest kihist rekruuteeruva ohvitserkonnaga ja kõrgema bürokraatiaga ja liberaalne kodanlus, kes koosnes suurärimeestest ja -tööstureist, haritlaskonnast ja linnade väikekodanlikest keskkihtidest. Bismarck ei püüdnudki neid erineva eluvaatega ja lahkuminevate huvidega ühiskondlikke rühmitisi üksteisega orgaaniliselt siduda ja sõbralikule koostööle rakendada. Tema arvates pidi jätkuma sellestki, kui ühiskonnast kõrgemal seisev keisrivõim hoiab oma autoriteediga ja võimuressurssidega neid sotsiaalseid

³⁹ Ziekursch, op. cit., I, lk. 206—225.

⁴⁰ Bismarck, op. cit., II, lk. 59 j.j.; 233 j.j. Esimesena mainitud kohas väidab ta: „Ein Staatswesen, dessen Regiment in den Händen der Begehrlichen, der novarum rerum cupidi und der Redner liegt, welche die Fähigkeit, urteilslose Massen zu belügen, in höherem Masse wie Andre besitzen, wird stets zu einer Unruhe der Entwicklung verurteilt sein, der so gewichtige Massen, wie staatliche Gemeinwesen sind, nicht folgen können, ohne in ihrem Organismus geschädigt zu werden“.

jõude kuidagi koos ja sunnib neid leidma omavahel mingi *modus vivendi*. Riigikantslerina toetus Bismarck kord ühele, kord teisele kihile ja sundis mõlemat range käega riigivankrit edasi vedama. Suurima poliitilise erikaalu säilitasid Saksa keisririigis loomulikult monarhile lähemal seisvad konservatiivsed junkruateringkonnad. Kodanlikke kihte püüdis Bismarck rahuldada teatavate mõõndustega majanduslikul ja kultuurilisel alal; sel teel suutis ta ajutiselt oma poole võita rahvusvabameelsesesse parteisse koondunud suurkodanlikke elemente, kuna eduerakonda kuuluv radikaalne intelligents ja väikekodanlus jäid ta režiimi suhtes püsivalt eitavale seisukohale⁴¹.

Oma erakordse autoriteedi tõttu suutis raudne kantsler e h t s a d i k t a t a t o r i n a Saksa juhtivaid ühiskondlikke klasse vajalikus kuulekuses hoida, nii et neil enam ei jätkunud julgust riigieelarve kinnitamata jätmisega kantslerile survet avaldada, millist meetodit Preisi maapäev oli 1860-ndate aastate põhikorra-konflikti puhul püüdnud tagajärjetult rakendada. Nii võis Bismarck riigikantslerina ajada iseseisvat poliitikat, ühendades ja lahutades riigipäeva parteisid vastavalt oma erisihidele igal antud momendil. Võimuahne isikuna alistas ta keisrigi oma tahtele ja oli paarikümne aasta jooksul tõeliseks Saksamaa valitsejaks. Ta suhtus rahvasse kui lihtsasse võimutsemisobjekti, kes ei oska ise oma saatust juhida, ega olnud milgi tingimusel nõus Saksa riigikorda edasi arendama demokraatlikumas suunas. Nii sai Saksa keisririik üldisele valimisõigusele toetuva riigipäevaga vaid teatavaks p s e u d o d e m o k r a a t i a k s, kus keiser ja kantsler teostasid tõelist võimu, kuna rahvaesindus moodustas pigemini mingi dekoratiivse ornamendi: riigipäev võis küll võimu teostajatele ajutiselt mõningaid tülilaid takistusi teha, ei suutnud aga neile pidevalt peale suruda laiemate rahvahulkade tõelist tahet. Selline sügav vastuolu Saksa riiginduse välise fassaadi ja selle tõelise olemuse vahel põhjustas Saksamaal p e r m a n e n t s e s i s e k r i i s i, mis omandas vastavalt ajatingimustele üha uued vormid ja lõpuks õõnestaski kogu Bismarcki ehituse alused.

Saksa riigindusele osutus väga ohtlikuks asjaolu, et m a a i n d u s t r i a l i s e e r u m i n e muutis XIX sajandi lõpul põhjalikult senised proportsioonid eri ühiskondlike klasside vahel, kuna aga poliitiline režiim jäi selliseks, nagu ta Saksa ühikriigi tekkimisel oli loodud. Rahvastiku l i n n a s t u m i s e tagajärjel kasvasid kodanlikud kihid ja t ö ö s t u s p r o l e t a r i a a t n i i arvult kui ka klassiteadvuselt ja omandasid XX sajandi alguseks hoopis suurema sotsiaalse erikaalu, kui neil oli olnud Saksa riigi rajamise aegadel. Saksa töölikond vabanes üha enam kodanlikkude kihtide ideoloogiliste mõjustuste alt, koondudes s o t s i a a l d e m o k r a a t l i k u t ö ö l i s p a r t e i ümber, mille mõju massidele ei suutnud pidurdada Bismarcki poolt kehtima pandud karm sotsialistideseadus ja vasempoolsete tegelaste administratiivne ja kohtulik jälitamine. Valitsevate võimude õnneks ei teostunud aga sotsiaaldemokraatlikult häälestatud töölikonna ja teiste opositsiooniliste rahvakihtide liitu-

⁴¹ Ziekursch, op. cit., II, passim; Arthur Rosenberg, Die Entstehung der deutschen Republik, Berlin 1928, lk. 11—17.

mist üheks suureks võitlusindeks kehtiva konservatiivse režiimi vastu. Saksa sotsiaaldemokraatia koondas endasse peamiselt tööstusproletariaati ega sõlminud oma eksklusiivse kihihuvilise programmi ja partei sirgjoonelist puhtust rõhutada taktika tõttu mingeid tihedamaid sidemeid ei talupoegkonnaga ega radikaalselt häälestatud kodanlike ja väikekodanlike kihtidega, keda häiris eriti sotsiaaldemokraatia poolt järjekindlalt rõhutatud kosmopoliitlik patsifism. Suhtudes terava arvustusega olemasolevasse režiimi ja eitades järjekindlalt kodanliku ühiskonna institutsioone ei osutanud Saksa sotsiaaldemokraatia, kes enne Maailmasõda tõusis suurimaks ja paremini organiseerunud poliitiliseks jõuks Saksa keisririigis, eriti kindlat enda kehtimapaneku tahtet. Ta eelistas passiivse ootamise taktikat ega omanud täpsamat kava lähema tuleviku võimalikkude võitluste jaoks. Seetõttu ei moodustanud ta, hoolimata oma arvulisest tugevusest, sellist revolutsioonilist jõudu, kes oleks kõigi opositsiooniliste elementide juhtijana ja koondajana võinud kummutada vastuolulise ja sisemiselt pehkinud pseudodemokraatliku režiimi. Niiviisi võiski viimane eksisteerida kuni Maailmasõjani ja varises kokku alles siis, kui Saksamaa oli kaotanud selle sõja⁴².

7.

Veel puudulikumal kujul teostusid demokraatlikud institutsioonid Itaalias, kus 1860-ndail aastail oli samuti tekkinud rahvuslik ühikriik konstitutsioonilise monarhia näol. Itaalia kroonile tõusnud Sardiinia dünastia ei saavutanud kuigi suurt populaarsust ja monarhism osutus siin rohkem mõistuse kui südame asjaks; ainult suuri vaevu suutsid Itaalia ühendamise aktsioonist innukalt osavõtnud vabariiklased monarhia olemasoluga leppida, kuna poliitilistest sündmustest täielikult kõrval seisnud harimata rahvamassid jäid uueski kuningriigis endisse passiivse kuulekuse ossa. Alguses omasis valimisõigust ainult need kirjaoskajad meesisikud, kes maksid otsemakse vähemalt 40 liiri aastas, s. t. umbes 2% kogu rahvastikust, ja neistki ei käinud enamik valimistel häält andmas. Ka varandusliku tsensuse kaotamine ja selle asemel kolme-aastase kooliskäimise tingimuse tarvituselevõtmine 1882. a. valimisseaduse-reformis ei parandanud väga oluliselt asja, sest suur enamik rahvastikust ei saanud mingit kooliharidust ega omandanud isegi lugemisoskust.

Seetõttu kujunes poliitiliselt aktiivseks jõuks ainult jõukam ja haritum vähemik, mis koosnes Põhja-Itaalia tööstureist, lõunapoolsete alade suurmaaomanikest, edasi ametnikest, sõjaväelastest ja haritlastest. Valitsusvõimu teostasid kord parem-, kord vasempoolsed parteid, ent tegelikult polnud nende vahel kuigi suuri tõelisi erinevusi. Valimisi korraldati Napoleon III stiilis riigiametnikkude, suurmaaomanikkude ja teiste kohalikkude võimumeeste kaasabil. Suures vaesuses virelevate külakehvikute rahutused suruti karmilt maha ja linnatöölise streigiliikumiste summutamisel rakendati ohtrasti poliitilisi vahendeid. 1880-ndail aastail poliitilises elus esilekerkinud transformism, s. t. valitsuste sage ümberkujundamine vastavalt igakordse päevapoliitilise momendi huvidele,

⁴² A. Rosenberg, Demokratie und Sozialismus, lk. 274—305.

mõjus laostavalt kogu parteilisele süsteemile ja muutis parteid oma kõikvõimsate juhtide lihtsaks saatjaskonnaks. Nii jäi Itaalia liberaalne kuningriik tõelisest demokraatlikust režiimist veelgi kaugemale maha kui Saksa keisririik. Lõpuks 1913. a. kehtimapanud üldine valimisõigus andis küll suure juurdekasvu demokraatlikule sotsialistlikule parteile, mille kasvu soodustas maa industrialiseerumise käik, kuid seegi oluline reform ei muutnud väga tunduvalt kujunenud režiimi ilmet⁴³.

Paremini juurdusid demokraatlikud institutsioonid Prantsusmaal, mis III vabariigi ajastu raskeis ja ägedais sisekriisides muutus parlamentaarselt valitsefavaks riigiks. Napoleon III valitsemisaja lõpul oli siin jälle hoogustunud liberaalne ja demokraatlik liikumine energilise ja kõneosava rahvatribuuni L. Gambetta juhtimisel. Gambetta koondas enda ümber radikaalselt häälestatud väikekodanlikke hulki, haritlasi ja mõnevõrra ka töölisi, kellel antud momendil polnud ei oma poliitilisi organisatsioonide ega mõjukamaid juhte. Liberaalse opositsiooni tõus sundis Napoleon III-at pehmemdama senist poolsõjalist diktatuuri, otsima kontakti kodanlike kihtidega ja katsetama parlamentaarse monarhia režiimi, mis aga varsti langes Saksa-Prantsuse sõjas Napoleonile osaks saanud hävitava kaotuse tõttu. Karl Marx oli Prantsuse bonapartismi langemisest lootnud suurt elustavat tõuget Euroopa demokraatlikule arengule ja ennustanud uue revolutsioonilise perioodi algust. Tõeliselt kujunesid aga lood hoopis teisiti.

Pariisis kuulutati küll Sedan'i katastroofi järel jalamaid vabariik välja, ent see osutas erakordseis sõjatingimustes esialgu lausa alalhoidlikke jooni. Sõjaoludes korraldatud rahvuskogu valimistel hääletasid talupoegkond ja väikekodanlikud provintsilinnade kihid rahuiha tõukel monarhistide poolt, kes lubasid peatset rahu ja kindlat korda. Rahvuskogu monarhistlik enamik sattus otsekohe teravasse konflikti kodanlike demokraatidega, eriti aga sõjaka ja radikaalse Pariisi töölistkonnaga. Viimane püüdis jätkata Prantsuse revolutsioonilise sotsiaalse demokraatia traditsioone ja asendada senise tsentraliseeritud riikliku võimu- ja sunniaparaadi autonoomsete linna- ja maakogukondade vaba föderatsiooniga. Ent sellised kommunaalse demokraatia taotlused olid täielikus vastuolus Prantsuse poliitilise arengu ajalooliste traditsioonidega. Seetõttu ei leidnud Pariisi tööliste poolt 1871. a. algupoolel rajatud kommunaal talupoegades ja teistes laiemais töötavais kihtides mingit kõlapinda ega kasvanud sellest välja mingisugust jõulisemat liikumist sotsiaalse demokraatia nimel. Muust töötavast rahvast isoleerunud Pariisi proletariaat ei suutnud endale leida ei võimelisi juhte ega kindlat teotsemiskava ja jäi peagi alla rahvuskogu valitsuse sõjalistele jõududele. Et neis võitlustes hukkus Prantsuse proletariaadi energilisim eelvägi ja liikumise likvideerimisele järgnes karm reaktsioon, jäi Prantsuse töölistliikumine nüüd mõneks ajaks täiesti soiku. Lausa ebatavalistes välis- ja kodusõja tingimustes tekkinud kolmas vabariik kujunes omapäraseks konservatiivseks demokraatiaks,

⁴³ R. Michels, *Italien von heute*, Zürich 1930, lk. 28—60; B. Croce, *Geschichte Italiens 1871—1915*, Berlin 1928, passim.

kuna sotsiaalne demokraatia, mille lipu all töötavad kihid olid võidelnud alates Suurest revolutsioonist, varises senisel kujul lõplikult kokku ⁴⁴.

Mitme aasta jooksul valitses isegi suur selgusetus edaspidise riigivormi suhtes. Rahvuskogu monarhistlik enamik püüdis uue põhiseaduse loomisel anda riigile konstitutsioonilise kuningriigi kuju ja teha kuninga-võimust tugeva ja autoriteetliku institutsiooni, mis kindlustaks korra ja hoiaks ära Pariisi kommuuni taoliste sotsiaalsete liikumiste kordumise. Alles siis, kui monarhia rajamine nurjus legitiimistide ja orleanistide vastuolude ja troonikandidaadi, Bourbon'ide soost Chambord'i krahvi isemeelsuse tõttu, loobus osa jõukamaid kodanlikke kihte sellest lootusest, et osutunud üritusest ja hakkas leppima konservatiivse vabariigi mõttega. Suur osa ülemklasside esindajast jäi aga endiselt truuks monarhistlikele ideedele, mida esialgu toetas kogu oma autoriteediga katoliku kirik. Seetõttu pole mitmest eriosast koosnev 1875. a. põhiseadus mingi teooria või süsteemi tulemus, vaid moodustab suuremal määral kui ükski teine konstitutsioon teatava sündmustekonstellatsiooni produkti. Mitte ideed ega veended ega rahvuskogu suveräänne tahe ei loonud kolmanda vabariigi, vaid see tekkis ajatingimuste ja asjadekäigu sunnil. Tegelikult oli vabariik olemas; Thiers'i kukutamine presidendikohalt ja ta asendamine Mac-Mahon'iga rahvuskogu poolt a. 1873 oli loonud teatava parlamentaarse traditsiooni; kuningriiki ei õnnestunud teostada ja aastaid kestnud üleminekuajale oli vaja teha ükskord mingi lõpp. Neil puhtpraktilistel kaalutlustel sai monarhistlikus rahvuskogus jaanuaris 1875 ühehäälelise enamuse Wallon'i üks parandusettepanek, milles kõneldi vabariigi presidendist. Nii aktsepteeris rahvuskogu vabariigi kui teatava fõsiasja üsna vastumeelselt, parema lahenduse puudumise tõttu ⁴⁵.

Leppinud vabariikliku režiimi säilitamisega, püüdis rahvuskogu anda sellele võimalikult alalhoidlikku ja monarhiale sarnanevat ilmet. Saadikutekoja valimistel jäi püsima aastast 1848 eksisteeriv üldine valimisõigus, mida aga võimukandjad olid harjunud rakendama säärase osavusega, et selle võimalikke radikaalseid tagajärgi konservatiivsed elemendid enam ei osanud kartagi. Ent selle koja kõrvale seati poliitilise kontinuiteedi põhimõtte esindajana hoopis teissuguse struktuuriga senat, mille koosseis uuenes väga aeglaselt ja mis pidi esindama konservatismi traditsioone. Samasugust autoriteedi ja korra kaitsja osa pidi teostama seitsmeks aastaks kodade ühise koosoleku poolt valitav ja tarbekorral tagasivalitav president. Nii sisaldas 1875. a. põhiseadus mitmeid elemente, mis pidid kindlustama võimu rahvuskogus domineerinud ülemklassidele ja vajaduse puhul võimaldama tagasipöördumist mingi ainuvalitsusliku režiimi juurde.

⁴⁴ Ch. Seignobos, Le déclin de l'empire et l'établissement de la 3-e république, E. Lavisse'i toimetatud koguteose Histoire de France contemporaine VII köide, Pariis 1921, passim; A. Stern, Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden 1871, X, Stuttgart ja Berliin 1924, lk. 421—469, 506—535; M. Deslans, Histoire constitutionnelle de la France, L'avènement de la troisième république, Pariis 1937, lk. 57—115.

⁴⁵ M. Deslans, op. cit., lk. 125—448. Selles hiljuti ilmunud teoses antakse väga üksikasjaline ülevaade 1875. a. põhiseaduse tekkeloo kohta.

Põhiseaduse loojad olid kavatsenud teha presidendist eriti tugeva riikliku organi ja suruda rahva poolt valitava saadikutekojaga hoopis tagasihoidlikku ossa. Kuid juba rahvuskogule järgnevate aastate (1875—79) poliitiline areng tühistas need kavatsused kaunis suures ulatuses ja valas üsna konservatiivsena mõeldud põhiseaduse raamesse tunduvalt liberaalsema sisu. Nende aastate kestel toimus vabariikliku enamusega saadikutekodade ja monarhistliku meelsusega presidendi vahel äge võitlus esikoha pärast riigis. Konservatiivide hämmastuseks andis üldine valimisõigus muutunud ajaoludes hoopis teissuguseid tulemusi, kui need, mida 1875. a. põhiseaduse loomisel oldi arvestatud. Valimistel saavutasid kodanlikud vabariiklased, kelle juht Gambetta oskas oportunistliku taktikaga võita vabariigile paljud seni kõhkleva seisukohal asunud mõõdukad elemendid, üha suuremaid võite monarhistide üle. **V a b a r i i k - l i k r i n n e**, mis ulatus töelistest suurtodanluse ühe osani, sundis a. 1877 Mac-Mahon'i terava põhikorrakonfliktide järel alistuma ja ametisse kutsuma saadikutekojaga enamikule vastava, vabariiklastest koosneva valitsuse. Vabariikluse laine tõus osutus niivõrra imposantseks, et konservatiivid ja nende usaldusmees Mac-Mahon ei riskinud alustada võitlust selle vastu nende kasutada olevate sõjaliste ja politseiliste võimuvahenditega, vaid eelistasid kapituleerumist uue tõusva jõu ees. **A. R o s e n b e r g** nimetab seda otse imeks, et Prantsuse kodanlik demokraatia saavutas võidu monarhistlike, konservatiivsete jõudude üle, kelle käes olid kõik tõelised võimuvahendid, pealegi mõni aasta peale kommuuni mässu, hetkel, mil Pariisi proletariaat oli veel täielikult võimetu väljaastumiseks. Kui Mac-Mahon, olles tüdinud alatistest viljatuist konfliktidest saadikutekojaga ja valitsusega, loobus a. 1879 presidendi-ametist, võidi katset valitseda Prantsusmaal bonapartistlike traditsioonide vaimus pidada lõplikult nurjunuks. Siitpeale on Prantsusmaal kõikumatult püsinud **p a r l a - m e n t a a r n e r e ž i i m**, mida iseloomustab saadikutekojaga ülekaal senati ja presidendi üle⁴⁶.

Mac-Mahon'i lahkumise järel restaureeriti kodanlikud vabadused kaunis ulatuslikul kujul ja anti amnestia Pariisi kommuuni tegelastele. Siitpeale võis radikaalne töölisliikumine jälle areneda legaalsel kujul. Ühtlasi ründasid oportunistid (nii kutsuti mõõdukaid vabariiklasi) hoogsalt klerikalismi positsioone ja hakkasid piirama katoliku kiriku tegevusvabadust usundilisel ja kultuurilisel alal. Nüüd arenes **a n t i k l e r i k a a l n e l i i k u m i n e**, mis on mitmes suhtes võrreldav keskaegsete võitlustega vaimuliku ja ilmliku võimu vahel. Katoliku kiriku poolt propageeritavad eluideaalid olid oma usundilise dogmatismiga, paavsti monarhistliku autoriteedi tunnustamisega ja hierarhilise ühiskonnakorrastuse rõhutamisega täielikus vastuolus demokraatlik-egalitaarse riigikäsitusega ja ilmliku mentaliteediga. Ei ole siis ime, et Gambetta kuulutas klerikalismi vabariikluse tõeliseks vaenlaseks. **J. F e r r y** ja **P. B e r t** piirasid 1880-ndail aastail mitmete seaduste kaudu katoliku kiriku mõju haridusküsi-

⁴⁶ M. Deslandres, op. cit., lk. 449—511; Ch. Seignobos, L'évolution de la 3-e république, E. Lavissee'i tsiteeritud koguteose VIII köide, Pariis 1921, lk. 1—51; A. Rosenberg, op. cit., lk. 231.

mustes ja arendasid riiklike ilmlike rahvakoolide võrku. Neis küsimustes tuli vabariiklastel lüüa ägedaid lahinguid konservatiividega, kes nägid katoliku kirikus enda kindlaimat tuge. Nii märgitses kolmas vabariik mõnelgi alal ilmset edusammu Prantsuse ühiskonna demokrati-seerumise suunas ⁴⁷.

Siiski jäi Prantsusmaa ka kolmanda vabariigi ajal ainult „k o n s e r - v a t i i v s e k s d e m o k r a a t i a k s“, mida eraldab õieti suur vahemaa tõelistest liberaalseist demokraatiaist. Alalhoidlikud ühiskondlikud jõud omasid siin väga suurt sotsiaalset erikaalu ja hoidsid oma käes tähtsaid võimupositsioone. Kartes oma tugevate naabrite, eeskätt Saksamaa, võimalikke kallaletunge, oli Prantsusmaa sunnitud pidama suurt ala-tist sõjaväge üldise väeteenistuskohustuse alusel. Samuti nagu Saksamaal, esines ka Prantsuse ohvitserkonnas kalduvusi moodustada riiki riigis ja mõjustada poliitilist elu ühes või teises mõttes. Kõik kolmanda vabariigi suuremad poliitilised kriisid olid seotud kõrgemate sõja-väelaste politiseerivate püüetega (Mac-Mahon'i kriis, Boulanger' kriis, Dreyfus'i kriis). Tavaliselt ühtisid need eripüüdlused konservatiivsete ülemkihtide omadega ja moodustasid tõsiseid ohte Prantsuse demokraat-likele jõududele. Teise demokraatiavaenulise elemendi moodustas arvukas, iseteadev ja hästi distsiplineeritud bürokraatia, mille juured ulatuvad tagasi kuni hiliskeskajani. Napoleon I poolt korrastatud tsentralistlik haldussüsteem püsis vankumatult kogu XIX sajandi kestes ja pidas visalt vastu kõigile riigi põhikorra muutustele. Samuti kui Napoleon I ajal olid prefektid ka hiljemini kohtadel tõelised riigivõimu kandjad ja hoidsid rahvastikku vajalikus allumuses, mida soodustasid sajandite jooksul kujunenud subordinatsioonivaim ja vabade omavalitsusasutiste lausa puudulik arenemine ⁴⁸.

Kõrgemaist ühiskonnakihtidest põlvneva ohvitserkonna antidemo-kraatlikud tendentsid, katoliku kiriku mõju seltskonnale, eriti noorsoole, tsentraliseeritud haldusaparaat ja rahvastikus sajandite jooksul kujunenud harjumused võimude korraldustele alistumiseks, — kõik need tegurid on Prantsusmaal olulisel määral raskendanud riigi ja ühiskonna tõelist demo-kratiseerumist. Samas suunas on avaldanud mõju ka mõned teised Prantsuse ühiskonna iseärasused. Prantsusmaa on jää-nud esijoones agraarmaaks, kus suuri linnu esineb vähe ja kus tooniandvaiks ühiskondlikeks kihtideks on talupoegkond ning väike-kodanlus. Suure osa rahvastikust moodustavad rõhutatult indivi-du-alistliku elukäsitusega väiketalupojad. Samal ajal põlvneb suur osa linnaelanikke maalt ja osutab oma mõtlemises ning teotsemises

⁴⁷ Ch. Seignobos, op. cit., lk. 58—117; G. Weill, Histoire de l'idée laïque en France au XIX-e siècle, Pariis 1925, lk. 264—289; A. Bergsträsser, Staat und Wirtschaft Frankreichs, E. Curtius'e ja A. Bergsträsser'i teose Frank-reich II köide, Berliin ja Leipzig, lk. 27—34.

⁴⁸ A. Bergsträsser, op. cit., lk. 154—162; A. Rosenberg, op. cit., lk. 233 jj., 341; W. Frank, Nationalismus und Demokratie im Frankreich der drit-ten Republik 1871—1918, Hamburg 1933, lk. 85. Viimane autor refereerib üht Bü-low' jutuaajamist Gambettaga, kes olevat väitnud, et prantslaste üle olevat (nende harjumuste tõttu võimudele alistuda) hoopis kergem valitseda, kui teiste rahvuste üle.

talupoeglikku meelelaadi, kandes (A. Siegfried'i sõnade järgi) vaimset talupoja tööpluusi. Paul Morand on tähendanud, et inglise tööline läheb töö lõpetamise järel mängima jalgpalli, kuna prantsuse tööline, kes oma hingelt on jäänud talupojaks, ruttab töötama oma aia-kesse. Agraarse ühiskonna domineerivus on vajutanud oma märgi ka Prantsuse riigindusele, mis osutab agraarse demokraatia jooni. Prantsuse talupoeg ja temale hingeliselt lähedal seisev provintsi-linnade väikekodanlane on oma põhiloomult suur individualist; ta korraldab kainelt ja mõistuspäraselt oma isiklikku elu, kogub lakkamatult kapitali, et sel teel suurendada oma sõltumatust välismaailmast ja tõusta teatava keskmise jõukuse tasemele, hoiab ikka oma isikliku eelarve vajalikus tasakaalus, isegi neil aastail, mil riigi eelarves esineb puudujääk, ja hoolitseb eeskujulikult enda järglastegi hüveolu eest. Hoiuste omanikud, s. t. kaugelt suurim osa prantsuse rahvast (kommunistidki kaasa arvatud) moodustavad erilise finantsdemokraatia, mille huvid mitmes suhtes ühtivad mõõtuandva finantsoligarhia omadega. Prantslane armastab enam rahakogumist ja selle paigutamist võimalikult väikese riskiga kui laiajoonelist ja kärsitut kapitalistlikku ettevõtlikkust, mis töötab erakordset kasumit, ent on samal ajal ühtlasi seotud erakordse riskiga⁴⁹.

Kodanlikud eluideaalid on Prantsusmaal erakordselt tugevad neiski rahvaklassides, kes on juba mitme generatsiooni jooksul pooldanud Suurest revolutsioonist põlvnevaid radikaalseid ja demokraatlikke loosungeid ja osutanud ilmset kirikuvaenlikkust. Keskmise prantslase süda asub (A. Siegfried'i tähenduse järgi) vasemal pool, tema rahatasku aga (ja millisel prantslasel ei oleks oma rahatasku?) kindlasti paremal pool. Seetõttu on prantsuse rahva enamikule, hoolimata tema puhuti üsna kaugelt küündivast poliitilisest radikalismist, omane kalduvus elutargalt ja kainelt seisukohta võtta tema isiklike huve riivavate küsimuste puhul. Prantsusmaa vähese industrialiseerumise tõttu ei oma tööstusproletariaat siin väga suurt sotsiaalset erikaalu ja on pealegi samuti üsna tugevasti nakatunud äsjakirjeldatud kodanlikust, individualistlikust ja rationallyistlikust mentaliteedist. Kodanliku elukäsituse prevaleerimine on Prantsuse „väikese demokraatia“ üks olulisemaid jooni ja annab sellele teatava sotsiaalse konservatismi ilme⁵⁰.

Prantsuse rahva enamik seisab vasem- ja parempoolsete äärmuste vahel ja peab üldiselt mingit keskmist joont, kaldudes sellest kord ühele, kord teisele poolele. Sellist kõikumust näeme ka Prantsuse valitsemisüsteemis, kus esineb üsna reeglipäraseid võnkumisi vasempoolsema ja parempoolsema orientatsiooni vahel. Prantsusmaal ei kujunenud kolmanda vabariigi ajal mingit stabiilsemat poliitilist tasakaalu. Mõõdukalt vabariiklik suund asetseb kahe tule vahel ja oli sunnitud mõõndusi tegema kord parempoolseile, kord radikaalidele (hiljemini ka

⁴⁹ A. Siegfried, *Tableau des partis en France*, Pariis 1930, lk. 13—19, 28—33; V. Ormesson, *Qu'est-ce qu'un Français*, Pariis 1934, lk. 195 jj.; A. Bergsträsser, *op. cit.*, lk. 60 jj., 66 jj., 89 jj.

⁵⁰ A. Siegfried, *op. cit.*, lk. 47, 87—90; A. Bergsträsser, *op. cit.*, lk. 63 jj., 115.

sotsialistidele). Järelikult polnud Prantsuse valitsused puhtal kujul ei kodanliku ülemkihi huvide esindajad ega laiade rahvakihtide huvide eestvõitlejad. Siin ei kujunenud mingit ühe kihi valitsust ega püsivamat kompromissi kihtide vahel. Elukutselised vabariiklikud poliitikud kõikusid vastavalt ajaoludele kahe äärmuse vahel ja ajasid ilma püsivama põhimõttelise ilmeta päevapoliitikat. Kui nad püüdsid rahuldada laiemaid rahvakihte ja üritasid selles mõttes radikaalsemaid poliitilisi või sotsiaalseid reforme, pörkasid nad varsti kokku rahanduslikkude, kiriklikkude ja sõjaväeliste ringkondadega ja leidsid senatis oma üritustele kindla piduri. Kui selline valitsus ületamatute takistuste tõttu langes, järgnes talle tavaliselt hall ja loiid töökabinet, kes ajas vaid jooksvaid asju ja püüdis võimaluse järele rahuldada parempoolsete soove. Kui see lõpuks oma ilmetuse ja saamatusega tekitas laiades kihtides üldise rahulolematuse, asendati ta jälle radikaalsema reformivalitsusega. Nüüd algas vana mäng otsast peale; teostatigi tavaliselt mõned vähemad reformid, kuni jälle kokku pörgati ületamatu parempoolse opositsiooniga. Sellise labiilse ja kõikuva valitsemisüsteemi tõttu osutus võimatuks teostada põhjapanevaid ulatuslikke reforme laiade töötavate rahvakihtide huvides, välja arvatud mõned uuendused hariduse ja kirikuelu alal. Prantsuse parlamentarismi-veski jahvatas küll suure müraga, kuid pahatihti üsna tühjalt. Loomulikult ei saa kolmanda vabariigi-aegset Prantsusmaad kuidagi pidada tõeliseks liberaalseks demokraatiaks⁵¹.

Eelöeldust järgneb, et Euroopa mandri suurriikides ei pääsenud liberaalse demokraatia põhimõtted, hoolimata üldise valimisõiguse teostamisest, enne Maailmasõda kusagil puhtal kujul võidule. See tõttu minetasid demokraatlikud ideaalid pikapeale oma endise võlu ja ausära. Demokraatiaks hakati pidama kõiki neid riike, kus rahvaesinduse kujundamine toimus üldise valimisõiguse alusel, küsimata sellest, kas ja kui suurel määral neis riikides pääses kehtima laialiste rahvahulkade tõeline poliitiline tahe. Kõik see valmistas pinna Maailmasõja järel saabunud raskele demokraatia-kriisile.

8.

Hoopis omapärast rada sammus Inglismaa poliitiline areng Maailmasõjale eelnenud poolsajandil. Siin tekkis eriline poliitiline režiim, mida võiksime kutsuda imperialistlikuks demokraatiaks. Kodanliku liberalismi ajastul (1832—67) olid Inglise valitsevad kihid hoidnud kõrge valitsemistsensuse abil laiemad rahvahulgad aktiivsest poliitilisest elust eemal. Tšartistliku liikumise nurjumise järel andus Inglise töölistkond oma kutseühingute võrgu arendamisele ja näis olevat huvi kaotanud iseseisva poliitilise teotsemise vastu. Inglismaa oli neil ajal oma majanduslikus arengus saavutanud niivõrra kõrge taseme, et ta võis tööstuskapitalismi survele siirduda vabakaubanduse süsteemile, kartmata ühegi teise maa majanduslikku võistlust. Tööstuslik ja kaubanduslik õitseng võimaldas kapitalistlikele kihtidele erakordselt

⁵¹ A. Siegfried, op. cit., lk. 123—131; A. Rosenberg, op. cit., lk. 236 jj.

kõrget kasumit ja tööstustöölisele nende elustandardi tunduvat tõusu. Inglismaa majanduslik primaat näis olevat niivõrra loomulik ja igavene tõsiasi, et Manchesteri koolkonna juhid hakkasid isegi propageerima loobumist merefagustest asumaadest kui kulukast ja täiesti ülearuhest ballastist. Ent need kolooniad (Kanada, Austraalia j. t.), kellele võimaldati suuremaid vabadusi, kiindusid nüüd ise emamaasse hoopis suurema innuga kui endise rangema koloniaalse režiimi päevil⁵².

Liberalistlik ideoloogia osutas vähest huvi võimuküsimuste vastu ja pani mingi naiivse optimismiga kõik lootused majanduslikule vabadusele kui teatavale universaalsele arstimile. Selle vastu tekkis Inglismaal varsti reaktsioon, mille tähtsamaks esindajaks tõusis Benjamin Disraeli. Tema seadis valgusajastust põlvnevaile liberalismi ideedele vastu õpetuse orgaanilisest seisuslikust ühiskonnakorrast ja inimeste loomulikust võrdsusest. Aristokraatlikud kihid olevat kutsutud rahvast juhtima ja masside hüveolu eest vastavate sotsiaalse reformide teel hoolitsema. Poliitilised õigused olgu kokkukõlas kohustustega ja võimetega. Disraeli taotles mingit mõistlikku kompromissi ülemate ja alamate rahvaklasside vahel Inglise maailmavõimu poolt pakutavate üldiste paremuste alusel. Konservatiivse vähemusvalitsuse ministrina teostas ta a. 1867 teise valimisreformi, mis valimistsensuse alandamise teel andis valimisõiguse suurele osale linnades asuvast tööstusproletariaadist. See oli otsustavamaid samme Inglise riigikorra demokratiseerimise teel ja võimaldas üle miljonile oskustöölisele siitpeale poliitiliselt aktiivseks teguriks tõusta⁵³.

Inglise parlamentaarne demokraatia, mille algust võib dateerida Disraeli poolt teostatud valimisreformist, arenes ja tugevnes üldise majandusliku tõusu pinnal. Et materiaalse hüveolu kasvamisest said teiste rahvakihlide kõrval osa ka laiad töötavad massid, siis ei püüdnud nad saavutatud poliitilisi õigusi kasutada mingiks oleva ühiskonna vastu suunatud aktsiooniks ega võtnud isegi vaevaks asutada endi huvidele vastavat uut poliitilist parteid. Nad tavatsesid hääletada nende kodanlike kandidaatide poolt, kes rohkem arvestasid laiade masside soove ja huve. Tegelikult võistlesid sel nn. kuninganna Victoria aegse kompromissi (*Victorian compromise*) ajastul omavahel ainult kaks parteid, kes seisis teineteisele üsna lähedal nii oma ühiskondlikult koostiselt kui ka üldistelt põhimõtetelt seisukohtadelt ja erinesid teineteisest vaid mõningais eriküsimustes. Seefõltsu arenes Inglise poliitiline elu küll hoogsas tempos, aga ilma sügavamate vapustusteta, kahe suure riigimehe — Gladstone'i ja Disraeli — juhtimisel. 1874. a. pääsesid liberaalide ridades kaks töölist esmakordselt alamkotta, mis asjaolu äratas neil ajal üldist imestust ja huvi⁵⁴.

See Victoria aja kompromiss lõppes XIX sajandi lõpul ja XX saj. algul

⁵² W. Hallgarten, Vorkriegsimperialismus, Pariis 1935, lk. 28 jj.; Fr. Hertz, Staatstradition und Nationalismus, Zürich 1937, lk. 239.

⁵³ Fr. Hertz, op. cit., lk. 240; A. Rosenberg, op. cit., lk. 200 jj.; L. Cahen, L'Angleterre au XIX-e siècle, Pariis 1924, lk. 114—119.

⁵⁴ H. J. Laski, Democracy in crisis, London 1934, lk. 33 jj.; G. Güttler, op. cit., lk. 50 jj.

riikidevahelise imperialistliku võistluse esilekerkimisega, Inglise kutseühingute poliitilise tegevuse tõusuga ja iseseisvate sotsialistlike töölisparteide tekkimisega. Juba Disraeli oli peaministrina osutanud elavaid huve võimupoliitiliste küsimuste vastu. Ta hakkas 1870-ndais aastais teostama sihikindlat prestiiži- ja ekspansioonipoliitikat ja rõhutama suure koloniaalse impeeriumi ideed. Järgneval kümnendil esines imperialistliku poliitika ideoloogina J. Seeley omas erakordse menu osaliseks saanud teoses *The expansion of England* (1883). Nüüd tekkis võimas imperialistlik liikumine rahvusliku prestiiži, majandusliku natsionalismi, agressiivse altruismi ja teiste selliste hüüdsõnade tähe all. See haaras peale Inglismaa teisi suurriike, kellest igaüks taotles võimaldada oma maa kapitalidele võimalikult laia rakendumisala ja kõrvaldada oma mõjupiirkonnist väliskapitalide ja -kaupade võistluse. Rõhutatult imperialistlikku välispoliitikat hakkas Inglismaa ajama alates Salisbury valitsuse võimuletulekust a. 1886⁵⁵.

Inglise imperialism piirdus impeeriumi suuruse ja vägevuse idee propageerimisega, emamaa ja asumaade vaheliste sidemete tugevdamisega ja mõnede vähemate alade, nagu buuririikide, vägivaldse liidendamisega. Suurejoonelisemaks agressiivseks võimupoliitikaks ei jätkunud Inglismaal, kes hoidus üldise väeteenistuse sisseseadmises, vajalikul määral maaväge. Seetõttu domineerisid teiste suurriikide suhtes Inglise välispoliitikas imperialismi ajastul üldiselt defensiivsed tendentsid. J. Chamberlain'i jt. poolt hoogsalt teostatud imperialistlik poliitika asus vankumata kodanliku demokraatia alustel, juhtis aga oma hooga natsionalistliku propaganda kaudu laiade töötavate rahvakihtide tähelepanu ja huvid välispoliitilistele võimu- ja prestiižiküsimustele. Nii viisi õnnestus kõita tööliskonna huvi mõneks ajaks imperialistlike loosungite külge ja sundida neid unustama neile lähedasemat sotsiaalsete probleemide ringi. Samuti suudeti imperialistlikul ajastul mõnevõrra tõsta tööliste ainelist seisundit sellise võimupoliitika toetusel saadavate majanduslike paremuste kaudu. Ent kõik need saavutised olid ajutise ja mööduva iseloomuga ega jaksanud laiemaid töötavaid rahvahulki kestvamalt imperialistlike püüdlustega siduda⁵⁶.

Osa Inglise tööliste andus XX sajandi alguses innukalt sotsialistlikule liikumisele, mis alates 1880-ndaist aastaist oli immitsenud pikkamööda nende ridadesse, ja viis 1906. a. valimistel umbes 30 äsja asutatud tööerakonna esindajat alamkotta, kuna teine osa lakkas toetamast imperialistlikult häälestatud konservatiive ja hääletas jälle liberaalsete kandidaatide poolt. Selle tagajärjel saavutasid liberaalid 1906. a. valimistel erakordselt suure võidu, mis märgitseb Inglise Maaailma-sõjaeelse imperialistliku demokraatia lõppu. Et 1884.—85. a. kolmas parlamendireform oli, peamiselt maafööliste arvel, kahekordistanud valimisõiguslike kodanikkude arvu, ilma et oleks siiski teostanud täielikult üldist va-

⁵⁵ H. J. Laski, op. cit., lk. 35; Fr. Hertz, op. cit., lk. 244—252; P. Th. Moon, *Imperialism and World Politics*, New York 1937, lk. 1—74.

⁵⁶ Fr. Hertz, op. cit., lk. 260 jj.; E. Halévy, *Histoire du peuple anglais au XIX-e siècle, Epilogue, I: Les impérialistes au pouvoir*, Paris 1926, passim.

limisõigust, lähenes Inglismaa 1906—14, liberaalse valitsuse poolt teostatavate suurte reformide perioodil üsna olulisel määral liberaalse demokraatia režiimile. Ainsana Euroopa suurriikidest suutis Inglismaa oma insulaarse asendi, suurema maaväe puudumise, kaugeleulatuva urbaniseerumise ja vabade omavalitsusasutiste võrgu tõttu jõuda peaaegu sama kõrgele vabadusastmele, nagu erakordselt soodsais oludes arenenud väikeriik Šveits. Ent sellise lootusrikka arengu katkestas 1914. a. puhkenud Maailmasõda, mille vapustustest Inglise liberalism pole suutnud veel praegugi täielikult toibuda.

9.

Oleme lähemalt vaadelnud alates Suurest Prantsuse revolutsioonist toimuva moodsa demokraatliku liikumise eri vorme nende mitmesuguseis ajaloolistes avaldustes. Nägime, et demokraatiat tuleb uurida ja tundma õppida konkreetseis aja- ja ruumitingimustes kui teatavate ajalooliste, geograafiliste ja rahvuslike tegurite ristlemise saadust. Demokraatlikke riigivorme ei saa nende sisimas olemuses ühelt maalt teise mehhaaniliselt üle kanda, vaid neid tuleb pikaajalise kasvatustööga kannatlikult maamullast aretada. Neis mais, kus demokraatlik režiim on orgaaniliselt tekkinud ja sügavasti juurdunud, on ta suutnud vastu pidada kõigile aja formidele. Maailmasõja järel on kokku varisenud ainult ilma sügavamate juurteta ja sisemiselt vastuolulised pseudodemokraatiad, mille välised vormid olid täielikus vastuolus nende tõelise sisuga ja mil puudus laiemate rahvahulkade poolehoid ning toetus. Tõelised demokraatiad on aga osutanud erakordset viitaalsust ja elastilisust kõigi nende organismi sattunud ohtlike murkide vastu võitlemisel. See lubab oletada, et demokraatlik ideaal ei ole praegusiski sünges ajaoludes veel kaugeltki tuhmunud, vaid et ta ka tulevikus endiselt suudab veedelda inimkonda parima ühiskonnakorrastuse arendamisele suunatud püüdlustes.

P. Tarvel

MAJANDUSPSÜHHOLOOGIA TEADUSENA JA KULTUURILISE TEGURINA

„See ei ole üldse kellegi teadus, vaid ärimeeste trikid!“ — niisugust otsust majanduspsühholoogia kohta võib vahest kuulda nüüdki veel. Seda võib mõista nii, et esiteks teaduslikkuse (teaduslike meetodite rakendamise) seisukohalt majanduspsühholoogia oleks n.-ö. „teadus“ jutumärkides, teiseks aga nii, et majanduspsühholoogia oma sisu eetiliselt tasemelt ei saaks asuda ühel pinnal niisuguste inimsoo heategijatega ja vaimu kõrgele viivate aladega nagu arstiteadus, füüsika, keemia, ajalugu, filosoofia jne.

Tartu Ülikoolis käsitleti esmakordselt seda ainet umbes kümmekond aastat tagasi, prof. K. Ramul pidas siis 2-nädalatunnise loengutesarja psühhotehnika üle, haarates umbes neidsamu küsimusi. Kuid nähtavasti aeg ei olnud veel küps nende küsimuste pidevaks ja süstemaatseks käsitlemiseks: meie kutsevaliku-nõuandebürood tegid alles oma esimesi

kobavaid samme, töö ratsionaliseerimise-komiteed ja uurimisasutised olid alles kauge unistus.

Kõige selle juures pani paljusid praktilisi inimesi mõtlema sõna: „teadus“. Et kui äkki hakatakse näit. kutsevalikunõuandebüroodes harastama „kõrget teadust“.

Võib-olla omajagu kahtlusi tekitas asjaolu, et psühholoogia ei ole veel niikaugemale emantsipeerunud filosoofia valdkonnast, nagu seda on füüsika, keemia, bioloogia. Meil, samuti kui paljudes välismaa ülikoolideski, on nende kahe teaduse esindajate personaal — unioon. Ja filosoofilised spekulatsioonid käitises... paksud raamatud, kus sagedasti vähe uut on öeldud... Sellised mõttekatkendid võisid ehk omajagu mõjustada suhtumist majanduspsühholoogiasse. Seega ühelt poolt kahtlus, kas „ta üldse on teadus“, teiselt poolt aga, et ehk ta on „liiga kõrge teadus“, s. o. liiga ebapraktiline teadus. Ajal, kus nii palju rakendus-teadusi on näidanud praktiliste probleemide teadusliku käsitlemise võimalusi, ei tarvitse meie siinkohal seda eraldi tõendama hakata majanduspsühholoogia kohta, jättes kasutadaolevast ajakirja ruumist suurema osa majanduspsühholoogia spetsiifilisematele probleemidele. Alljärgnevast selgub ka, et majanduspsühholoogia suudab praegu käsitleda paljusid praksises aktuaalseid probleme.

Märkimist vääriks veel kolmas hoiak: paljudele tundub inimese hingeliste protsesside ja inimese käitumise teaduslik käsitus alguses võõrastavana, võimatusena nähtuste keerukuse tõttu, tundub otse lahkamisena kui mitte just vivisektsioonina. Oleme harjunud füüsikaliste, keemiliste j. t. eksperimentidega juba võrdlemisi varajasest koolipõlvest alates. Kui palju on aga neid praeguse keskmise ja vanema põlve inimesi, kes on näinud gümnaasiumis psühholoogilisi eksperimente? Praegugi veel tuleb ülikoolis demonstreerida gümnaasiumikursuse katseid, kuna liiga vähe on alles isikuid, kes neid koolis on näinud. Millist arvamust füüsikast, keemiast, füsioloogiast jne. võiks enesele luua inimene, kellele ei ole näidatud ühtki eksperimenti, jah, kelle õpperaamat ei sisaldanud ühtki pilti, ühtki diagrammi, olles ehk kirjutatud aastatel, mil maailmas oli umbes $\frac{1}{2}$ praeguseni ilmunud artiklitest ja raamatutest (esimesed eesti koolides tarvitusele võetud psühholoogia-õpikud).

Juba seegi õigustaks majanduspsühholoogia käsitlemist, kui ta ka ainult harjutaks üldiselt teaduslikku suhtumist praktilise psühholoogia probleemidesse. Siin võiks ehk olukorda iseloomustada antiikse lause: „mitte filosoofiat, vaid filosoferimist on vaja“ vastava jälgendamisega: „mitte psühholoogiat, vaid psühhologiseerimist on vaja“. Et harjuksime situatsioonides, milledele oleme harjunud reageerima emotsionaalselt, käsitlema probleemi otstarbekohasema lahenduse otsimise seisukohalt: näit. selle asemel, et vihastada mõne kaasteenija või alluva käitumise üle, võtaksime probleemi niisama objektiivselt, nagu mõnda tehnilise häire või konjunktuuri muutumise probleemi (viimastegi objektiivne käsitlemine nõuab juba teatavat „emotsionaalset küpsust“). On arusaadav, et seda hoiaku muutmist ei saavutata mõne lühikese reegli äraõppimisega, vaid see nõuab aega ja harjutamist probleemide käsitlemisel psühhologiseerivalt seisukohalt. Tegelik elu pakub

palju uudseid probleeme, kohalikud erinevused samuti takistavad reeglite šabloonilist rakendamist. Ja neid reegleid ja eeskujusid polegi nii väga palju saada — ärisaladuste paljastamise kartusel isegi teaduslikkudes uurimustes ei ole igakord lubatud avaldada kõiki üksikasju, mis vajalikud mõne katse või tööviisi rekonstruimiseks.

Siin kerkib praktiline küsimus: mil määral peavad käitise juhtivad jõud ise käsitlema psühhotehnilisi probleeme ja kus tuleb otsida eriteadlase kaastööd. Seisukord on sarnane tervishoiu probleemiga: mida peab käitise juhataja teadma töötervishoiust, et mitte teha jämedaid eksisamme, teada, millal konsulteerida arsti ja umbkaudugi mõista selle korralduste tähendust. Majanduspsühholoogia alal lisanduvad mõned situatsioonid, kus majandustegelane peab ise oma psühholoog olema. Näit. läbirääkimistel juhtivate tegelastega ei ole mõeldav saata viimaseid psühholoogide juurde tundmaõppimiseks, kuigi mõned varem tähelepanematult kogutud andmed võivad olla hästi kasutatavad. Kuid tähtsate läbirääkimiste käigu ajal vaevalt on võimalik konsulteerida psühholoogi ja lõppotsus tuleb ikkagi langetada enesel, tarbe korral enam või vähem kaalukalt arvestades ekspertide arvamusi.

Milline tähtsus võib olla isiklikul inimestetundmisel, näitab Versailles' rahukonverentsi kirjeldustes Lloyd George'i võrdlus president Wilson'iga. Üks vaatlaja kirjeldab elavalt nende erinevat inimestetundmist:

„Mida võis niisugune mees [president Wilson] saavutada Lloyd George'i vastu, kes omas peaaegu meediumi sarnase tundlikkuse igaühe suhtes tema otsekoheses läheduses? Näha Briti peaministrit vaatlevat seltskonda kuue või seitsme meelega, mis puuduvad tavalisel inimesel, otsustavat iseloomu, motiive ja alateadvuslikke impulsse, tajuvat, mida igaüks mõtles ja isegi, mis igaüks kavatses järgmiseks ütelda, ja koostavat telepaatilise meelega väidet või vastust, mis sobiks parimini ta otsekohese kuulaja edevusele, nõrkusele või omahuvile, tähendas aru saada, et vaene president pidi mängima pimesikku niisuguses seltskonnas“ 1).

On arusaadav siis, et ühel sellekohasel ankeedil edu määravate tegurite kohta, millele vastas 7000 inseneri, 94,5% vastajaid asetas isiksuse omadused kõige esimesele kohale, kuna tehnilised võimed on viimasel kohal 2). Et see pole mitte ainult eelarvamus, näitab Purdue ülikooli eksperiment: viimase kursuse masinaehituse üliõpilaste võimeid ja isiksuse omadusi uuriti psühholoogide poolt ja võrreldi tööedukusega 5 a. pärast ülikooli lõpetamist. Need, kelle intelligents oli kõrgem, teenisid keskmiselt 150 dollarit aastas enam kui teised, kuna meeldivate isiksuse-omadustega insenerid teenisid keskmiselt 1000 dollarit aastas enam 3).

Seega lisaks inimestetundmisele on vajalik teatav enesekasvatus käitumisviiside ja suhtumiste arendamiseks, mis soodustavad läbisaamist inimestega. Ja sellel on tähtsust mitte ainult vastavate isikute tulude seisukohalt, vaid kogu ühiskonna seisukohalt: miks ei peaks oma erialas,

1) Laird, D. A., *How to use psychology in business*. New York and London: McGraw Hill, 1936. Lk. 234.

2) Davis, H. L., *The young man in business*. New York, Willy, 1931. Tsiteerin teosest: Starch, D., Stanton, H. M., and Koerth, W., *Controlling human behavior*. New York: Macmillan 1936, lk. 323, 324.

3) Laird, *op. cit.*, lk. 117.

nimelt selle mitteisiklikes probleemides tugev ja andekas isik end täiendama soovida, et tal avarduksid võimalused rakendada ühiskonnas oma võimeid? Loomulikult on niisugusel enesetäiendamisel oma piirid, seda enam, et mõnigi kord on segamas arvamus, et täiskasvanul on võimatu oma iseloomu muuta (psühholoogid ütlevad üldisemalt: isiksuse omadusi muuta). Sest: „vana koera ei saavat enam õpetada“. Suur osa raskustest oleks siin võidetud, kui kellelgi tekib äratundmine, et kirjeldatud muudatuste vajadused puudutavad ka t e d a, et temap see ongi, kes peab tööle asuma oma isiksuse muutmise sihiga, et see pole mitte ainult huvitav vahelugemine kaugete maade ja inimeste töödest ja saavutustest. Et seda murrangut kergendada või veel parem — teha ülearuseks, oleksime pidanud sotsiaalse käitumise probleeme käsitlema märksa üksikasjalikumalt juba koolipõlves.

Siit näeme majanduspsühholoogia mõningate taotluste üldinimlikku kultuurilist tähendust. Ta juhib tähelepanu i n i m e s e omaduste tähtsusele, püüab leida ja levitada käitumisviise, mis aitavad kaasa inimlike vahetõrgete arengu kergendamiseks ja seega ka puht-ideeliste ürituste sihile jõudmiseks ilma hõõrumisteta. Et see pole ülearune, näitas hiljutine paljudele meeldejäänud film „Rahvavaenlane“: vist mõnelgi kerkis küsimus, kas dr. Stöckman just oma esinemisviisiga ei ajanud vahetõrget nii lootusetuks, et pidi vahele segama kõrgem riiklik võim, ja mis oleks saanud siis, kui kaalul oleksid probleemid, kus pole mingit „deus ex machina“ kõrgema võimu näol, vaid jääb järele ainult vastastikune hävitamine?

Siirdume tagasi m a j a n d u s psühholoogia juurde. Nagu mujal, nii siingi kerkib probleem teooria ja praktilise vahetõrkest. Teadus kriitiseerib praktilisi võtteid, demonstreerib katsete abil, et näit. isegi vilunud ärijuhid võivad avaldada äärmiselt lahkumisevaid arvamusi kandidaatide sobivuse kohta. Nii ühes katses üks 12-dest suurfirma ärijuhist arvas isikliku läbirääkimise põhjal võivat asetada kedagi kohasoovijat esimeseks 57-me hulgast tema sobivuse poolest, kuna teine asetas teda kõige viimaseks — 57-ndaks⁴)! (Teisi hinnanguid sama isiku kohta: 53., 10., 6., 21., 16., 9., 20., 2.)

Analoogiliste katsetega võime näidata, et sooviavaldused (oma käega kirjutatud!), portreed ja isegi testid ei suuda meid täielikult kaitsta eksi-arvamuste eest. See ei tähenda aga veel nõuet, et praktilises peamiseks neist täielikult loobuma: siin on ju tähtis iga väiksemgi selektsiooni parandus, olgu ta iseenesest nii lähedal juhuslikkusele kui tahes. Küll aga peab arvestama tabavate otsuste tõenäosuse suurust ja hoiduma monosümptomaatilistest diagnoosidest ning koguma kõige mitmekesisemaid andmeid ja võrdlema mitmesugusel teel tehtud otsuseid, seejuures kasutades teaduse poolt tehtud meetodite parandust. Nii oleks lahendatud vastuolu, et teadus ei saa praegu anda üksikuid, ilmeksimatuid diagnoosi võimaldavaid meetodeid, kuid tegelik elu ei saa ootama jääda, kuni teadus on lõplikult lahendanud üksikud probleemid.

4) Hollingworth, H. L., *Vocational psychology and character analysis*. New York and London: Appleton 1929. Lk. 115—118.

Suhtumine töötajasse on läbinud mitmed faasid, mis osalt veei praegu eksisteerivad kõrvuti erinevatel edumeelsuse astmetel asuvates käitistes. Alates suhtumisest töösse kui kaubasse, mille hind on kõrge, kui pakkumine on väiksem nõudmisest, ja ümberpöörduvalt; suhtumisest töövõtjasse kui töötavasse organismi või masinasse; inimliku suhtumise algeteni, kus aga ettevõetud humanitaarsed üritused — puhkeruumid, ambulantsid, halastajaõed, seinatahvlid päevateadetega jne. — leidsid sagedasti vastuseisu ja väärtõlgitsemisi töötajate poolt; kuni isikkonna juhatamise mitmekülgsema uurimiseni, mis viis töövõtjate hingeeluliste omaduste ja vajaduste lähema käsitlemiseni ning näitab tendentsi kujuneda samasuguseks töövõtja soovide õigustuse tunnustamiseks, nagu seda avaldab moodne kaupmees ostjaskonna soovide ja motiivide kohta ⁵⁾.

Seega on antud tugev tõuge inimese osatähtsuse suurenemiseks masinate ja produktide seas, masinate kohandamiseks mitte ainult töösaaduste nõuetele, vaid ka nende juures töötavate inimeste omadustele. Tähelepanu vallutanud inimsoo uudissaavutus — masin — hakkab taanduma tema osatähtsusele täpsamalt vastavale kohale ning kummalise võrkehana meie kultuuri valitsevast uustulnukist näib saavat tema orgaaniline osa.

Tööriistade, — protsessi ja ümbruse kohandamine inimese psühholoogilistele seadusepärastele võib sündida mitmeti, võiks öelda mitmesugustel tasemetel.

Võime näit. kohandada valgustust inimese silma ehitusest sõltuvatele nõuetele. See nõuab esiteks valgustuse tugevuse fõstmist selliselt, et silma nägemisteravus ja vaadeldavate üksikasjade kontrastsus tõuseks optimaalsest töökiirust võimaldava määraneni. Teiseks, valgustuse kvaliteedi korraldamist selliselt, et tööesemele, raamatuleheküljele või kirjutuspaberile ei tekiks segavaid läikeid, mis väsitavad silma, et liiga heledate varjudega kaetud või koguni katmatud lambid ei pimestaks silma, et niisugustele esemetele, kus varjud võivad kergendada peente osade eraldamist, valgus langeks nõutava nurga all ja valgustuse värvus soodustaks vajalikke detaile hästi eraldada jne. Meie võime mõista näit. varjamata lambi või läikivate esemete läheduses töötaja väsimust, kui võtame arvesse, et juba sündimisest saadik inimese silmad ja tähelepanu suunduvad heleduse poole, nüüd aga peame kogu aeg, vastupidiselt ürgelistele tendentsidele, sundima silmi ja tähelepanu pöörama tumedamatele tööpindadele. Siin on väiksemal, kuid tüütavalt päevast päeva kestval kujul, esile kutsutud umbes sama pinge, milline võiks olla lõvil, kes peab taltsutaja pead rahulikult oma suus hoidma. Pole siis imes-tada, kui valgustuse parandamisega väheneb väsimus. Näit. Ferree katsetel töövõime, mõõdetult erilise festiga, vähenes kolmetunnilise lugemise tagajärjel 72⁰%, kui ees oli lahtine valguseallikas, varjates silmi läbi-

⁵⁾ Scott, W. D., Clothier, R. C., and Mathewson, S. B., *Personal Management*. New York and London: McGraw Hill, 1931. Lk. 5—13.

paistmatu tumedapinnalise „sirmiga“, oli töövõime vähenemine kõigest 33% ja seestpoolt heleda varju kasutamisel ainult 11% ⁶⁾).

Kuna valgustus on üks olulisemaid tegureid nii käitistes, ametiasutistes kui ka kodustel töödel, siis näib olevat paratamatu, et psühhotehniliste nõuete kohaselt konstrueeritud armatuurid peavad asendama segavaid ja närvepiitsutavaid lampe, milledele on sagedasti peale surutud valguseallika olemusele mittevastav stiil. Säärased moodsad töölambrid, mis ei taha olla ainult kütkestavaks dekoratsiooniks, vaid mõjuvaks abiliseks meie töös, kes, nagu kauaaegne kaaslane, oskab arvestada meie silmade ja vaimse kontsentratsiooni nõudeid — mõjutavad vähehaaval kahtlematult ka meie elamute sisustuse stiili, samuti kui töötava inimese kehatugede nõudeid rahuldavad toolidki.

Meie võime minna kaugemale inimlike omaduste ja võimete ning töö parema kohandamise suunas, uurides mitte ainult üldinimlike põhitendentse, vaid ka individuaalseid erinevusi võimetes ja huvides. See esitab meile kutsenõuande probleeme, milliste suur tähtsus üksikisiku elu edukaimaks korraldamiseks ja riiklikus elus kogu rahva jõudude otstarbekaima ärakasutamise mõttes peegeldub Riikliku Psühhotehnilise Instituudi asutamise vajaduse tunnustamises.

Kuna sellel on juba varemalt pikemalt peatunud ⁷⁾, läheme nüüd edasi võrdlemisi väheuuritud psühholoogilise geograafia probleemile: kas käitise asukoha kalkuleerimisel ei tuleks toormaterjali ja transportkulude kõrval arvestada ka oma võimetelt sobivaima tööliiskonna asukohti ⁸⁾. Sealjuures ei tarvitse meie arvestada ainult vastavat eriala õppinud töölisi, vaid uudistööstuse asutamisel peaksime ehk küsima, kust linnast või maakonnast ammutaksime vajalikke tööjõude. Raske on umbkaudugi arvata, kas ja kui suure tähtsusega võiks see probleem meie oludes olla, kuna puuduvad sellekohased uurimused.

Liikudes edasi ikka keerukamate kõrgemate vaimsete funktsioonide poole, jõuame inimeste koostöö probleemideni, käitise isikliku koosseisu juhtimise probleemile. Olukordade ning tekkivate raskuste analüüs on loonud veendumuse, et käitiste kasvamisega ning tööjaotuse arenemisega on kadumas inimesele nii oluline isiklik side kõrgema juhatusega ning selletõttu käitistes samuti kui suurtes üleriigilistes kultuurilistes organisatsioonides tuleb hoolitseda oma ülesannete kõrgusel seisva juhtidekaadri soefamise eest, siia hulka arvates kõige väiksemate gruppide juhatajaid, meistreid, kümnikke jne. Ühes juhtimiseoskuse ennenägematu levitamisega see toob kaasa ka juhtimisprintsipiide põhjaliku muutmise — juhust-käskijast on saamas juht-koostööorganiseerija, kes, tundes oma inimesi, ei pea silmas mitte ainult tehnilist lõppsihti, vaid püüab seda saavutada kaastöölisi kui inimesi enim rahuldaval ja arendaval viisil. Uue-tüübilise juhi õlgadel lasub vastutus mitte ainult tööprodukti eest, vaid

6) Vt. Welch, H. I., and Miles, G. H., *Industrial Psychology in practice*. London: Pitman & Sons, 1935, lk. 110.

7) Vt. „Akadeemia“ 1938, nr. 3.

8) Becker, F., *Industrieform und Menschentypus*. „Zeitschr. für Arbeitspsychologie“ 1938, nr. 3, lk. 65—76.

ka, et selle loomisel töötanud inimesed saaksid peale rahalise tasu ka vaimset rahuldust ühisest töötamisprotsessist ja selle produktist; see tiivustaks neid edasisele loovale tööle⁹⁾). Inimliku koostöö käsitlemisel õpetatud juhtide kaader ei jäta mõju avaldamata ka väljaspool käitist, levitades igale poole käitumisviise, mis võimaldavad ülesehitavat majanduslikku või kultuurilist tööd minimaalsete hõõrumistega.

Pilku tagasi heites meie näeme alguses kummalisena tunduvat pilti: külmalt maksimaalseid tulusid arvestav käitismajandusteadus on sunnitud olnud ulualust andma majanduspsühholoogiale, kes omakorda, kalkuleerides sekundeid, tööühikuid ja tööviljakuse tõusu, on lõpuks jõudnud välja tulemusteni, mis lähedased majandusliku solidarismi õpetusele. Sest on selgunud, et ainult uurides ja teenides oma ostjate huvisid, võib läbimüüki suurendada, antud oludes maksimaalseid tulusid võimaldava tasemeni; et ainult koheldes töölisi töeliste kaastöölisena, aidates lahendada nende elu kohanemisprobleeme ning kõrvaldades takistusi töövõtete optimaalseks sooritamiseks, saame suurima produktiivsuse. See tähendab, et reklaam ja juhtimine ainult sugestiivsete ergutustega ei ole piisav kestvaks ostu- või tööhuvi alalhoidmiseks, kui nad ei lähtu asjaosaliste sügavalt inimlikkudest huvidest, eesmärkidest ning paleustest, ning et rohkem kui ergutamise eest tuleb hoolitseda takistuste vähendamise eest.

Seega majanduspsühholoogiast näib kujunevat rakendusteadus, mis võib tõhusalt kaasa aidata sagedasti kokkusobimatute vastanditena tunduvate inimvaimu avalduste — „tehnika“ ja „vaimse kultuuri“ — lähendamisele, vastastikusele läbiimmutamisele ning harmoonilisemate, tegu- võimelisemate eluvormide otsingutele.

ED. BAKIS

„SIHITEADLIKKUSE“ LOOGIKAST

Möödunud kevadel avaldas „Varamu“ veergudel vene noorpoeet B. Taggo ühe artikli meie viimaseaegse luule üle, milles tungiti kallale eeskätt „Arbujates“ esindet luuletajate ringkonnale ning allakirjutanule, süüdistades neid peenutsemise ja tühja vormikultuse julgustamises või harrastamises. Käesoleval sügisel kirjutas noor arvustaja H. Viires lühimärkme (või artikli), milles meie luuletajad jaotati nii umbes „südamlikeks“ ja virtuooslikeks, kusjuures viimaste tüüpilise tereetikuna mainiti jällegi praegu esitettava artikli autorit. Praegu on meie vägagi agar poeet Erni Hiir kirjutand — seekord jällegi „Varamus“ ilmud — poleemilise seisukohavõtu, kus päälkirja all „Sihiteadlikkuse poole“ mõistetakse hukka meie kirjanduse sattumist snobistliku estetismi hävitava mõju alla. Rohkem kui ühtki teist nime mainitakse selles käesolevate ridade kirjutaja oma, mille tõttu ongi ehk õigustet, kui just viimase poolt järgnebki selles asjas sõnavõtt.

⁹⁾ Vt. näit. T e a d, O., *The art of leadership*. New York, London: Whittlesey House 1935.

Eeskätt lubatagu õiendada mõned isiklikud asjad. E. Hiirele näib olevat eriti vastumeelne „vaimukadaklus“, s. o. nähtavasti võõraste, „aristokraatsete“ kirjandussugemete ületoomine meie kirjandusse. Saksa eeskujud möödunud sajandil, prantsuse vaimulaad Noor-Eesti ajal, saksa ja vene juhtiv mõjustus Siuru päevil ja nüüd uuesti tahe „võõra vaimulaadi jälgimist muuta kirjanduslikuks traditsiooniks“ (lk. 1096) leiavad erilist mainimist. Siis jätkatakse: „Loetelust puudus seni inglise kirjanduse ülimuslik õnnistus. See ei võind jääda tulemata ning siin on A. Oras leidnud paraja aja ning võimaluse olla teenäitajaks“. Tsiteerin käesolevas seoses veel järgneva iseloomustava katke:

„Kui osa meie luuletajaist nooresteete järgisid päämiselt prantsuse kirjandust, siis näib see viimane nende väejuhile A. Orasele olevat veel liigselt elulähedane. Tema arvates kõrgemaks ning ülimaks eeskujuks võib olla vaid inglise kirjandus, sest säält hoovab see „jumalikult vastutusetu, õhuliselt ilutsev mullarõhutu rõõm, mida just inglise luule ja üldse kirjandus pakuvad üsna erilises kvaliteedis“ („Akadeemia“ 1937, nr. 4, lk. 245). Ning selt ülevalt vaatekohalt asutakse siis hindama meie kirjanduslikku loomingut, eriti luulet: kelle toodangust leitakse mõningat sarnasust, nendele langeb osaks erakordne kiitus, kelle loominguline tee on lahkuminev, need langevad kõige valimatuma kallaletungi ohvriks. Siin jääb vaid küsida: kas meie kirjanikud peavad olema siis klaunid, et mõne võõrkirjanduse alal spetsiks tudeerind iga noormees peab end õigustatuks neid tasalülitama vastava võõrkirjanduse retsepti järgi, nõudes kord ühe, kord teise vaimulaadi järeleahvimist. Isegi asjaomaseis mais loov mõte käib juhtival elava inimesega kaasas tänapäeva edasi- viivat teed ega piilu alatises hirmus või joobumuses seljataha mineviku kolosside poole, olgu need nii suured kui tahes“.

Nagu tema relvavend Taggo, nõnda näib ka Erni Hiir õige pääliskaudselt lugevat seda, millest ta kirjutab. Millal olen mina pidanud prantsuse kirjandust liiga elulähedaseks? Ennemini just vastupidi, kuigi olen arvamusel, et isegi Mallarmé on hoopis elulähedasem kui minu praegu kõne all olev oponent. Toonitan selles artiklis, mida tsiteerib Hiir, pääle muu eriti inglise kirjanduse lähedust elule ja kõigile elamustele, millest lõppeks kujuneb täiuslik, olemasolu äärmusi hõlmav luule. Ütlen seda väga selgesti John Keats'i puhul, keda pean mitmeti eriti tüüpiliseks inglaseks: „John Keatsi retsept on vist raskeim, mida loov-isik võib endale määrata: i s e kõik läbi teha ja siis seda oma loomingus sublimeerida kunsti kõiki vastuolusid liitvas ning ületavas harmoonias. Mingeid kitsendavaid reegleid säärane kunstikäsitus ei või sallida. See ei soodusta seega koolkondade tekkimist, nagu neid mujal maailmas on sündind nii üliohttrasti, Inglismaal sellevastu aga iseloomustaval kombel nõnda harva... Inglise doktriiniks on: uurida põhjani elu ja iseennast, et saada endaks! See õpetus eitab igasuguse jäljenduslikkuse“ (lk. 249—250).

Kui seda vaimu eeskujuks säada, siis on juba eo ipso eitet igasugune võõraste kirjanduste jäljendamisvajadus. Kirjandus, mille üheks sügavamaks traditsiooniks on iseseisvus ja sõltumatu süvenemine kõigesse, mis elu pakub hääd või halba, et jõuda o m a sünteesini, peaks

neidsamu omadusi õhutama ka teistes. Seda ta on tegelikult teindki. Kui E. Hiir oma mälu raamatus pisut lehitseks kirjandusloolisi pääfukke — kui tal neid säääl küllaldaselt leidub —, siis ta teaks, et vabastav, rippumattus ja omalaadsust ergutav vaim on Inglismaalt levind palju kordi üle teistegi maade. S e d a meie kirjandusele soovitada on vist põhjust, ja seda ma olen teind. Ühtlasi olen toonitand seda sisemist rikkust ja avarust, seda tõsist ja siiski reaalselt ja rõõmsat suhtumist ellu, mida sääält nii palju võiks õppida. „Jumalikult vastutusetu, õhuliselt ilutsev mullarõhutu rõõm“, mis tekib siis, kui vastuolud on sisemiselt ületet, ei ole kättesaadav „aristokraatseile peenutsejaile“, vaid neile, kes on vaadand silma ka ohtudele ja hädadele. Shakespeare'il see esineb näiteks „Tormis“, pärast seda kui „Macbeth“ ja „Kuningas Lear“ olid juba kirjutet.

See kõik oleks pidand E. Hiirele minu kirjutusest selguma. Kuid tema jaoks on need vist juba „peenutsevad“ finessid, mida aus — kuigi udune — tööeestluse laulik ei alandu uurima. Niivõrd „klaun“ tema ei ole, et ta selgi määral vaevuks taotlema intellektuaalset nõtkust — eriti kui asjaomased väited on esitet „spetsi“ poolt, kes ealt on kõigest tema enda vanune (oleme ju vist mõlemad sündind a. 1900). Mulle näib, et võtete valimattuse etteheide ei taba mitte mind.

Hiire poolt „nooresteetideks“ ristit luuletajate üks suurimaid vigu olevat see, et nad — minu formulatsiooni järgi — „ei kirjuta suure publiku jaoks“. Ei, nad ei kirjuta „suure publiku“ jaoks — selle publiku jaoks, mida tavaliselt nimetetakse suureks. Nad ei vähenda endi suhtes nõudeid selleks, et saada lihtlugejale suupäraseks. Tegelikult on see aga pigemini vastutulek vähegi väärtust hindavale publikule, sest ainult nii suudetakse luua midagi tõsist, omapärast ja kaaluvat. Ükski neist ei ole sellel määral vorminikerdaja nagu Hiir ise, kuigi neil vormianne juhtub olema suurem ja kuigi nende meelest vorm peab olema i l m e k a s — säärane, et ta tõesti edasi annab seda, mida on tahet öelda. Kas Erni Hiir on tõesti nii aatepime, et ta ei näe, kui jõulisi ja edasiviivaid ideid on väljendand Heiti Talvik ja Betti Alver? Ta näib seda olevat, sest ta esitab väga groteskse seletuse Talviku värsi kohta: „Vajame ahelaid, et neid murda“. Hiir ütleb nimelt selle kohta järgmist: „Kogu ühiskondlik võitlus on suunat ju ahelateta maailmakorra loomisele, kuid siin tuntakse ainult lõbu nende mürdmisest ja kui neid enam ei oleks, siis on ummik käes“. Piiratuma mõistmisvõimega polnuks võimalik sellele värsireale läheneda. Talvikul on see julgustushüüd, viide sellele, et ka ahelaist v õ i b olla kasu — see, et nad õhutavad nende vastu võitlema. „Elu tuum on trotsis!“ — ainult senikaua kuni maailm on sellane nagu ta on. Kuid puuduvad kahjuks väljavaated selleks, et trots muutuks tarbetuks. Laastav infektsioon, millest ka Hiir ei näi olevat päris vaba, on valland maailma — ja s e l l e vastu t u l e b olla trotslik! Niisugusest elutundest lähtudes Talviku väljendid ongi tekkind. Või arvab Hiir, et praegu on tagasihoidlikke, häbelikke vonakesi nõudev ajastu? Paistab nõnda. Efiopia, Hongkong, Nanking ja mitmedki meile lähemad kohanimed tekitavad temas arvatavasti õrnalt heldiva hardumuse ja liigutuse tunde. Ta on kadestefav inimene.

„Metsikuina ja sihilikena tunduvad väited, et kõik on hinnatav, mis on kunstipärane“, hüüatab Hiir (lk. 1101). Tal näivad puuduvat eeldused selle mõistmiseks, milles vähemalt n. n. „nooresteedid“ ja allakirjutanu näevad kunsti olemust. Kogu tema kirjutusest saab mulje, et kunst on kunstitsemine, kerge mängimine, riimide, piltide, metafooride kuhjamine, graatsiline köielkõndimine. Kuid vähemalt käesolevaid ridu kirjutav „nooresteetika“ kaitsja ei näe selles veel kaugeltki kunsti, või kui näebki, siis ainult selle üht ja kaugeltki mitte väärtuslikemat nähet. Nii püüdis omal ajal kirjutada Hiir, ja on hää, et ta oma pattu kahetseb. Kuid kunst on midagi hoopis tuumakamat ja tõsisemat. Selles peab olema ka inimest, enne kõike inimest, kuid muidugi väljendusvõimelist, säärast, kes suudab oma olemust teistele teatavaks ja tajutavaks teha. Ning sellel olemusel peab olema väärtust, sisu sügavust ja suunda — viimast kui mitte teadlikult, siis alateadlikult. „Luuletus-juhtkiri“ ei ole tavaliselt kuigi imponeeriv seetõttu, et selles — nii nagu seda harrastab Hiir — pisut tuimalt ja ilmetult korrutetakse ammutuntud mõtteid. Tuleb nõuda rohkem — tuleb nõuda võimet veendumuse sisendamiseks, et öeldav on tuntud, läbielatud ja kujundatud, et see tõesti elab juba omaette eluga, millesse autor on pannud osa oma parimat mina — säärast mina, millel on väärtust. Alles siis võib kunst aktiivselt mõjutada elu — tulemus, mida Hiir näib õigusega igatsevat. Ei ole sääljuures sugugi tarvis minna oratorilavale, vaid väga diskreetselt mingi pildi, mingi nägemuse kaudu aimata antud mõte või tunne võib osutada mõjukamaks kui kõik kumisev — tegelikult finane — värsside „raud“. Mitte igaüks ei tarvitse seda mõju otsekohe tajuda. On tuntud fakt, et „lihtlugeja“ alles võrdlemisi hilja õpib hindama seda, mis luuakse sügavat ja uut. Kui palju oli „Tuulemaal“ alguses lugejaid? Nüüd see on klassiline teos, mida loeb igaüks, kuid selleks on kulunud aastakümneid ja aastakümneid, et õpetada meie rahvast kuulutama, kuidas

Mõnest kõlanud puhangust helipill.

Harvast seemnest mu Tuulemaal tõusnud lill.

On ilmne, et need värssid ei olnud kirjutet omaaegse „laia publiku“ jaoks — kuid nüüd neil on publikut, ja päälegi väga palju. Neid kirjutades ei piilut „rahvale“, kuid rahvas on aegamööda õppind tundma, et siin heliseb midagi oma, midagi omas laadis kordumatut, inimlikku ja meie loomule põhiliselt vastavat, millest saab karastust, süvendust ja jõudu. Sedasama annab meile ka „Värisevate haabade all“, kuigi see on eeskätt sügavalt isiklik ja kuigi see seisab „populaarse“ kirjanduse tüübist nii kaugel kui vähegi kujuteldav.

Usun, et ükski „Arbujate“ ringkonna liige ei eita tarvet haritlaskonna lähenemiseks rahvale. Kuid seda ei tehta sel teel, et langetatakse oma töö taset ning ohverdetakse oma isikupärasus. Minu ametivend professor Hans Kruus, keda Hiir nähtavasti tahab minule eeskujuks seada, oletades, et kuulun teissugusesse vaimsesse rindesse kui tema, ei ole minu teada kunagi kavatsend oma teaduslikus uurimustöös tarvitada muid kui teaduslikke mõõdupuid. Selle töö tulemused võivad sellest hoolimata osutada rahvusele ja rahvale suurimaks kasuks, kuid seda ainuüksi seetõttu,

et tööd ennast on tehtud kõige võimaliku valjusega ning asja enda dikteerit meetodite ja vahenditega. Selles andumuses, selles nõudlikkuses enda vastu „vaimuaristokraatsuse“ üks olulisimaid sugemeid seisnebki. Seesama „vaimuaristokraat“ võib hiljem olla vägagi valmis oma töövilja laiemale levitama, kuid töö tasemest ta ei loovuta millimeetriki, sest muidu poleks võimalik saavutada parimat. Need algelised tõed ei näi olevat Erni Hiirele veel kuigi selged. Soovitan tal isiklikult pöörduda Eesti ja Põhjamaade ajaloo professori poole. Siis ta omandaks ehk kunsti, kuidas leida omaendagi luulele pisutki kandepinda lugevas publikus ja võib-olla veel kümnegi aasta pärast olla loetav kas või mõne üksiku värsisarjaga. Ta hakkaks siis võib-olla aru saama sellestki, et see, mis teda ja temataolisi kogu aeg takistab toomast väärtuslikke lisandeid meie vaimuelule, on küpsmatus, vaimne diletantism, kahe tooli — žestikuleeriva provintsižurnalismi ja luule — vahele jäämine, ebamäärane, luule vaatekohalt saatulik meetodite segamine, mis ei võimalda puhtaid saavutusi. Tema puhul isiklikult kardan küll, et suurimaks tõkkeks on isiklike eelduste, s. o. ande nappus, mida ei suudaks hääks teha parimgi meetod. Nüüd ta otsib süüd igalt poolt ja näeb seda endastki mõista ainult teiste juures, süüdistades neid valimatus kallalefungis, kuigi nad parimagi tahtmise puhul ei saa tembeldada luuleks seda, mis on lõppeks eeskätt ainult värssidetegemine.

Ühe osa oma artiklist E. Hiir pühendab rõõmustaval kombel arvete tegemisele selle suunaga, mida ta ise arvab esindavat, nimelt n. n. „elulähedusega“. Selles osas ta avaldab mõtteid, mis äärmise täpsusega kahtuvad mõnede minu enda omaaegsete seisukohavõttudega. Ta ütleb, et „Orbiidi“ autorite poolt „senised uusromantilised stiilivõtted asendati realistliku ja konkreetse stiililaadiga, isiklike elamuste asemel hakati pakkuma pääliskaudseid miljöö ja tüüpide kirjeldusi. Eluläheduse ja uue vaimsuse kuulutajaist muututi nii realismi eestvõitlejaks. Seejuures aga probleemidesse süvenemise ja elutõeluse sügavama kujundamise asemel pöörati üksteise võidu päämine tähelepanu uute ainete ja keskkondade avastamisele“. Neid mõtteid ma olen korrand, võin isegi öelda, korrutand nii palju, et need minule on juba hakand muutuma tüütuks. Kuid nähtavasti nende esitamisest on olnud seegi kasu, et Erni Hiir nad on omaks võtnud — sellest hoolimata, et ta sellega on avalikult hääks kiitnud päämised etteheited, mis ma „elulähedusele“ olen teind. Rohkem vaimsust, rohkem ja sügavamaid elamusi, vähem lamedust — ning isegi Erni Hiir võib minule muutuda vastuvõetavaks! Tema juures on kahjuks mõningaid lisasugemeid, mis küll viimasel ajal esinevad juba pisut vähem teraval kujul — nimelt äärmiselt kunstlik, konstrueerit, ebaloomulik ja läbipaistmatu keel, abstraktsuste kuhjamine, mis teevad ta üheks vähim rahvapäraseks värsitegelaseks meie raamatuturul. See on vastuolus tema teemikäsitluse muiduse sagedase triviaalsusega, mille tõttu ta pole ei rahva ega intelligentsi luuletaja. Tema paatos — neil puhkudel, kui tal seda on — on õieti säärane, millele ehk sobiks Schilleri selge ja plastiline stiil, kuid tema on sattund Gustav Suitsu hilisema stiili mõju alla — ja ometi puudub tal täielikult see peenenärviline, erakordselt intelligentne vaim, mis paneb ka Suitsu ekstravagantsusi vahel hinge pidades

jälgima. Rahvapärase kunsti esindajaks Hiirel ei maksa end maailmale külge fantaseerida. Seda närvi temal senini pole olnud märgata. Selle asja tribuunina esinedes ta võib teha sellele ainult kahju, sest tema teod ei ole mitte kooskõlas tema sõnadega.

*

Meil on praegu mõnel pool haiguseks kujunend k a r t a tegelemist väärtusliku ja sügava kirjandusega, ja neid, kes seda teevad, süüdistada jäljendajaiks, koguni — nagu Hiir seda nii peenelt teeb, „järeleahvi jaoks“, sellest hoolimata, et neil vähegi konkreetset olenevust konstateerida ei suudeta. Olen ise järjest toonitand kirjandusliku kultuuri vajadust, kuid kunagi pole mul meeldegi tulnud soovitada ebaiseseisvust, vaid endastki mõista alati just vastupidist. Ometigi ei ole sellega öeldud, et meie kirjanikel ei tule end tunda Euroopa suurte kultuuritraditsioonide pärijaina ning jätkajaina. Võime neile traditsioonidele midagi juurde lisada, kuid endid neist lahti lõigata me ei tohi. Kuulume samasse puusse — oleme sellest haru. Meil tekib järjest juurde kirjandust, eriti luulet, mis on intelligentset eestiline ja euroopalik. Selle vastasring püüab nüüd organiseeruda. Ta on ühtelugu pidand võitlust, kuid enamasti anonüümselt või varjunimedega. Viimasel ajal on juba näha ka täielike allkirjadega kirjutusi, kuid senini kahjuks ainult väga saamatuid ja kohmakaid. Neile oleks vähe põhjust vastata, kui säärane teatavate pretensioonidega ja osalt juba ka arvestetavate kaastöölistega ajakiri nagu „Varamu“ ei annaks neile nii palju ruumi — ja kui neis sisalduvate loogiliste ja muude surmahüpete grotesksus oma fantastilisusega ei ahvatleks analüüsile. Meie kultuurist nad annaksid kõige halvema tunnistuse, kui meil ei oleks juba suhteliselt nii rohkesti tekkind ja tekkimas ka paremat. Kuid meie tase ei ole veel kuigi ühtlane. Üldsus ja osalt ka toimetused ei tee esiotsa võimete ja paljaste pretensioonide vahel veel küllaldast vahet. Eriti „Varamu“ viimaseaegne pale tekitab säärase mulje. See ajakiri, mille annaalides Stefan George veel elab ja arvatavasti Immanuel Kant praegu Königsbergis veel peab professoriametit ning Henrik Visnapuu muidugi on meie nüüdisaja väljapaistvaimaid lüürikuid, on suutnud endale soetada kaadri vaimukaugeid „eluläheduslasi“, kelle katsed intellekti nõudva esseekunsti alal esiotsa on kõike muud kui intellektuaalsed. Kuid piiratus ja absurd mõistavad endid oma tegevusega ise kõige mõjuvamalt hukka.

Kelle jaoks on niisugune mõttetuse paraad mõeldud? Selles esinejad näivad olevat loogikaga õige kauges teretutvuses, sest üksteise järele kordavad nad samu koomilisi väiteid, Taggo nähtavasti Visnapuu eeskujul, Hiir nähtavasti jäljendades Taggot. Nad kõik räägivad üleolevalt samadest neil arusaamatuks jäänd nähetest, kuid nad paistavad neid kartvat, mis nähtub juba sellest suurest tähelepanust, mis on osaks saand allakirjutanu isikule. Ma ei kuulu „Varamu“ tellijate hulka — tuleb tellida nii palju muud —, kuid ikka jälle näidatakse mulle selle ajakirja artikleid, milles kõigist nimedest kõige sagedamini figureerib minu oma, sellele vaatamata, et „Varamu“ veel hiljuti deklareeris, et minust olevat põhjust rääkida ainult siis, kui ma erakordselt pääsen nii lugupeetud aja-

kirja nagu „Eesti Kirjandus“ (millele viimastel aastatel juhuslikult olen tõesti kirjutand kaunis harva). Millest see närvilisus? Hiir koguni seletab, mina (= „mõne võõrkirjanduse alal spetsiks tudeerind iga noormees“) tasalülitavat kogu meie kirjandust. Kas ei ole see pisut liigne paanika? On ju „Varamu“ poolt üsna selge sõnaga kinnitet, minust ei jäävat meie kriitikasse muud kui „ebamäärast mälestuste auru“. Järelikult ei maksa erutada — ja kõigepäält ei maksa end nii tühisel põhjusel järjekordselt hakata paljastama ebaloogiliseks ja uduajuseks. Ka „Arbujate“ pärast ei maksa tunda muret, sest kõrgemate instantside poolt osavalt korrigeeritavil auhindamisil ja kultuurkapitali jagamisil jäetakse nad nii-kui-nii vaeslapse ossa. „Varamu“ toimetajal ja tema jüngreil ei tarvitse endil tõesti näkku kortse soetada — n e n d e ideaalid näivad purunematud.

Nad võivad muide kindlad olla, et rünnatav vastasrind neid ideaale ei kadesta. Meie kirjandus hakkab ikka selgemini diferentseeruma — m i t t e Tartuks ja Tallinnaks, vaid kaheks eritüübiks, kellest üks on pannud oma lootused iseseisvale, anduvale loovale tööle, kuna teise pääste-ankruks on konjunktuurid. Viimase esindajatega ühes minna oleks minu arvates natuke alandav — ja ise püüan neist õige suures ringis mööda pääseda.

Ants Oras

MÄLESTUSI EDUARD BENEŠ'IST 1918—1938

1918. aasta juulis ootasin Pariisis Hôtel d'Albe'is oma kutsutud külalisi einetele. Minu uksele koputati ja sisse astus mulle tundmata, kes sirutas käe ja lausus lühidalt: B e n e š. Teadsin, kes ta oli: tulevane Tšehhoslovakkia vabariik oli siinsamas Pariisis sündinud ja Edvard Beneš täitis liitriikide valitsuste ees selle riigi välisministri ülesandeid. Veel teadsin, et Beneš oli vahest aasta eest kohanud St. Michel'i bulvaril juhuslikult oma endist professorit Tomas M a s a r y k'i ning selle poolt pühendatud uue riigi loomise kavadesse. Vaatlesin uudishimuga seda keskmisekasvulist, küsivate silmadega, kiirete liigutustega ja kuidagi vastulöögi hoiakus noorevõitu meest. Kui ma hiljem kuulsin, et ta oli olnud noorpõlves innustunud jalgpallimängija, kõrvutasin teda enda kujutluses ikka Lasniga, meie kange „väravavahiga“.

Mõtlesin endamisi, millise kombinatsiooni tõttu oli Beneš sattunud minu külaliste nimistusse, kui ta äkki küsis:

„Aga kelle juures olen ma õieti? Kas olete ka kutsutu, või koguni kutsuja?“

Seisukord selgus, kui olin ütelnud temale enda nime ja ülesanded Pariisis.

„Nii siis vaid kummaline eksitus uksehoidja poolt,“ ütles Beneš. „Olen kutsutud lõunale ühe Vene kindrali juurde, kes elab samal korral. Loodan, et meie juhuslik tutvus jätkub.“

Tutvus jätkus, peamiselt Genfis. Meil oli ühine sõber, kadunud Albert Thomas, kellel oli oma idee uue Euroopa jagude ühtesobivusest ja kes meid, Eesti delegaate, kostitas „Eaux Vives“ restoranis ikka koos rootslastega, soomlastega ning tšehhidega. Muidugi oli see ka seletatav Tööstusdirektori isikliku sõprustundega Brantingi, Erichi, Holsti ja Beneši vastu, siis veel arvamusega, et neid kõiki võiks ühendada ühesugune suhtumine demokraatia ning Rahvasteliidu põhimõtteisse. Beneši ja Thomase sõpruse aluseks oli ka nende ühine sotsiaalfilosoofiline maailmavaade.

Professorist sai esimene ja vallandamatu Tšehhoslovakkia president, õpetlasest vallandamatu välisminister. Ja seda kõige demokraatlikumas vabariigis. Kui palju määrasid seda püsivust nende meeste isiklik autoriteet, kui palju välispoliitilised kaalutlused! Beneš ei puudunud viieteistkümne aasta kestel ühelki tähtsamalt rahvusvahelisest konverentsilt, ta oli tuntumaid ja informeeritumaid poliitikuid Euroopas. Prop. A. Piip, kes tuli 1926. aastal Washingtonist Eesti välisministriks, sõitis Tallinna üle Praha, et saada õiget kujutlust Euroopa seisukorrast.

Beneš, kes oli kaks korda Rahvasteliidu täiskogu juhataja, mitut puhku Nõukogu liige ja suurriikide vahendaja, jäi oma hoiakus ning suhtumises inimestesse muutmata lihtsaks ja kätesaadavaks. On võimalik, et ta erandlik positsioon Genfis äratas kadedust mõnes suurte allüüridega uustulnukas, ent ei mäleta ühtegi juhust, kus võinuks keegi solvuda Tšehhi diplomaatia juhi käitumisest.

1933. aasta kevadel, minu volikirjade esitamisel Prahast, nägin esmakordselt koos Tomas Masaryk'i ja Edward Beneš'it. Üks slovakk, teine tšehh, üks härrasmees-rahvajuh, teine poliitik-diplomaat, ent mõlemad tulnud rahva seast, kehastasid nad kahekesi nende endi kokkuliidetud Tšehhoslovakkia rahvust. Juba kõneldi Masaryk'i soovist taanduda riigipea kohalt ja anda oma kõrged ülesanded edasi Beneš'ile, maailmas tuntuimale tšehhi riigimehele. Kaks aastat hiljem viis elatanud juht läbi oma kavatsuse.

Vististi tundis Beneš end algusest peale rahutuna Hradčany lossis. Ta nägi lähenevat Rahvasteliidu ning kollektiivse tagatisüsteemi lõppu, kooskõlastatud pealefungi läänest ja põhjast, ilma et võinuks riigipeana anduda täielikult oma riigi välispositsioonide kindlustamisele. Prantsuse välisministrid Barthou ja Yvon Delbos käisid küll mõlemad Prahast, revideerides prantsuse Ida- ja Kagu-Euroopa „liini“. Ja mõlemate külaskäikude puhul kirjutasid prantsuse lehed, et peale Varssavi tunneb end prantslane Prahast nagu oma kodus. Ei mingisuguseid lahkkelisid, kõik on selge esimesest käepigistusest peale...

Väikeliit oli Beneš'i looming, see algas Tšehhi-Lõunaslaavia lepingu allakirjutamisega Belgradis, 4. augustil 1920. Kas oli see tingitud Beneš'i enda ettevaatlikkusest või solidaarsusest teiste Doonau riikidega, Rumeeniaga ning Lõunaslaaviaga, ent Nõukogude Vene suhtes püsis Praha kaua äraootaval seisukohal. 1933. aastal näis olevat väga tõenäollik Praha lähenemine Berliiniga. Prantsuse ametlik arvamine suhtus aga sellesse õige külmalt — ja lähenemine algas Berliini ning Varssavi vahel. Koos sellega ka kohe Ciescyn'i kampaania Poola lehtedes! Prantsuse „Idapakti“ kava 1934. aasta juulist, mis pidi haarama Nõukogude Liidu ja Saksamaa, Soome, Eesti, Läti, Leedu, Poola ja Tšehhoslovakkia, nurjus peamiselt Saksa ja Poola vastuseisu tõttu. Poola üks tingimusi oli, et sellest jääks välja Tšehhoslovakkia... Vene-Tšehhi tagatisleping 1935. aastast oli vaid järelduslause Prantsuse-Vene ning Prantsuse-Tšehhi lepingust ja algatus tuli Pariisist, mitte Prahast.

Beneš'i surmapatuks peetakse mõnel pool tema visa vastupanu Otto Habsburgi tagasitulekule Austriasse. Polnuks seda, oleks Austria säilinud iseseisva riigina ning kaitsenud sellega ka Tšehhoslovakkia Saksaa pealetungi vastu... On väga võimalik, et tšehhid ja teistel Väikse Liidu poliitikutel on kaudselt süüdi Austria kadumises. Ent oli ka midagi vanas Austria-Ungaris ja Habsburgide režiimis, mis tegi neid vihatuiks isegi peale surma. Endine Itaalia välisminister krahv Sforza, kes on riigimehena ja kirjanikuna ikka tegelnud rahusobitaja eurooplasena, väidab veel 1937. aastal, oma raamatus „Euroopa süntees“, et Maailmasõda oli õigustatud, kuna see jagas Austria! Kõigist suurriikidest olnud Itaalia ainuke, kes saavutanud sõjas ülima eesmärgi — oma põlise vaenlase, Austria keiserriigi täieliku laostumise. Veendunud fašismi ja diktaatori vastane, arvab aga Sforza, et kuna natsismi võimuletulek Saksas tegi võimatuks Habsburgide restauratsiooni, siis oleval see üks õnnelik tagajärg muidu nii traagilisest

sündmusest... Tuletame veel meelde, et isegi Ungari „kuningriigi“, endise Austria-Ungari kaksikvennal, pole olnud kunagi suurt soojust Habsburgide dünastia tagasituleku suhtes. Tuhandeaastane keiserriik lagunes 3. novembril 1918, Austria vaerahu päeval, ning vana Böömimaa uutl juhtidel oli küllalt põhjust arvata, et siit peale algab sootu feine Euroopa staatus.

Käesoleva aasta 15. juuli hommikul olin jälle Hradčany lossis, samas ooteruumis, kuhu tõi mind viie aasta eest protokollitule president Masaryk'i audientsile. Uksehoija vana tuttav, vastuvõtja ametnik aga uus, kiire, viisakas ja asjalik, nagu kõik, kes liikusid Beneš'i läheduses. Suurel lugemislaual kõik Tšehhoslovakkia ajalehed erandita. Samuti hea valik tšehhi sigarette. Võite end rahulikult koguda ja informeerida, enne kui lähete usutlema esimest kodanikku, kellel on nii vähe aega.

Beneš tõuseb töölaua tagant, tuleb kiirel sammul vastu ja asetab mind laua otsa tugitooli. Ta siluett on ikka endine. Oleksin teda nagu juba näinud samas tumehallis ülikonnas! Näolt veidi vananenud, kiire pilk ja naeratus aga endised. Ta tituleerib mind sõbralikult „armas kolleeg“. Kui tähendan, et mina oma karjääris temast küll tüki maad olen maha jäänud, vastab Beneš: „Kaasvõitlejad Genlist jäävad ikka kolleegideks.“ Ta tabab mu pilku laual asuvalt kandikult, millel on tops teed ja võileib.

„Jah, näete, mu hommikueine ootab järke. Aga ega see ei takista meid vestlemast.“

Teen ettepaneku, et tema einestaks, kuni mina kõnelen, ja vastaks, kui ta on lõpetanud söömise. Beneš nõustub kohe ettepanekuga.

Pariisis oli inimesi, kes ennustasid Tšehhoslovakkia sündmustekäiku märtsist oktoobrini peagu täpsalt nii, nagu see oli tõelikult. Need ennustused olid presidendil teada. Ta ütles aga, et ennustajad pole arvestanud Tšehhoslovakkia rahva taht.

„Meie anname järele viimse võimaluseni, et aga säilitada Euroopa rahu. Teie tunnete meie vähemusrahvuste staatust. Mind huvitaks näha tulevikus, kuidas korraldavad oma vähemusrahvuste küsimust need, kes praegu tungivad Tšehhoslovakkiale kallale! Kui meie järeleandmisest hoolimata meile siiski kallale tullakse, paneme meie vastu. Meie kaitseväge on hästi relvastatud, meie kindlustused on korras. Teie nägite meie rahvast sokoli-pidustustel! Seesama meeleolu püsib edasi rahvas ja sõjaväes. See on arukas rahvas, aga otsustanud elada vaba rahvana. Ma tean, mis ma ütlen“... .

Pooletunnilises kõneluses kordas Beneš võib-olla kõiki neid argumente, mida tal tuli ette kanda päevast päeva välisõprade ja oma inimeste ees. Jäi tunne, et ta oli veendunud oma asjas, nagu olid vististi veendunud need kindralid, kes ootasid oma järke ooteruumis.

Miks alistusid Beneš ja ta rahvas vastupanuta Müncheni otsustele? Miks pidasid tšehhi delegaadid Rahvasteliidus üleauseks kõnelda ja nõuda pakki väga selgete määruste rakendust ilmse pealetungi vastu? Miks oli president Beneš, kes nii harjunud kõnelema suure maailma ees, äkki nii tagasihoidlik oma avaldusis ja ei protestinud sõbralikkude suurriikide ees isegi selle vastu, et tema riiki jagati temalt küsimata! Kas ilmub kunagi mõni tšehhi „Valge raamat“, mis selgitaks kõiki neid asjaolusid!

Paistab, et juba 19. septembril, Prantsuse-Inglise nõupidamisel Londonis, otsustati ette kõik käigud ja Praha usaldas oma protsessi Saksaga täielikult kahe eestkostja kätte, loobudes ette isegi „vilmasest sõnast“. Eestkostjate endi vahel võis olla teatud mõttevarjundeid, kuna Briti valitsus soovitas 27. septembril Pariisile teda mitte seada lõpule viidud asja, fait accompli ette! Kõneldakse, et tšehhi kindralid kindlustasid presidendile vastupanu vähemalt kolmeks nädalaks, Beneš aga mõtelnud Hispaaniale ja pole fihanud eksponeerida oma maad ja rahvast samale saatusele. Teatud kõnelejad ja ajakirjanikud, nagu Jules Sauerwein, võivad nüüd tagantjärele seletada, et sõda Tšehhoslovakkia eest põlnud populaarne ei Inglismaal ega Prantsusmaal. Õigem oleks ütelda, et jälestustunne uue üldsõja ees on ühesugune kõigi maade rahvamassides, ka

Saksamaal, ja eriti Itaalias, ent siinpool barjääri võitis kartus kiirete pommitlennukite ees, mis öeldakse olevat Saksamaal ja mida pole veel teistel tarvilikul määral. Kõik muud jutud lord Runcimani aruandest ning teistest dokumentidest, mis valgustanud sudeedi sakslaste rõhumist tšehhide poolt, tunduvad vaid suitsukaltfena strateegilise taandumise ees. Kuidas muidu seletada, et kohe peale Müncheni algas kiire relvasutamine Briti ja Prantsuse lennuväes! Ja ometi tõi Chamberlain Münchenist Hitleri allkirja, et enam ei tule sõda Inglismaa ja Saksamaa vahel! . . .

Jules Sauerwein, kes polnud oma loengutes eriti õrnatundeline tšehhide suhtes, trööstis neid lõpuks sellega, et kõik muutub maailmas. Panta rhei: oli Austria-Ungari — ja lagunes; oli kolme riigi vahel lõhkikärastatud Poola, kes on nüüd restaureeritud — ning teeb ise imperialismi; olid rõhutatud tšehhid ja slovakid, keda nüüd süüdistatakse sakslaste rõhumises. Ent ka kaasaja teljesüsteemid võivad muutuda: mõni kuu peale võimuletulekut pakkunud Hitler Prantsusmaale sedasama lepingut, mis kirjutati alla Poolaga veel neli kuud hiljem, jaanuaris 1934. Mussolini pooldas sõjalist Prantsusega Saksa vastu — ja sobis 1934. aasta juunis ise Saksaga, et säästa Austriat . . .

Beneš'i kohta ütelnud Masaryk, et sedamööda, kuidas arenevad sündmused, kasvab ka Beneš. See on ülim kiitus ühele riigimehele. Need, kes võisid jälgida Edward Beneš'i tegevust 20 aasta kestel Euroopa areenil, arvavad vist ühtviisi, et Tšehhoslovakkia välisminister ja president käsitas meisterlikult poliitikat kui „võimaluste kunsti“. Ent on sündmusi, mis kasvavad paratamatult ülepea, ning siis hinnatakse mehi veel selle järgi, kui nad seisukohale alistuvad. Beneš'i välispoliitika, mis oli rajatud usaldusele suurriikide ning Väikese Liidu vastu, rahvusvaheliste lepingute- ning vahekohtusüsteemile, polnud näiliselt loogilisi vigu. Eks kinnitanud Inglise ja Prantsuse valitsuse juhid veel käesoleva aasta kevadel Londoni ja Pariisi koosolekul, et kollektiivne julgeoleku süsteem on nende riikide ning kogu Euroopa rahu säilitamise alus! See süsteem hukkus Tšehhoslovakkia küsimuses ning president Beneš tegi sellest järelduse enda isiku suhtes: „Mina jälgisin ja täitsin ühte taunitud süsteemi, ma ei saa võtta osa sellest, mis nüüd järgneb!“ Nagu tema riik, nii alustab uut eksistentsi ka lahkunud president. Ta sõidab Ameerikasse, et anda oma loengutes hinnangu sellest, mis juhtus Tšehhoslovakkias ja mis võib veel juhtuda Euroopas. Beneš on viiekümne-aastane mees, tema rahval on tuhandeaastane ajalugu. Kumagi tsükl pole veel läbi. Riik muudab nime, president kutset.

K. R. PUSTA

EESTI VABARIIK RAHVUSVAHELISE ÕIGUSE SUBJEKTINA

Paistab praegu küll kasutu olevat rahvusvaheliste suhete alal õigusest rääkima hakata, sest viimastel aastatel on mõõduandva tegurina esirinda lükatud jõud. Õiguslikud normid nagu poleks üldse enam maksvusel. Sündmusi ligemalt vaadeldes leiame siiski, et jõu tarvitamist ikkagi kuidagi kõlbliselt ja õiguslikult põhjendada katsutakse. Näil. on saksa rahvas teiste vastu vaenulikuks õhutatud tõendusega, et Saksamaale 1919. a. Versailles' lepinguga liiga olevat tehtud. Tšehhoslovakkia lammutamist õigustatakse rahvaste enesemääramise õiguse jaluleseadmise, kuna seda õigust olevat rikutud kõnealuse riigi asutamisel. Ei ole sellep. ülearune, kui meie Eesti Vabariigi õiguslikku olemist selgitada katsume. Mulle näib, et sellel alal pole veel kõik öeldud.

Kõigepealt märgime, et Eesti Versailles' süsteemi riikide hulka ei kuulu: tema tekkis väljaspool seda süsteemi. See asjaolu võib meile teatud tingimustel kasulik olla. Omal ajal olime aga õnnetud, et meid Versailles's arvesse ei võetud.

Et Eestist kui poliitilisest ühikust aru saada, peame ajaloos kaugemale tagasi vaatama.

Eesti rahvas ühes tema eluasemeks oleva maa-alaga kuulus ligi 200 aastat Venemaailmariigi koosseisu. Mingisugusest Eesti iseolemise selle aja jooksul juttu ei ole olnud. 30. aug. (11. sept.) 1721. a. Nystadti Vene ja Rootsi vahel sõlmitud rahu-lepingus, mille järgi Baltimaa lõplikult Venemaa külge liideti, on kõnet balti aadli erioigustest, kuid need erioigused puudutasid balti pärismaalasi, eestlasi ja lätlasi ainult negatiivselt, viies neid isegi eraõiguslikult õiguse objektide, see on tööloomade tasemele. Eestlaste õiguse subjektideks, õiguslega varustatud isikuteks saamine on sellep. ajaloo protsess, mis ei ripu Nystadti lepingust, vaid selle lepingu tühistamisest. Tule-tame seda meelde kui ajaloolist tõsiasja, mida sündmuste hindamisel tuleb arvestada. Eesti pole mitte riik, mis tekkinud kusagil asustamata mitte kellelegi kuuluval maa-alal, vaid ta kujunes endise Vene maailmariigi pinnal. Viimane pidi uuele riigile oma senised õigused elanikkonna ja territooriumi suhtes loovutama.

Peab küsima, millal teostus see loovutamine?

Meie peame õiguse andma nendele Vene valitsuse esindajatele, kes 30. märtsi 1917. a. seadust lugesid eestlaste autonoomia teostamise aktiks. Kõnealuse seadusega ühendati tegelikult kõik tulevase Eesti Vabariigi elemendid: maa, rahvas, valitsuslik võim üheks tervikuks, kuigi viimane ei olnud veel suveräänne.

Muu seas kõrvaldati mainitud seadusega balti rüütelkondade senine maaesinduse õigus: viimased olid 1. juulist 1917. a. peale veel ainult aadli esindusteks. On selge, et 15/28. nov. 1917. a. Ajutise Maapäeva otsus kõrgemast võimust ja 24. veebr. 1918. a. Manifest Eesti-maa rahvastele olid võimalikud ainult tänu 30. märtsi seaduse läbi loodud Eesti-maa administratiivsele organisatsioonile.

Peab märkima, et 15/28. nov. otsus omab rahvusvahelise akti iseloomu, sest enese kõrgemaks võimuks tunnustamine tähendas Ajutise Maapäeva tegevusesse astumist suveräänse riikliku koondise organina. 1918. a. 24. veebr. Manifest oli juba pealkirja järele määratud ainult sisemiseks tarvitamiseks ja ei toonud meie riiklikule ole-misele juurde mingit uut õiguslikku komponenti. Teda võib võtta ainult kui täien-dust 15/28. nov. otsusele. Manifesti autorid ei lugenud mainitud otsust vormiliseks Venemaast eraldamise tahteavalduseks. Saksa vägede liginemise hädaoht sundis aga iseseisvuse suhtes selget seisukohta avaldama, et oodatavatel läbirääkimistel maailma ümberjaotamise kohta eestlastele kindlustada iseseisvat esindust. See oli Manifesti koostamise põhjus. Manifestiga kaitsiti ennast esimeses joones meie koduste sakslaste võimupüüete vastu. Neid teati maa esindusena olevat liikvel. 15/28. nov. otsus, ümberpöörduvalt, oli sihitud enamlaste vastu. Selles on nende kahe meie riigi tekki-miseloo silmapaistva seisukohavõtu põhimõttelik lahkuminek. Nad olid fingitud aja-loosündmuste arenemiskäigust ja samaga on seletatav nende juriidiline puudulikkus, mis tagantjärele vaatelejale lubab mitmesuguseid tõlgitsemisi.

Eesti Venemaast lahkulöömine sündis rahvaste enesemääramise õiguse alusel. President Wilson avaldas oma kuulsad 14 punkti 8. jaan. 1918. a. Vene enamlasted kuulutasid aga vene sotsialistlike erakondade programmides leiduva rahvaste enese-määramise õiguse ametlikult välja juba 2. (15.) nov. 1917. a. [enamliste rahvakomis-saride nõukogu otsus]. Ajutise Maanõukogu otsus kõrgemast võimust võis sellep. toetuda ainult enamlasele deklaratsioonile, sest see oli Venemaa selleaegse riikliku võimu poolt välja antud seadus, Seaduste ja Määruste kogus avaldatud. Wilsoni teesid olid esialgu ainult filosoofilist laadi, ilma ühegi seadusliku jõuta.

Eesti Ajutine Maanõukogu ja Ajutine Maavalitsus enamlaste poolt tunnustatud enesemääramise õigust Eesti iseseisvuse nõudmise alusena ei nimetanud. Ei ustud siis veel enamlaste võimu püsivusse ja temaga ei tahetud ka kõlbelisil ning õiguslikel kaa-litlusil tegemist teha. Kes selles suhtes ühtegi südametunnistuse etteheidet ei tund-nud, olid sakslased. Saksa kindralstaap saatis Vene enamlastemigrandid läbi Saksa-maa plombeeritud vagunites koju ja niipea, kui enamlasted võimu olid haaranud,

astus Saksa valitsus nendega kohe rahuläbirääkimistesse, küsimata, enamlaste võimu püsivusest ja hoolimata enamlaste poliitilisest ideoloogiast, mis nüüd nii põlatuks kuulutatud 1).

Brest-Litovski rahuleping (allpool lühidalt Bresti leping) on iseloomulik ja Eestile tähtis rahvusvahelise õiguse dokument, mida ligemalt vaadelda tuleb.

Brest-Litovski rahuleping 3. märtsist 1918. a., ratifitseeritud Berliinis 29. märtsil 1918. a., tühistas ligi 200 aasta järele Eesti- ja Liivimaa kuuluvuse Vene riigi koosseisu. Art. 3 üteldakse:

„Maa-alad, mis lääne pool lepinguosaliste vahel kokkulepitud joont asuvad ja enamalt Vene riigile on kuulunud, ei allu enam Vene riigivõimule. Kokkulepitud joon on ära märgitud sellele lepingule olulise osana juurdelisatud kaardil (lisa 1)“.

Seda kaardit kahjuks avaldatud ei ole, kuid lepingu art. 6. on üteldud, et Eestimaa ja Liivimaa kuuluvad eraldatavate maa-alade hulka ja et Eestimaa idapiir läheb üldiselt Naroova jõe mööda, Liivimaa oma läbi Peipsi ja Pihkva järve kuni viimase lõuna-lääne nurka, seal üle Luubani järve Liivenhofi mõisani Düüna ääres.

Lepingus on edasi üteldud (art. 3), et eraldatavad territoriaalsed ühikud on vabad kõigist kohustusist oma senise emamaa vastu ja et nende tulevane saatust määratakse kokkuleppel elanikkudega. Eestimaa ja Liivimaa pidi saksa politseivägede poolt seniks okupeeritama, kuni seal julgeolek kohalike asutuste läbi kindlustatakse ja riiklik kord jalule seatakse (art. 6).

Üldiselt on Bresti-lepingu aluseks võetud rahvaste enesemääramise õigus ja seda Nõukogude-Vene esindajate ettepanekul.

Bresti-lepingu täienduseks on Venemaa ja Saksamaa vahel Berliinis 27. augustil 1918. a. sõlmitud lisaleping, mis vahepeal üleskerkinud poliitilise küsimuse „sõbraliku mõistmise ja vastastikuse vastutuleku vaimus“ pidi lahendama. Tõeliselt on tingimusi Venemaa kahjuks raskendatud. On uusi maid eraldatud.

Lepingu art. 13 järgi „on Venemaa sellega nõus, et Saksamaa Georgiat (Gruusiat) kui iseseisvat riiki tunnustab“. Kas ka Venemaa ise Gruusia iseseisvust on kohustatud tunnustama, ei ole üteldud. Määrus on sellep. ebamäärane ja ebasoodus Gruusiale.

Peab veel tähendama, et niipea, kui lisalepingutes Poolamaad ei mainita, kuna kõigi teiste Venemaast eraldatud maade korraldamise kohta on midagi üteldud, Eesti- ja Liivimaad mainitakse korduvalt.

Lisalepingu art. 2 üteldakse, et Eestimaa ja Liivimaa idapiirid määratakse komisjoni poolt kindlaks, mille järgi Saksa väed maa-alad ida pool seda piiri vabastavad. Art. 7 korratakse pealepingu määrusi Venemaa loobumise üle tähendatud maa-aladest ja et Eestimaa ja Liivimaa tulevane saatust määratakse kokkuleppel elanikkonnaga. Samuti on korratud määrus kohustuste mittetekkimise kohta. Jättes kõrvale üksikasja-

1) Kommunismi-vastase sõjakäigu eesotsas seisavad sakslased. Sel puhul olgu meelde tuletatud, et marksism resp. kommunism on saksa rahvuslik kultuuritööde.

Karl Marx, olgugi sünni poolest juut, oli täielikult saksa kasvatus ja haridusega, akadeemiliselt noobli korporantliku ringkonna liige, kuna ta naiseks oli Jenny von Westfalen, suursugu aadliperekonna esindaja.

Marksism teadupärast on rajatud sakslase Hegeli filosoofilisele teooriale. Ja Kommunistliku Manifesti kaasautor sakslane Friedrich Engels nimetab ühes oma teoses (Deutsche Ideologie) marksistlikku teooriat saksa ideoloogiaks. Engels oli põhjanevate marksistlike teoste autor ja tema redigeeris ka Kapitali kaks viimast köidet. Hegel-Marx-Engels on lahutamatu kolmik marksismi ajaloos. Esimene kommunistlik internatsionaal toetus lõpuks ainult saksa tööliikumisele, kuna teiste maade tööliis-organisatsioonid sellest loobusid. Marksistliku teooria peateosed on kirjutatud saksa keeles, samuti tähtsam osa propagandakirjandusest.

lised määrused vabasadamate asutamise, Peipsi vee alandamise jne. kohta, mis nähtavasti Eesti-Vene rahulepingu vastavatele määrustele eeskujuks olnud, vaatame, mis mainitud teesidest järeldada võib Eesti iseseisvuse suhtes.

Et Eesti- ja Liivimaa iseseisvaks pidid saama, see on kokkukõlas mõlemate lepingute tekstidega. Pealepingus räägitakse ainult Eesti- ja Liivimaast, millest järeldada võiks, et pooled Vene Ajutise Valitsuse määrust Eesti ja Läti territooriumide eraldamise kohta silmas on pidanud. Lisalepingu art. 10. tuletatakse siiski ka Kuramaad meelde, mitte aga art. 7., mis ainult Eesti- ja Liivimaa iseseisvaks tegemisest räägib. Ei ole sellep. selge, kas oli mõeldud ka Kuramaa iseseisvaks teha. Saksa seisukohast kõige arusaamatum on tingimus, et eraldatavatel maa-aladel riigi organiseerimine teostatakse vastavalt elanikkude soovidele. Elanikkonna suhtes ei ole mingisuguseid kitsendusi tehtud, seega tuleb oletada, et mainitud lepingute järgi tuli arvestada eestlasi ja lätlasi. Ja meie vallavanemate 1918. a. Riiga ning Tallinna käsutamine maa häält tegema, allkirjade korjamine Saksa riigi alla palumise kirjadele, saksa sõjameeste perekondade Baltimaale asumise ning eestlaste ja lätlaste väljaviimise kavad on seletatavad Brest-Litovski ja läiendava Berliini lepingu tingimuste täitmise vajadusega. Näib, nagu ei oleks Saksa rahukonverentsi liikmed kohalisi vahekordi tundnud või neid arusaamatul põhjusil mitte arvestanud. Võib otseselt ütelda, et Brest-Litovski rahuleping oli balti-sakslastele kahjulik, pani neid rahva hääle tegemisel rumalasse seisukorda. Ainult vägivald võis neid päästa, mida ka katsuti. On kindel, et Brestileping Eesti ja Läti iseseisvust elanikkonna soovide arvessevõtmise kaudu on faganud. Saksa okupatsioon oli juriidiliselt ajutine sõjalise vägivalla seisukord. Selle kaudu katsusid meie aadli esindajad oma seisukorda päästa. Nende ridade kirjutajal on meeles, et Liivimaa landmarssali kohustetäitja parun Staël von Holstein H. Luht'ile või K. Parts'ile oli seletanud, et sõjaline okupatsioon nii ruttu ei lõpe. Berliini lisalepingu art. 7. leidub ka lause, mis Brestilepingu tekstis puudub ja ilmselt sihitud balti aadlikorporatsioonide kui maa esinduse tunnustamise võimaldamisele. Mainitud art. algab järgmiselt:

„Indem Russland den in Estland und Livland bestehenden tatsächlichen Verhältnissen Rechnung trägt...“ Muus osas on pealepingu teksti korratud.

Toodud lauset kasutas keiser Wilhelm II oma manifestis 22. sept. 1918. a., millega Eesti ja Liivimaa Saksamaa poolt iseseisvaks kuulutati, eestlaste ja lätlaste poliitiliselt nurkasurumiseks. See juriidiliselt seisukohalt eriskummaline dokument käib järgmiselt:

„Meie, Wilhelm, Jumala armust Saksa keiser, Preisi kuningas jne.

Käsimise meie riigikantsleri Dr. krahv von Hertlingi, peale selle kui Venemaa 27. aug. 1918. a. kinnitatud Brest'i rahu Saksa-Vene lisalepingu põhjal enese Eesti- ja Liivimaast lahti on ütelnud, ühendatud Eesti- ja Liivi, Riia ja Saaremaa maanõukogule teada anda, et meie tema esindajate soovil ja meie riigikantsleri teadaandmisel nimetatud maad Saksa riigi nimel vabaks ja iseseisvaks kuulutame.

Algkirja oleme meie kõrgus ise kokku seadnud ja keiserliku pitsati peale vajutada lasknud.

Antud Suures Peakorteris 22. sept. 1918. a.

Wilhelm I. R.
Krahv von Hertling.

Alla kirjutatud krahv von Hertling.“

Kõigepealt tuleb tähendada, et toodud dokumendis Saksa keiser maid iseseisvaks kuulutab, mis veel Saksamaa omaks polnud saanud. Peale selle, need maad olidki juba Brestilepingu ja selle lisalepingu alusel iseseisvaks tunnustatud, nii nende endise peremehe Venemaa kui ka Saksamaa enese poolt. Tähelepanu äratav ka asjaolu, et keiser Wilhelm oma manifestis ainult Berliinis allkirjutatud lisalepingut tunnustab

ja mitte Bresti alglepingut. Selles ongi ülaltoodud lause „tegelikest asjaoludest“ tähendus. Keiser Wilhelmi manifestis loetakse ühendatud Eesti-, Liivi-, Riia- ja Saaremaa maanõukogu, see tähendab, balti aadlikorporatsioonid kohaliku elanikkonna esinduseks, kuna Bresti-lepingu järgi see võimalik ei olnud. Viimase lepingu tekst, nagu juba mainitud, ei võimaldanud eestlasi ja lätlasi kõrvale jätta, muuseas arvesse võttes 30. märtsi 1917. a. seadusega loodud omavalitsuslikke esindusi. Bresti lepingu rikkumine oleks Venemaale õiguse andnud Eesti- ja Liivimaa tagasiandmist nõuda.

Ülaltoodud keiser Wilhelmi manifest oli aga hilineanud hädadokument, sest juba 8. augustil samal aastal algas lääne frontil liitlaste vastupealetung ning septembri lõpuks oli Saksa väerind mitmel pool läbi murdud. Sõda oli Saksamaale kaotatud ja Saksa vägede juhatus tegi 28. septembril oma valitsusele 2) ettepaneku vahele läbirääkimisi algatada. Oli teada, et liitlased Bresti-lepingut ei tunnusta.

Bresti lepingu ja tema lisalepingute mittetunnustamise klausel leidub juba ka Compiègne'i metsas 11. nov. 1918. a. allakirjutatud vahelelepingus, mille järgi Saksamaa idas kõik okupeeritud maa-alad pidi vabastama. Lõplikult tühistati Bresti rahu Versailles' lepinguga.

Niipea kui Nõukogude Vene Compiègne vahelelepingust teada sai, kuulutas ta 13. nov. 1918. a. omalt poolt Bresti lepingu ühes lisadega tühistatuks. 27. nov. 1918. a., kaks nädalat pärast Bresti lepingu tühistamist, algas Vene pealetung Narva juures, et kord loovutatud provintsi Venemaale tagasi võtta.

Kuid enne, kui venelased pealetungi alustasid, sõlmiti Riias 19. nov. Eesti ja Saksamaa vahel nõندانimeetatud „Üleandmise leping“, millega Saksamaa valitsus Eesti Maapäeva ja Ajutist Valitsust vormilikuult maa esinduseks tunnistas. See oli hilineanud, kuid siiski Eestile tähtis tunnustus rahvusvahelise lepingu kujul. Saksa okupatsioonivõimud ei andnud Eestimaa Venele tagasi, vaid tunnustasid tema iseseisvust 3). Saksamaa pole hiljem Eesti Vabariiki expressis verbis de jure tunnustanud, vaid määras 9. juulil 1921 oma saadiku meie valitsuse juurde, mis loetakse samaväärseks tunnustamisele. Nähtavasti võeti 19. nov. 1917. a. Riia lepingut siiski arvesse. Keiser Wilhelmi manifest oli ka tühistatud.

Mis puutub Versailles' rahulepingusse, siis oli see vormiliselt iseseisvale Eestile vaenulik, sest ta kustutas Bresti lepingu kaudu tekkinud Eestimaa Venemaast eraldamise õigusliku aluse. Liitlased olid Venemaa lammutamise vastu.

Tegelikuult oli Versailles' leping meile muidugi kasulik, sest Saksamaa võidu korral oleks eesti rahvas hävitatud, nagu seda 1918. a. võimumehed avalikuult seletasid. Bresti leping ei olnud ju eestlaste tarvis mõeldud, kuigi temas Eestimaa iseseisvaks tunnustati ja riigikord elanikkonna soovideest rippuvaks oli tehtud. Saksa valitsus ei saanud niihästi välis- kui sisepoliitilistel põhjustel oma tõsiseid kavatsusi Bresti lepingus avaldada. Rahvaste enesemääramise õigust tuli temal avaliku arvamuse survele tunnustada, kuna seisukord lääne väerinnal üha pinevamaks muutus ameeriklaste sõttaastumise tõttu. Wilsoni punktid rippusid pea kohal.

Rahvusvahelise õiguse seisukohalt seisis Eesti küsimärgi all kuni 2. veebruarini 1920. a., mil Vene seekordne valitsus vormiliselt eestlaste kasuks Eestimaaist lahli ütles. Et Eesti suutis täitsa iseseisvalt senise emamaaga rahu teha, rippumatult rahvusvahelistest konverentsidest, see on tema olemise tugevam külg. Keegi ei või ütelda, et mingisugune suurvõim venelasi oleks vägistanud. Meil ei maksa oma jõuga uhkustada, kuid ka kasuliku ajaloolise konjunktuuri kasutamine on sama häa kui enese jõuga maksmapanek. Jõudu meil tuli siiski ka tarvitada ja selles suhtes peame alla kriipsutama, et eestlased täies koosseisus Venemaa poolel Maailmasõjast olid osa

2) Kindral Ludendorff riigikantslerile Badeni kroonprints Max'ile.

3) Saksamaa pole hiljem Eesti Vabariiki expressis verbis de jure tunnustanud, vaid määras 9. juulil 1921 oma saadiku meie valitsuse juurde, mis loetakse samaväärseks tunnustamisele. Nähtavasti võeti 19. nov. 1917. a. Riia lepingut siiski arvesse.

võtnud ja 1918—1919. a. sama väsinud olid kui venelased. Iseseisvuse nõudmine oli ära teenitud suurte kaotustega Venemaa julgeoleku eest. Venemaa kokkuvarisemises ei ole eestlastel mingit süüdi. Seda peame ajaloolise õigluse seisukohalt mainima. Tähelepanu tuleb juhtida ka sellele, et meie endile iseseisvust nõudes Venemaa ära ei andnud ja Venemaa vaenlaste — sakslastega 1919. a. isegi sõda pidasime.

Niipalju Eesti iseseisvuse teostamise kõlbelistest alustest. Toodud meeletule-
tused võivad meile kunagi kasulikud olla.

Meie oleme ülemal iseseisva Eesti kui rahvusvahelise õiguse subjekti kujunemist lühidalt skitseerinud. Ma pean lõpetama selle märkusega, et Eesti iseseisvuse sünni-
päev on seotud õiguslikult kõige vähem tähtsa momendiga, Manifesti kõigile Eestimaa rahvastele avaldamisega. Tema vormiliseks puuduseks on muuseas, et ta ainult Eesti Maapäeva Vanemate Nõukogu poolt on alla kirjutatud. Sisuliselt määrab ta aga küll täie selgusega ära, et „Eestimaa tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides kuuluta-
fakse tänasest peale iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks“. Maanõukogu otsuses kõrgemast võimust 15/28. nov., mille alusel Vanemate Nõukogu tegutses, oli Eesti-
maa riikliku korra kindlaksmääramine jäetud Asutava Kogu hooleks. Vastuvaidlemata on Manifestil rahvuslike jõudude kindlaksmääratud sihi saavutamiseks koondamise suhtes äärmine tähtsus. Kuid see tähtsus ei kuulu niivõrd õiguse kui kõlbluse ja psühholoogia valda. Juriidilise iseseisvuse otsustavaks momendiks oli 2. veebr. 1920. a., mille järgi Eesti kui iseseisva riigi *d e j u r e* tunnustamine teiste riikide poolt oli vaid aja küsimus.

Mulle võidakse vastu vaielda, et enne seda Eesti Vabariik tegutses iseseisva poliiti-
lise ühikuna, organiseeris sõjaväge, andis seadusi, mõistis kohut jne. Sellepeale peab vastama, et see oli nõndanimetatud *d e f a c t o* seisukord, nagu see oli väljendatud ka suurriikide tunnustusaktides. Kodune administratiivvõim ja jurisdiktsioon rajanes 30. märtsi 1917. a. seadusega saadud volitustel, mida laiendati 15/28. nov. otsusega kõrgemast võimust.

J. JANS

KAS „VANA-EESTI USUNDI“ VÕI — KRIST- LUSE UUESTIELUSTUS?

1. KAS MAKSAB ÜLDSE KÕNELDA USUNDIST?

„Akadeemia“ kahes ennejõuluses numbris on alatud huvitav poleemika
meie usundilise maailmasuhtumise võimalustest. Kustas *U t u s t e*, nagu ta-
valisti, ründab tugevasti kristlust, pidades seda oma aja äraelanuks ning meile
rahvuslikult kahjulikuks, ja soovitab selle asemel ajakohastet Taara-kultust.
Ja *Ecclesiasticus* muidugi kaitseb oma asutust, sama teravalt rünnates
taaraismi.

Arvan, et need pole asjatult raisatud leheküljed, sest kahtlemata on reli-
gioonid ka praeguses maailma arengus väga tähtsad tegurid ja jäävad sel-
leks vist ka tulevikus. Sest ka ründavad fašistlikud ja eriti natsionaalsotsia-
listlikud maailmavaated tendeerivad ikka enam uuteks usundeiks saamise
poole, püüdes haarata enda mõjustetavaks mitte ainult inimeste töökspidami-
sed vaid ka kogu nende tahte ja tundemaailma, nende totaalsuse. Ja sama
võib ütelda, kuigi vähemal määral, ka bolševismi suhtes. Ta ise muidugi eitab
seda, kuid see käib väga kitsalt käsitletud religiooni mõiste kohta. Kui näit.
usundit siduda mingi jumala kultusega, poleks ju ka määratu mõjurikas kon-
futsianism mitte usund, samuti mitmed teised. Olulisem on siiski üksikisiku sõl-
tuvus- ja kontaktitunne üleisikuliste, elu juhtivate jõududega ning ideaalina
püüd elada nende kindlana kujuteldud „tahte“ või seaduste järgi. Ja ses suh-
tes võib õiget ideelist kommunisti küllaltki nimetada ka omamoodi usklikuks,

kes isegi fanaatilise kindlusega usub Marxi ja Lenini poolt avastet „raudseisse“ elu ja ühiskondlikesse seadustesse ja eesmärkidesse ja oma elugi on valmis ohverdama nende järel käimiseks: tuleviku klassivaba ühiskonna ülesehitamiseks. Tõeliselt „usklik“ ju ongi ainult see, kes millegi üleisikulise eest on valmis oma elu ohverdama, täiesti „usutu“ aga see, kes ei tunnusta ega tunne mingit üleisikulist tahet ega seadust, kes ei kohusta end elama mingi kõrgema „käsu“ ega „au“ mõiste järgi, kelle ainsaks juhiks on ainult ta enda animaalse mugavuse tunne ja kes selle teenimiseks võib kasutada igasugu alatustki. (Kardan, muide, et selliseid „usutuid“ on väga palju just ka n. n. kristlaste hulgas). Just seepärast ongi religioon ja eetika nii lahutamatult seotud: nad on ühe ja sama asja kaks pilet. Kes toimib õieti ainult konventsiooni või mugavuse pärast, ei toimigi oluliselt eetilisel: nii umb. võib õigena tõlgitseda ka Kant'i tuntud rigoroosset nõuet. Sellest ainult ei tohi järeldada, et tegu üldse polegi siis õige kui ta on vahel ka mugav! Kas tegu on õige või ebaõige, sõltub sellest, kas ta vastab enam-vähem objektiivsetele elu ja ühiskonna vajadustele („Jumala tahte“), eetiliseks selle sõna kitsamas, olulises mõttes saab aga tegu või otsus alles siis, kui ta sünnib eetilise konflikti kaudu, kui temas objektiivseks (või „Jumala käsuks“) tunnustet õige teo vajadus võidutseb isikliku soovi ja mugavustarbe üle. Mida pealiskaudsemaks kuivab kellegi isiku või rahva usuline ühtekuuluvustunne üldelu objektiivsete seadustega (alias Jumala tahtega), seda lõdvemaks muutub ka ta eetilise teadvus. Ja kus usundiline sõltuvustunne üleisiklikust elu seaduste määrast (olgu see siis ka kas või ühiskond või kitsas klaan) täiesti kaob, kus üldse ei usuta elu objektiivsete seaduste ja kohustuste olemasolule, seal kõduneb ka kõlblus ainult hedonistlik-egoistlikuks kasurehkenduseks, seal on tee lahti igasugusele korruptsioonile ja juriidilised seadused igasugu gangsterluse vastu võitlemiseks jõuetud. Ühe sõnaga, seal on kultuur ja ühiskond varsti kokkulanguse ees, olgu ta väliselt siis feodaalne või kapitalistlik või riigikapitalistlik. (Tõeliselt kommunistlikku ühiskonda aga ilma selle religioosse sügavuseni ulatuva isikliku vastutustundeta ei saaks aastatki ülal hoida, veel vähem üles ehitada; seda on tõestand küllalt kõik senised katsed). See muidugi ei tähenda, et teataval ajajärgul teatav ühiskonnakord poleks õigem kui teine, kuna ta enam soodustab ja võimaldab selle kodanikumele kasvu.

Et meie elu pärast iseseisvuse saavutamist pole arenend kõigiti nii nagu see oleks õige ja vajalik olnud, et lasti kokku variseda meie demokraatia, et ei suudetud kohandada esimese „liiga vaba“ põhiseaduse moraalsetele eeldustele, et ka praegu ei lähe kõik nii nagu me tahaksime, et meie rahva elutahe ise nagu näib jõuetuks jäänuvat ega taha enam ohvreid kanda elu jätkamise eest lastes, et meil on krooniline „juhtkonna kriis“, et meil kurdetavalt ei ole kasvamas küllalt tõelist intelligenti, et meie kirikul pole mõju ega vaimulikel õiget „jumala sõna väge“, et meie kool küllalt ei kasvata, kuigi ta aina õpetab — kõik see on ju sügavamalt mõttes tingitud sellest, et meil nähtavasti ei ole küllalt seda sügavamat ühtekuuluvust igavese elutahtega, mis igahästi seesmiselt kohustaks ja jõustaks tegema enam kui see temale isiklikult ja täna-homme mugav ja lõbus on. See tõde kehtib enam-vähem kogu praeguse maailma, kuid väga oluliselt ka just meie kohta: meie püsiv kultuurikriis on oma sügavamalt olemuselt usuline kriis, senise kultuuritahte irdumine elu põhilisest, „jumalikust“ arengutahtest, seniste usuliste õpetuste ja kasvatusvahendite mõjukaotus. Sellest see katastrofaalne kristluse ja temal põhjeneva demokraatia kokkuvarisemine poolest euroopa kultuuriga maailmas. Sellest need järsud uute „kollektiivusundite“ sünnid ja nende värskest-fanaatilised laintustendentsid. Sellest see üldine rahutus ja uue kindluse otsimine ka veel püsinud demokraatlikes mais. Sellest ka meie siinsed vaidlused kristluse ja Taara üle.

Sest lõppeks pole ju usund kaugeltki ainult pealeehitus ühiskonnale ja majandusele, nagu arvab marksism, samuti nagu pole ka ühiskond ainult pealeehitus usundile, nagu osutab näit. Friedell ja muu naiivne idealism. Vaid

mõlemad on ühise organismi kaks elementi, nagu seda on inimkehas ta füüsiline ja psüühiline elu. Kumbki pole teise derivaat, kumbki mõjutab väga oluliselt teist. Ja kummagi õige ja ühtlase arenduse eest peab hoolitsema igaüks, kes tahab, et ta tervikorganism areneks õieti. Mitte siis ainult „hing“ — millise eksituse otsa on krooniliselt komistand senine kahetuhandaastane kristlus. Ja mitte ainult keha — millega on sattund „kroonilise revolutsiooni“ ja „puhastuste“ traagikani marksism.

Aga kas peab see „rahvuskeha“ olema ka just hingestet sellise jõhkra vägivaltausundiga, mida praegu levitatakse Saksast ja Itaaliast, ja mis oma ajutise „süit maailma“ menuga on nii nakkav ka muile? Või on võimalik ka mõni teine uus süntees?

Eriti sellest on praegu küsimus. Ja sellest kõnelemine ja kirjutamine, sellele lahenduse otsimine on nüüdsel suurel murranguajal kõike vähem kui ainult targutamine. Sest siin puutub asi meie kõige olulisemasse, meie sügavaima hinge, meie eksistentsi päevaküsimustesse — nähku seda mõni ühe-päeva-inimene või ei.

2. MEIE PAGANLIKU RAHVUSUSUNDI UUESTIELUSTUS ON KAHTLANE

See on mu veendumus, mida veel süvendas K. Utuste artikli lugemine. Ja ses suhtes olen ma ühel arvamusel Ecclesiasticusega. Kuid ma ei saa kõigiti nõustada ka viimase tooniga ega üksikväidetega, ja ma ei pea neid küllaldaseks. Seepärast pean seda küsimust arutlema omaltki poolt.

Ma arvan, me ei tohiks vaadata meie taaraismile nii ülalt alla ja olla nii eklesiastlikult kõrgid oma kristlusega. Liikumisest, millel (kui usaldada juba välismaailgi levind andmeid) olevat juba 17000 pooldajat ei saa meie ajal, mis oma suurte väliseeskujudega seda nii kangesti soodustab, üle ainult mõnitamise. Võime seda Taarat söimata peale „kodukäijaks“, aga kui näit. poliitiline olund veel peaks muutuma enam saksalises suunas, võib see saada otse juhtivaks ideoloogiakandjaks nagu näit. Ludendorfi uuspaganlusest väga mõjustet „saksa usuliikumine“ Saksas. Ja kunas on usundid enne vajand nii väga „loogilisi“ ja „selgeid“ põhjendusi, kui nad muidu vastavad aja tarbeile? Kas muhameedlus või kristluski võitsid „loogikaga“? Või kas on K. Utuste „Taara“ ainult sellepärast nii võimatu, et ta on küll hingeliselt „tajutav“, aga „sõnadega määramata“ (nagu muide, ta eeskuju: Laotse Tao)? Kuidas saaks üldse päris kindlasti defineerida nii määratu komplitseeritud mõistet, nii olemise ja elu salapära-dest sügavustest kuni mitmesuguste kultuurideaalide kõrgusteni tõusvat, nii äraaimamatu sisestruktuuriga dünaamilist kogumõistet nagu seda tähendame sõnaga Jumal? Et ta on „vaim“ ja et teda tuleb „teenida vaimus ja tões“ — see on ju ilus tõde, aga meie ajal ainult ligema määratluse algus. Mis tähendab ju üks sõna „vaim“ — kas ainult mingit „gaasisarnast olendit“ nagu on ironiseeritud ja nagu tõesti vist usuvad spiritistid ja kõik vana kooli kristlased? Või peame meie seda mõistma enam „vaimsusena“, teatavasuurunlike, ainult inimlikes peades toimuva vaimse eluga, nagu on tõenäosem. Aga kuidas on siis lugu sellise vaimu kõlkvägevusega ka elutus looduses või ta loova tegevusega enne inimest? Ja nii edasi avaneb terve kuristikutäis teisi küsimusi. Ei kogu seda maailmatäitvat Jõudu või Pürgimust; Elaani või lihtsalt Miskit, mis „mõtleb“ ainult elektriliselt ja „valitseb“ aatomit ja kosmost Newtoni ja Einsteini j. t. seletet seadustena, mis aga juhhib ka inimese armastavat eneseohverdandmist, seda me ei saa veel täpselt defineerida ühegi kindlama sõnaga, ilma et see sõna muutuks meile tõe varjajaks. Vana Laotse nägi seda üsna õieti. Kui palju juba seegi sõna „Jumal“ on aja jooksul tema ümber kootud tuhande kuuuga (alates hallihabemega „jõuluvanast“) ära peitnud enda taha oma tõelist sisu ja endast peletand meele- aegseid noori! Aga kui paremat pole, siis tarvitagem teda edasi, kuid mitte nii uhke olles oma selgusele ja tarkusele.

Muide, kui Taarasse tõesti ustakse, pole ta mingi fiktsioon, nagu seda pole ju keegi jumal, kellesse ustakse. Ja nagu on sümboolne fiktsioon iga jumal, kui teda kujutellakse antropomorflikult või ka ainult tühjendavalt defineeritud mõistena. Lõppeks on ikkagi ükskõik, kuidas me seda „ärarääkimatut ja äramõistmatut“ kogumõistet nimetame, kas „Jumal“ või „Der Gott“ või „Jahvee“ või — minu pärast ka „Zeus“ või „Taara“. Tähtis on ainult, kui sügavalt me seejuures mõistame selle omadusi ja tahet. Ja see ju vist just kristlaste arvates peaks olema reaalsuses enam-vähem üks — või kuidas?

Vaielda maksab siis ainult selle pärast, kas meie taaraism oma Laotsest lähtunud tunnetusega jõuab tõsiolevale lähemale kui kristlus. Ja teiseks: kas m a k s a b, kas on meile „praktiliselt“ või õigem taktiliselt otstarbekohasem, hakata tema tõdesid tundma õppima ja neid levitama selle uue nimesildi all, vastavalt siis aga ka sootu uue „kirikuga“. Kas on sel küllalt mõtet?

Mulle näib, et K. Utuste oma müüdi võrdlemisi asjalikus ja huvitavas artiklis küllalt ei arvesta, et kristlus oma pika kestuse jooksul oma õpetusi juba varemgi väga tugevasti on muutnud, eriti mis puutub eri dogmade tõlgitussusse. Isegi sellised põhidogmad nagu Kristuse verise lunastusohvri, Jumala kolmainsuse jne. õpetused on kujunenud alles kaua pärast Jeesuse enda surma ning ei kuulu õigupoolest mitte tema usu olemusse. Seepärast poleks iseendast sugugi võimatu, et ka nüüd mõningaid vanu kirjatahti ja sümboleid hakataks mõistma ajakohasemas vaimus, kuigi seejuures kristluse põhitähe ja isegi tähtsamad välisvormid säilivad. Suurem jagu reformipüüdeid pole seega sugugi nii subjektiivsed, nagu K. Utuste arvab, vaid vastavad isegi palju rohkem just selle õpetaja enda vaimule, keda ka praegune protestantlik kirik peab oma ainsaks lõplikuks autoriteediks ja kelle õpetuse puhastamist aastasadade korbast temagi peab tarviliseks — vähemalt oma akadeemilises teoloogias.

Oma „mina“ ärasalgamisega mõeldakse õiges kristluses ikkagi peamiselt oma isikkikkude mõnuhade jne. eitamist, mitte aga oma sisetunde ja mõistusliku tõetunnetuse „talendi“ mahamatmist, mida just kästakse rakendada — ka Jumala tahte õigemaks mõistmiseks. Nagu igas religioonis, on ka kristlusele kõige olulisem just a n d u m u s Jumala tahte ja p ü ü d seda täita oma isikkuliku elus, kusjuures selle tahte kui ka Jumala enda kui lõplikult „äramõistmatu“ üle ikka võib ka „usklikkude“ seas olla mõningaid eriarvamusi ja isiklike tõetsinguid, eriti mis puutub kõrvalisemaisse asjusse. Kristlusele spetsiifiliseks p e a a s j a k s aga on see, et armastetaks Jumalat „üle kõige“ ja ligimest samal määral kui iseennast. Sellisena on see usk iseendast küllalt kultuuritahteline (sest Jumala mõiste sisaldab ju endas kõiki elu väärtusi) kui ka suurimal määral ühiskondlik, sest ta nõutud iga üksiku e n d a p i i r a m i n e ja heasüdamlik andmistähe on ju tõepoolest iga ühisele ja ühiskondliku organisatsiooni olulisim alus, ilma milleta jäävad tagajärjetuks kõik välised sotsiaalreformid. Ning lõppeks ei ole puhas kristlus ka sugugi vastuolus õieti mõistetud rahvuslusega, sest loomulikult on iga inimese „ligimesed“ kõigepealt ta enda rahvuse liikmed, sest nelle on ta abi ja koostöö kõige vajalised, olulisem ja tõhusam. „Internatsionalismi“ on kristluses küll niipalju, et ta ka teise rahvuse liikmes ei näe metslast ega juba sellisena vaenlast (nagu osalt Vana Testamendi juutlus), kuid tavalistes oludes on ju võõramaalane alles n. ü. ligimene „teises järjekorras“ juba seepärast, et ta on eemal. Erakordseis oludes muidugi käseb kristlus armastada üsna aktiivselt ka abivajavat teise rahvuse liiget, igatahes mitte tarvitada teda ainult vahendiks — aga seda käseb ju ka muu humaansus. On selge, et selline maailmavaade ja usk, mis õpetab ka rahvusvahelise õigluse ja inimsuse nõuet j u m a l i k u, s. o. igavese ja vääramatu nõudena, on niihästi kultuursem kui ka — eriti väikerahvale — kasulik, kui puht rahvuslikud usud. Sest isegi siis, kui viimased ei kuuluta ainult oma rahvuse „rusikaõigust“ (nagu judaism ja saksa uuspaganlus), vaid on väga inimlikud, ei ole neil kaugeltki seda mõju rahvusvaheliseks lepituseks, mis n. n. üldinimlikel uskudel, mis kohustavad

kõiki rahvusi ühtlaselt austama rahvusvahelise õigluse ja inimsuse säädusi, mis n. ü. sanktsioneerivad rahvusvahelisi lepinguid ja mille poole võib apelleerida nende rikkumise korral. Kui Wotani-usulised sakslased on sõjaliselt tugevamad kui Taara-usulised eestlased ja neid tulevad hävitama, ei tunneks nad usuliselt end sugugi tegevate ülekohtu, umb. niisama kui juudid, pettes mittejuute. Ja kui teised rahvused ka kõik oleksid ainult „rahvusussulised“, ei ütleks ka nende usuline sisetunne mitte midagi, sest kui pole ühist, üldtunnustet eetilise-usulist alust, jääb kehtima ainult rahvuslik rusikaõigus. Just väikerahvad on saavutand omale eluõiguse humaanse kristluse sallivusele toetudes ja eriti nende saatus on seepärast lähimalt seotud kristluse omaga — vähemalt fašistlike rahvusskude ähvardades.

Just kristluse kasvatet sisetunne ütleb raudse valjusega, et kõrgem õiglus peab maksma niihästi üksikute kui ka rahvuste vahel, et see on kõlbline säädus, et selle rikkumine on kuritegu, on patt, mis eraldab ülekohtu tegija teatavast üldinimlikust „elu jumala“ tahtest. Eks ole, alles nii saab põhjendada ka K. Utuste väidet, et ühe rahvuse kurnamine või tapmine on patt, mitte rahvusliku usu alusel? Kui usk on tarvilik ja tähtis eriti kõlbluse sanktsioonina (sest ta näitab, kuidas kõlbluse normid pole juhuslikud, vaid jumala, s. o. elu enda olemuse nõuded), niisama on rahvusvahelise õiguse ja õigluse sanktsioonina tähtis rahvusvaheline, üldinimlik usk, suurte, üldiste, jumalikkude tõdede ühine tunnetus ja ka ühine tunnistus.

See aga kuidagi ei tähenda, et see üldinimlik usk peaks olema üksikute rahvuste vastu, või et see ei peaks sallima igatüühi neist korraldada oma elu oma de tingimuste ja omapära kohaselt. Just ümberpöördu! Kui omaaegsed kristluse või mõne muu ülerahvusliku usu pooldajad seda hullalt ei teind, või enda usku vägisi teistele peale surusid, siis tähendab see ainult, et tookordne usk või tema selline tõlgitsus oli ebaõige.

Tegelikult iga rahvuslik usk, püüdes tabada elu tõelist olemust ja igavest tahtet, püüab lahendada sellega ka elu igavesi probleeme, leida seega üldinimlikku tõde — sest neis igavestes asjades on kõik rahvad üksteisele niisama lähedal, kui ühe ja sama elupuu eri oksad. Lahkuminekud on ainult kõrvalisid (kuigi kah tähtsais) üksikasjus, mis tingitud näit. sellest, et üks oks on sunnitud kasvama enam varjus või lüngus, teine enam püsti jne. Seega tendeerib ka iga rahvuslik usk, jõudes küllalt kõrgele tõetunnetuse astmele, saada üldinimlikuks, saada kõigi inimeste usuks, levitada oma põhitõdesid ka teiste rahvaste seas. Aga loomulikult, kui ta on küllalt kõrge, peab ta seejuures kohanema mitte ainult teiste rahvaste keelele vaid ka nende muile eluvajadustele. Ja siis loomulikult ei tohi ta end peale suruda vägivallaga.

Õigupoolest käib seegi vaidlus siis peamiselt nimetuste pärast. Sest ka K. Utuste tsiteeritud taaraismi ilusad põhilaused (nagu öeldud, mõjustet natuke taoismist, natuke teosoofiast jm.), ei seisa oma põhilaadilt mitte kaugel sügavamini mõistetud kristlusest. Küsimus on peamiselt vaid selles, kuidas teatavat igavest ja üldinimlikku elu- ja arengujõudu ja -säädust jne. nimetada eesti keeles: Miks mitte, teda võib ütelda ka Taaraks, nagu tahab Utuste, väites, et sel puhul ka kristlik Jumal on Taost-Taarast vaid üks (tunnetet) osa. Aga teda võib nimetada vähemalt sama hästi ka Jumalaks, sest ka see nimetus on ju vähemalt niisama vana-eestiline ja ka kristlikus mõttes ju tähendab midagi täpselt „äramõistmatut“ jne. Kui Jumala mõiste aga ajaloo varasemal astmel on liiga personifitseeritud ja antropomorfiseeritud, siis on seda tehtud ju kindlasti ka Taaraga (eeldusel, et teda Muinas-Eestis üldse erilise jumalusena austati — mis on veel lahtine küsimus). Nii ühe kui teise puhul peame algelisemate aegade tunnetust tõlgitsema uuesti meieaegse teadusliku maailmapildi kohaselt. Iga kõrgema religiooni olemussiht on isiku anduv ühtekuuluvus elu sügavaima tahtega, ja selleks peab ta kogu aeg seda ühtekuuluvust soodustama, ikka jälle kaasa arvestades teaduslik-intellektuaalselgi teel saavutat tõdesid. Mitte et ta tah-

teline põhiolemus seepärast peaks palju muutuma, vaid just et seda arusaadavaks teha ka uue aja keeles, ja et vältida seda takistavaid vanu vääraks muutunud tõlgitsusi.

3. KA KRISTLUS VAJAB UUESTI-ELUSTUST

On väga arusaadav, et kristlus nagu vist iga teinegi positiivne religioon toonitab oma kord-saadud „ilmutuste“ (meie aeg ütleks: sügavate, jumalikkude intuitsioonide) absoluutselt kehtivust, et ära hoida iga keskpärase üksikisiku puudulikku „oma tõe“ kuulutust ja selle läbi toodavat anarhiat. Ka apostlikku usutunnistust tuleb ju võtta kui hädaabinõu, et laguneva Rooma harimata rahvahulka ja sama harimata usufanaatikute eriarvamiste rägastikust ja tülitustest jõuda vähemalt mingile kindlale ühisalusele. Nagu välisorganisatsiooni ja sümboleid, nii vajas kristlus ka kindlaid dogmasid nagu „keha“, mis aitas üleval hoida ja rahvasse viia ta subtiilset sisu — kuigi ka seda moonutades ja varjates. Abstraktsel kujul esitatuna oleks see sisu vaevalt mõjustand eliitigi. Alles hariduse kasvamisega on saanud võimalikuks nende piltkõnede ja dogmade „kuubesid“ järkjärgult vähendada sügavamaks, kuid seda abstraktsema tõetuuma ümber, kuid päris „alasti“ ei näe me teda vist iialgi. Ka praegugi ähvardab igat religioosset käsitlust vaibumine äärmiselt keerulistes abstraktsustesse, kui ta püüab asendada tavalisi religioosseid mõisteid (nagu Jumal, taevast jne.) päris „teaduslikega“. Seepärast ei tarvitse ka praegusele kristlusele pidada mitte väga suureks süüks seda, et ta tarvitab neid vanu sümboleid, mõisteid ja dogmasid, vaid pigem seda, et ta mitte küllalt ei oska ega julge seletada nende praegugi kehtivat eetilist, bioloogilist-psühholoogilist jne. sisu meie aja mõistetega ja 2) et ta ei julge neid seletusi tarbekorral ka muutes kokkukõlastada meie aja muude teadmistega. Sest lõppeks on ju kristluse säilimiseks küllalt, kui oma absoluutse kehtivuse säilitab tema see põhiilmutus, see armastusevangeelium, mida vaatlesime eelpool, ja mis kehtib tõessti areneda tahtvas inimühiskonnas tõepoolest eetilise normina sama absoluutselt nagu Pythagorase teoreem kolmnurkade suhtes matemaatilise seadusena. Ja miks ei peaks meile kõigile olema vastuvõetav ka selle suure ilmutuse vastuvõtja nimetamine jumalinimeseks või Jumala pojaks — kui meil ainult on vähegi sügavam käsitlus sellest Jumalast endast? (Lõppeks ei ole paljude teadlaste arvates veel päris võimatu isegi selle spiritualistlik tõlgendus, kuigi nii ebakindlast intellektuaalsest teoriast kuidagi ei tohi olenevaks jätta asja enda kindlat religioosset sisu). Kõik muud dogmad peaksid ka olema tõlgendatavad ja tarbe korral muudetavad võrdlemisi vabalt, ilma et seepärast tarvitseks purustada ühtekuuluvust ajaloolise kristluse traditsioonidega. Kolmainuse dogmat näit. võib väga hästi mõista ka mitte-spiritualistlikult, ja tema abil ehk saab selgemini tõlgitada ka Jumala kõikvõimevuse õpetust, mis ühtlase, inimesetaoliselt personaalse jumaluse mõiste puhul toob nii määratu palju vasturääkivusi tõsieluga, et nende otsa on purunenud kõik naiivid teoditseteooriad ja määratu hulk üksikusklikkusi.

Nii võiks küllalt elu- ja ajakohastada ka ajaloolist kristlust, ilma et ka õiged „jumala sõna sulased“ satuksid vastuollu oma usu sügavamale alusega. Kas nad seda aga julgevad ja läbi viia suudavad — see on muidugi teine küsimus, ja selle puhul küll tuleb väga tõsiselt arvestada ka K. Utuste avaldetud kahtlusi. Kindlasti on tal õigus, et meie kleeeruse väline eestipärastamine üksi veel kaugeltki ei jaksa muuta aja- ning eestikohaseks ka kogu meie kiriku vaimu.

Agas vaadeldes suuri reformatsioone minevikus, vaadeldes praeguse kristluse suuri kaotusi, aga ka mõningaid seesmisi käärimisi ja uuendamispüüdeid muil mail, ei tahaks ma siiski uskuda, et ka meie kirik kaua jääks püsima oma tarded skolastikas. Mida enam puruneb ta senise ainumõjustaja, Saksa kiriku positsioon väliselt ja seesmiselt, seda rohkem on temagi sunnitud ise hakkama mõtlema oma tulevikule — ja seda ei saa kaua kaitsta ainult maksunõudjate politseinikkude abil. Uut rahutut verd kasvab juure, usuteaduskond

loodetavasti ei lase end enam päris tasalülitada, vähemalt mitte ortodoksliku kirikuvõimu poolt. Intelligenti religioossed käsitlused uuenevad ja järkjärgult imbub ka pastorete hulka teissuguseid arusaamisi, — kas siis mingi uue protestantismi „sekti“ näol või rahulikuma penetratsioonina. Kirik tervikuna vaevalt hakkab käima meie kristluse vaimse uuendamise eel, aga ta loodetavasti jõuab sellele lonkida seevõrra järele, et jaksab säilitada oma mõju massides, eriti talurahva seas ikkagi suuremal määral kui päris uuesti rajatud taaraism. Ja nii võib ta positiivne mõju olla kindlasti suurem kui viimasel.

Kui asja sügavamalt võtta, siis on kõik kõrgemad religioonid üksteisele oluliselt üsna lähedal ega tarvitseks seepärast olla ka taaraismi põhiõpetuste vastu, — kui see ainult ise oskab leida küllalt kohaseid esinemisvorme. Tal võib olla küllalt positiivseidki väärtusi religioosse elevuse ülalpidajana praegusel tuimal ajal, samuti rahvusliku momendi toonitajana usundis jne. Ma ei tunne nende kogudusi isiklikult, aga ma tahaksin uskuda, et neis leidub isikuid, keda nende usk on ka natuke seesmiselt õilistand — ja see on muidugi iga usundi puhul tähtsaim.

Aga ma ei pea kuidagi tõenäoliseks, et taaraismist kujuneks mingi meie üldisem, laiu rahvakihte haarav rahvuslik usund — vähemalt mitte ilma väga tugeva riikliku abita. Selleks on ta ideelised alused — kui ka materiaalsed kaasamõjurid siiski liiga vähemõjuvad. Ja ma kahtlen küllalt, kas see oleks soovitatavgi — mitmel eelpool mainitud jm. põhjustel. Niipalju kui nad ei takista rahvuslikke huvisid, on rahvusvahelised „usud“ alati eelistetavamad rahvuslikest, sest siis nad teenivad ka rahvusliku kultuuri huvisid, hoides meid kontaktis teiste rahvuskultuuridega — ja omandades ka ise nii suuremat autoriteeti, sugestiivsust ja seesmistki väärtust.

Kui meil tahetakse just midagi õppida Saksa usundiliikumistest, siis ehk saaks seda teha nn. Saksa kristluse liikumisest, mis püüab üsna huvitavalt kristlust vabastada „juutliku“ Vana Testamendi elemendest ja teda täiendada moodsate biohügieeniliste rahvus- ning riigi-eetiliste elementidega¹⁾. Võib ju olla, et sellest midagi jätkub mingile „eesti kristlusele“ ka siis, kui välja jätta meile täiesti vastuvõtmatu saksa-natslik diktatuur-haputaigen ja tõuhumbuug. Veel olulisem aga oleks süvenemine kristluse kui niisuguse võimalustesse, meie aja muisesse kultuurinõudeisse ja meie rahva tõelisesse eluvajadusisse.

Sest milleks oleti vajame usundit, miks seda nii vaearikast vana kristluse uuendamist või selle ebaõnnestumise korral veel raskemat mingi uue maksmapanemist? Eks ikka tõepoolest seepärast, et teha meid võimalikult tugevaks ja eluvõimsaks nii üksikutena kui rahvusena. Selleks aga on vaja kõigepealt ühtlustada meis võitlevad tendentsid ja jõud, neid juhtida üksteise hävitamise või nautleva eluraiskamise asemel loovale, püsivale elule ja tööle. Usund on tähtsaim selline vaimne ühtlustaja ning liitja, uinuvategi jõudude ärataja, inimese sügavaima isiksuse haaraja, mõnelgi korral kogu ta elu muutja, kogu rahvale ta elujulguse ja võitluskindluse andja. Selles ühtlustajat ja kindluse andjat vajame praegu rohkem kui kunagi varem nii idast kui lõunast peale tungivate autoritaarriikide „uskude“ vastu. Ja eriti sellepärast on tõenäoline, et me põhjamaist demokraatiat võime säilitada (või pigem: uuesti üles ehitada) ainult siis, kui see võib toetuda ka muus demokraatlikes Põhja talupojamais valitsevale kristlusele. Iga uue usundi loomine eraldaks meid neist kui ka tekitaks meile seesmiselt veel ühe kauakestva siseringi. Meie peame ühendama enda kaitseks kõik oma jõud — ka senise kristluse! Vähemalt sellest vajadusest peaksid aru saama kõik meie tõelised isamaalased, olgu nad seni siis olnud senise kiriku pooldajad või selle vastased, demokraadid, „rahvusterviklased“ või sotsialistid. Sest siin on

¹⁾ Nagu uuemad andmed kõnelevad, on nüüd siiski ka „Saksa kristluse“ katse kui liiga „rahvusvaheline“ kõrvale jäänd ja ametlikult toetatakse peamiselt nn. saksa usulikumist, mis on peagu paganlik. Ja meil äsja pastor Aareandi poolt tehtud katse midagi selletaolist importeerida ka Eestisse, näikse seda mõtet veel enam diskrediteerivat.

ju tegemist millegi palju üldisemaga, ühisemaga, sügavamaga, kui kõik need erisuunad. Sellele võivad tõeliselt vastu seista ainult päris saksameelsed „eesti natsid“ või päris venemeelsed bolševikud. Vähemalt sel alal peaks meil olema võimalik tõeline demokraatlik rahvarinne.

Et aga kristlus meile tõesti saaks selliseks jõuduandvaks vaimseks suurteguriks, selleks on vaja ta nii suurt vaimset uuestisündi, et seda võib nimetada ehk tõesti pigem revolutsiooniliseks kui ainult reformeerivaks või ainult „protesteerivaks“ ühisaktsiooniks.

Theophilus

ÜLEVAADE JAAN TÖNISSONI SÜNNIPÄEVA PIDUSTUSTEST

Jaani Tõnissoni 70. sünnipäeva pidustused Tartus detsembri lõpus möödusid kõigiti jõuliselt ja hoogsalt, olgugi omapärastes oludes ja seetõttu erilises stiilis. Vastavad komiteed, ühelt poolt koguteose komitee ja teiselt poolt pidustuste komitee tegid omalt poolt kõik, et vana tegelase aupäeva pühitsemine oleks väärikas. Juubilari sünnipäeva puhuks väljaantud koguteos „Jaani Tõnissoni töös ja võitluses“ ilmus määratud ajaks, jõudes müügile nädal aega enne nimetatud päeva. See koguteos osutub vanale tegelasele vääriliseks monumendiks, sisaldades 612 lehekülge teksti, üle saja pildi ja 24 kriit- ja muud tahvlit. Teos annab mitmekülgse käsitluse J. Tõnissoni elust, tööst ja võitlusest Eesti elus ligikaudu 50 aasta jooksul, pakkudes palju esmaväärtuslikku andmestikku meie uuema ajaloo tundmaõppimiseks. Raamatusse on koondatud väga palju uut kultuuriloolist materjali, mistõttu see osutub tähtsaks allikaks meie lähema mineviku uurimisel. Teost on trükitud 7000 eksemplari, millest ligikaudu 5000 eksemplari läks ettetellijatele. Vabamüügil pühade eel osteti seda ka palju jõulu-kinkteoseks tuttavale ja sõpradele. Muu seas on huvitav ära märkida, et raamatu vastu huvi tuntakse ka välismaal. Nii on teost Soomes ostetud üle 50 eksemplari ja Lätis umbes sama palju. Kogu eksemplaride arvust on 250 eksemplari nummerdatud, J. Tõnissoni sententsi ja autogrammiga varustatud ning kunstipäraselt köidetud. Kaks eksemplari sellest anti juubilarile enesele üle ta sünnipäeval 22. detsembril, üks päeval kodus ja teine aktusel õhtul „Vanemuises“.

Sünnipäeva pidustused algasid juba 21. detsembril, mil kell 20 toimus Pauluse kirikus erajumalateenistus juubilari auks, millest osavõtt oli kõigile vaba. Korraldajaks oli Pauluse I. kogudus, kelle liikmeks on J. Tõnisson. Jutlustas Palamuse õpetaja A. Kerem, liturgias olid kaastegevad õpetajad H. Haamer ja M. Ots. Jumalateenistuse puhuks oli välja antud ka eriline laululeht. Kirik oli rahvast täis ja jumalateenistus ülevameeleoluline.

Samal õhtul kavatseti korraldada juubilari auks ka rongkäik tõrvikutega seltskondlike organisatsioonide osavõtul, mis tuli aga ära jätta.

Kell 11.30 õhtul käis juubilari tema kodus Tööstuse tänaval tervitamas Tartu Meeslaulu Seltsi laulukoor koos seltsi esimehe K. Veidenbaumiga. Kanti ette kolm laulu ja öeldi tervitussõnu.

Õösel kell 12 saabus kohale Eesti Üliõpilaste Seltsi saatkond, mis koosnes vilistlastest ja kaasvõitlejatest, et tervitada oma auvilistlast. Lauldi „Hele täht“ ja tervitas Seltsi esimees A. Tanimäe.

Mõlemale tervitusele vastas juubilar, tänades soojalt tervitajaid.

Järgmine päev oli juubilari sünnipäev, mil käis teda tema kodus väga palju organisatsioonide esindajaid ja üksikisikuid isiklikult tervitamas. Esimesena saabus kohale sünnipäeva hommikul kell 10 kindral Jonson, kes tõi juubilarile tervitust Vabariigi Presidendilt K. Pätsilt, andes üle Valgeristi suurpaela. Paljude tervitajate poolt anti juubilarile üle väärtuslikke kingitusi.

Juubilari sünnipäeva pühitsemine jõudis kulminatsiooni selle päeva õhtul kell 7, mil toimus vastav aktus „Vanemuise“ kontsertsaalis, mille korraldasid seltskondlikud organisatsioonid ja asutused, kelle loomisel või töös J. Tõnisson tegev olnud. Aktusele ilmumiseks oli saadetud organisatsioonide esindajatele

ja üksikisikuile üle 400 kutse, peale selle oli võimaldatud publikule veel vaba sissepääs. Juba tund aega enne aktuse algust hakkas inimesi „Vanemuises“ voolama ja varsti oli kontsertsaal, kus aktus toimus, tulvil osavõtjaid.

Mõni minut peale kella 7 saabus juubilar ise koos abikaasaga kohale. Osavõtjate seas pääsesid valla tormilised kiiduavaldused. Kohe selle järel hakkasid kostma tervituseks Tartu Meeslaulu Seltsi koori helid sõnadel „Nii tugevad kui kaljud...“, mida kõik aktusest osavõtjad püsti seistes kuulasid.

Aktuse avas v.-advokaat H. Sumberg ja peokõne pidas prof. H. Kruus. Mõlemad hindasid ja analüüsisid elavates sõnades Jaan Tõnissoni elutööd. Peale selle andis koguteose toimetuse kolleegiumi esimees prof. H. Kruus koos toimetaja J. Roosi ja toimetusesekretäri A. Põlluga üle juubilarile koguteose „Jaan Tõnisson töös ja võitluses“ eriliselt kalli-kõitlise eksemplari.

Sellele järgnesid tervitused, milliseid toodi juubilarile soojades sõnades ligikaudu 30 esindaja ja isiku poolt. Esimesena tervitas juubilari Riigivolikogu esimees prof. J. Uluots. Tema järel kandis auaadressi ette Tartu linna poolt linnaepea kindral A. Tõnisson. Teiste seas tegi Eesti Laenu- ja Hüüühisuse esindaja dir. A. Simm teatavaks, et Ühisus on otsustanud asutada J. Tõnissoni-nimelise stipendiumi kapitali, mille alusvaraks ta on määranud 5000 krooni. Sellele lisas juurde Kinnitusselts „Eesti“ esindaja 1000 krooni. Eriti elavate kiiduavalduste osaliseks aktusest osavõtjate poolt said Riigivolikogu Demokraatide Rühma esindaja prof. A. Piibu, „Päevalehe“ peatoimetaja H. Tammeri, Akadeemilise Rootsi-Eesti Ühingu esindaja prof. A. Wieselgreni ja juubilari vana sõbra ning väliseestlaste esindaja dr. H. Lohu tervitused.

Kirjalikkude tervituste arv oli loendamatu. Neist kandis dir. L. Kangur ette vaid väikese mürdosa. Telegrammi ja kirja teel oli tervitanud juubilari üle 1200 isiku ja asutuse nii kodu- kui välismaalt, nende seas kindral J. Laidoner, Soome Vabariigi president K. Kallio, Rootsi kroonprints Gustav Adolf, Vabariigi Valitsuse liikmed: L. Sepp, K. Selter, A. Assor, A. Jaakson, R. Veermaa, O. Kask, kindral P. Lill, Riiginõukogu esimees M. Pung ja paljud, paljud teised.

Aktuse kõige elevuslikumaks hetkeks oli juubilari enese sõnavõtt. Astunud tormiliste ja kauakestvate kiiduavalduste saatel kõnetooli, rääkis ta liigutatult neist suurtest silmapilkudest, mis tal on tulnud elus läbi elada. Lõpuks tänas ta kõiki nii sooja poolehoidu ja suure tähelepanu eest, mis temale ta sünnipäeval osaks saanud.

Aktuse lõppsõna ütles dir. A. Simm, kes muuseas lausus, et tunnustus Jaan Tõnissoni suurest elutööst kestab põlvest põlve. Peale Tartu Meeslaulu Seltsi laulukoori sisustasid aktust oma lauludega veel E. N. K. S. Tütariaste Gümnaasiumi õpilaste koor ja „Vanemuise“ muusikaosakonna segakoor. Aktus lõppes hümniga „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“, mida laulsid laulukoorid ja osavõtjad ühiselt elevuslikus meeleolus.

Aktust oli kavatsatud edasi anda ka raadio teel, kuid see ei toimunud. Peale aktust „Vanemuises“ toimus aukülaliste, organisatsioonide esindajate ja juubilari isiklikkude sõprade ja tuttavate omavaheline koosviibimine Eesti Üliõpilaste Seltsi ruumides, kus oli korraldatud pidulaud ligikaudu 300 osavõtjale. See meeleolukas koosviibimine kestis üle kesköö. Juubilar võttis siin veel kord sõna.

Peale peaaktuse Tartus, oli kavatsatud J. Tõnissoni sünnipäeva puhul korraldada avalikke aktusi veel üle maa väga mitmel pool, nagu Tallinnas, Tõrvas, Elvas jne., kuid neist ei toimunud ükski. Küll aga korraldati Tallinna ringhäälingus kinnine aktus, kus kõneles J. Tõnissonist prof. J. Uluots. See aktus anti raadios edasi.

J. Tõnissoni pidustuste lõppakordiks kujunes ta suurejooneline vastuvõtt Soomes, kuhu ta oli kutsutud kõnelema karskuse-küsimusist. Seal korraldati tema auks mitu koosviibimist. Muude seas oli J. Tõnisson kutsutud ka president K. Kallio juurde, kus teda soojalt ja südamliselt vastu võeti. Peaaegu kõik Soome ja Rootsi lehed tõid pikki kirjutusi Tõnissonist ja juubeli puhul.

J. R.

EÜL-i SAATUS

(Järg)

Ülikooli Valitsuse otsusega 18. nov. 1), mis kõigile 7 kaebajale teatavaks tehti 21. nov. (kirjad nr. 4507) ei jäänud ükski kaebaja rahule, vaid astusid järgmisi samme.

29. nov. saatis EÜL-i juhatus Ülikooli Valitsusele avaldise. Elhkõige juhitakse avaldises tähelepanu sellele, et Ülikooli Valitsuse 18. nov. otsuse tegemisel on tähelepanemata jäetud AMS (Administratiivmenetluse seaduse) § 83, mille kohaselt oluaks võimalus 12. nov. kaebust vaidena rahuldada, või seda mitte tehes otsustamiseks saata instantsile, kelle nimele oli kaebus adresseeritud.

„On AMS kui ka kehtiva õiguse üldiste põhimõtete vastane, et asutis, kelle otsuse peale kaevatud, tema kaudu esitatava kaebuse tagasi lükka b.“ — „Ülikooli Valitsuse arutlusaluselt 18. nov. k. a. otsusest ilmneb vaieldamatu pädevuse rikkumine.“

Järgnevalt analüüsitakse sisuliselt otsuse alusena märgitud §§. Otsuse alusena oli märgitud AMS § 10 2). Selle kohta väidetakse avaldises: „Esitatud seadussättes sisalduvad asjaolud ei saa avaldustpõhjustanud otsuse aluseks olla, kuna 18. nov. k. a. otsusest ei nähtu mingil määral, et Ülikooli Valitsust asjaosaliste õigus- ja teovõime küsimus huvitaks. Vastasel korral AMS § 49 kohaselt eelnimetatu oleks küsinud täiendavaid andmeid, seda võib aga teha ametasutis, kelle nimele kaebus esitatud, käesoleval juhtumil Haridusminister.“

Otsuse aluseks on võetud ka AMS § 11 3). Selle kohta öeldakse avaldises: „Toodud § kõneleb seega asjaosaliste esinemisvõimalusist voliniku kaudu, et aga käesoleval juhtumil pole volinike kaudu esinetud, ei puuduta ta mingil määral asjatoimetust.“

Arusaamatusi põhjustanuks tuleb pidada asjaosalise mõistetest erinevat arusaamist kaebaja ja Ülikooli Valitsuse poolt. AMS § 9 kohaselt asjaosalisena tuleb mõista isikuid, kelle õigusi või huve ametitoiming puutub. Esitatud essentsiaalse momendi puudumist ei või küll konstateerida ühegi 12. nov. k. a. kaebust esitanu juures. Konkreetsetel juhtumil võib sedagi selgitada ainult Haridusminister.“

Kuna kaebused olid esitatud AMS § 17 sätete kohaselt ja kaebaja arvates ei pidanud paika ükski otsuse aluses mainitud §, nagu eelnenus nägime ja sellepärast teatatakse avaldise lõpus: „Eelesitatud põhjusil osutub kaebajal mõõdapäasematuks kaebust, mille Ülikooli Valitsus 18. nov. k. a. otsustas tagasi lükata, saata koos käesoleva avaldise ärakirjaga otse Haridusministrile.“

Samal päeval, s. o. 29. nov. saatiski EÜL-i juhatus, nagu ta seda oli Ülikooli Valitsusele avaldises teatanud, edasi otse Haridusministrile 12. nov. kaebuse 4), mille ta varem oli esitanud Ülikooli Valitsuse kaudu, mille aga viimane tagasi lükkas. Lisana saadeti veel Ülikooli Valitsuse 18. nov. otsuse ärakiri ja 29. nov. Ülikooli Valitsusele saadetud avaldise ärakiri.

Täpselt samaselt talitasid ka EÜL-i Nõukogu liige Andres Raska, kes esitas oma kaebused ja avaldise 1. det. ja EÜL-i laekur Arvo Laidsoo 3. det. 5. det. saatis ka samasisulise avaldise Ülikooli Valitsusele EÜL-i isikliige Aleksander Koemets, kuid põhjendades oma avaldises vähe täpsemalt asjaosalise mõistet, ka viimane esitas samal päeval kaebuse otse Haridusministrile.

Teise tee aga valis osa kaebajaid.

1. det. esitasid EÜL-i esimees A. Tanimäe ja V. Niilus otse Haridusministrile järgmise avaldise. Avaldise esitajate 12. nov. „kaebuse otsustas

1) Vt. „Akadeemia“ 1938, lk. 471.

2) *Ibid.*, nota 3.

3) *Ibid.*, nota 4.

4) Vt. *Ibid.*, lk. 471.

Ülikooli Valitsus 18. nov. k. a. tagasi lükata. Avaldise esitaja leiab selle Ülikooli Valitsuse otsuse seadusega mitte kooskõlas olevat ja palub Haridusministri korraldust E. V. Tartu Ülikooli Valitsusele, et viimane tema kaudu esitatud kaebuse edasi saadaks instantsile, kellele see kaebaja poolt lähetatud.“ Ühtlasi põhjendatakse järgnevalt esitatud avaldist, võttes aluseks AMS § 83, mille järgi Ülikooli Valitsus peab kaebuse edasi saatma, kui ta seda ei rahuldanud mitte vaide korras. Ühtlasi väidavad ka mõlemad, et Ülikooli Valitsuse 18. nov. otsuses ilmneb vaieldamatult pädevuse rikkumine.

5. dets. saatis Haridusministrile samasisulise avaldise EÜL-i juhatuse liige Juss Sõster. Ülikooli Valitsusele kolm viimast kaebajat midagi ei avaldanud, kuna seaduse järgi nõuab Haridusminister Ülikooli Valitsuselt välja tagasilükatud kaebused.

Kuna Ülikooli Valitsuse otsus EÜL-i jt. üliõpilasorganisatsioonide liitude sulgemise asjus tekitas palju kõneainet, pahameelt ja inimestust ning Ülikooli Valitsuse hilisemad otsused näisid olevat mitte kokkukõlas seadusega, siis oli selgusemuretsemine otsekohe vajalik.

4. dets. esitabki Tartu rahvaesindaja Riigivolikogu liige Jaan Vain Haridusministrile järgmised küsimused:

„1. Kas Haridusministril on teada, et Tartu Ülikooli Valitsus 14. okt. 1938 otsustas likvideerida üliõpilasorganisatsioonide liidud.

2. Millistel motiividel tehti sulgemisotsus?

3. Kas Haridusministril on teada, et Tartu Ülikooli Valitsus 18. nov. s. a. lükkas tagasi Administratiivmenetluse seaduse sätete kohaselt Ülikooli Valitsuse kaudu Haridusministrile saadetud kaebused?

4. Kas Haridusministeeriumile alluvate asutuste tegevuse peale administratiivkaebuste andmiseks on kehtima pandud mingi uus kord? Kui ja, siis milline see kord on?

5. Milline on Haridusministri seisukoht üliõpilasorganisatsioonide liitude sulgemise küsimuses?“

Haridusminister vastas eelesitatud küsimustele Riigivolikogus 12. I 39 järgmist („Postimees“ 1939, nr. 12 järgi):

„Haridusministril on teada, et Tartu Ülikooli Valitsuse poolt on tehtud otsus, et Tartu Ülikooli seaduse kehtivuse ajal asutatud üliõpilasorganisatsioonide liidud ei või enam edasi töötada oma seniste põhikirjade alusel, vaid nad peavad oma tegevuse lõpetama ja likvideerima Ülikoolide seaduse põhjal.

Tartu Ülikooli Valitsus on teinud tähendatud otsuse oma võimupiirides Ülikoolide seaduse põhjal ja selle seaduse vastavate eeskirjade täitmiseks.

Haridusministril on teada, et Tartu Ülikooli Valitsuse tähendatud otsusele on esitatud kaebusi. Need kaebused on arutamisel ja selgitamisel Tartu ülikooli valitsuses ja haridusministeeriumis. Nende kaebuste selgitamine ja otsustamine toimub sellekohastes seadustes ettenähtud alustel ja korras.

Tartu Ülikooli Valitsus toimib oma ülesannete täitmisel ja seega ka temale esitatud kaebuste arutamisel ja otsustamisel Ülikoolide seaduse ja teiste vastavate seaduste eeskirjade järgi oma kompetentsi piirides temale Ülikoolide seadusega kindlustatud autonoomia põhimõttel.

Haridusministri seisukoht üliõpilasorganisatsioonide liitude sulgemise küsimuses on järgmine: ülikoolid peavad toimima üliõpilasorganisatsioonide liitude suhtes Ülikoolide seaduse vastavate eeskirjade kohaselt.“

Kroonik

PRANTSLASEST EESTI SÕPRU MÖÖDUNUD SAJANDI TEISELT POOLELT

Leuzon-Le-Duc

Prantsuse ajakirjanikkude seas möödunud sajandi teisel poolel on meile huvipakkuvamaid Léouzon-Le-Duc'i isik. Ta sündis a. 1815 Dijonis ja suri a. 1889 Pariisis. Oma tegevust ajakirjanikuna algas ta *Union catholique*

juures, kus kirjutas kirjanduskriitilisi artikleid. Suurt huvi tundis ta Skandinaavia ajaloo, keele ja kirjanduse vastu. Korduvalt käis ta matkamas Skandinaavia maades ja Venemaal. Ka Balti riikidesse puutus ta oma reisudel. Hea Põhjamaade tundjana saadeti ta a. 1864 Soome, et otsida sealt sobivat punast graniiti, millest pidi valmistatama Napoleon I sarkofaag. Selle ülesandega tuli ta hästi toime ja nii puhkabki Prantsusmaa kuulsaim valitseja soome-päritolulises kivikirstus.

Oma matkamuljetest on Léouzon-Le Duce kirjutanud arvuka kogu artikleid ja pikemaid reisivesteid.

Nimetatagu tema teostest, mis käsitlevad Venet, järgmisi: muljete-kogu *Etudes sur la Russie et le nord de l'Europe*, 1853; isiklikke mälestusi keiser Aleksander II teoses *L'Empereur Alexandre II*, 1855; siis veel *La Russie contemporaine*, 1853 ja *Vingt-neuf Ans sous l'étoile polaire*, 1879—80.

Skandinaavia maadest on juttu teostes: *Histoire littéraire du Nord*, 1850; *Gustave III, roi de Suède*, 1861; *Poèmes nationaux de la Suède moderne*, 1867 ja *Souvenirs et impressions de voyage dans les pays du Nord de l'Europe*, 1886.

Otseselt Soomet puudutavad järgmised teosed: *La Finlande*, 1845; *Une traduction du Kalevala*, 1867 ja *Le Sarcophage de Napoléon*, 1874.

Eestist on juttu raamatus *La Baltique*, 1855 ja ka juba varemini nimetatud teoses *Vingt-neuf ans sous l'étoile polaire*.

Peale nimetatute on autoril veel rida muid teoseid, mis aga käesoleval korral meid ei huvita.

Kuivõrd põhjalikud või asjatundlikud on Léouzon-Le-Duc'i kirjutised Skandinaavia kirjandusest, seda pole vajalik arutada siinkohal. Küll võiks aga mõne sõnaga iseloomustada autori neid kirjutisi, mis käsitlevad Soomet.

Teose *La Finlande*'i alapealkirjas lubab ta anda ülevaate soome algajaloost, mütoloogiast ja eepilisest luulest, sellele lisaks veel *Kalevala* täieliku tõlke. Ka lubab ta käsitleda soome rahvusliku vaimu omalaadsusi ja Soome poliitilist ning sotsiaalset olukorda alates Vene võimu maksmahakkamisest.

Kuna aga tähendatud teosest sai ilmuda ainult kaks esimest köidet, siis loomulikult on lõpphinnangu langetamine selle kohta võimatu. Võib ainult öelda, et autor on teinud niipalju, kui seda suudab välismaalane, kes tunneb küll palju Soome oludest, kuid kes seal ise pole pikemat aega viibinud.

Kalevala tõlke I osa, mis almunud eri raamatuna, ei rahulda muidugi kaasaegseid tõlkenõudeid. Katsetusena on ta aga siiski huvitav.

Nagu juba tähendatud, on tema raamatus *La Baltique* juttu Eestist. Me leiame seal lühiülevaate „Balti provintsidest“, muljeid Tallinnast, kirjeldusi selle asukohast, ja ümbrusest, selle asutamisega seoses olevatest legendidest, kindlustustest, vanadest hoonetest, kirikutest jms.

Isegi Tallinna omaaegse nimetuse Reval'i etümoloogia üle on ta ennast informida lasknud. *Rehfall* 'kitse langemine', *refwell* 'kalju' on etümoloogiad, mis ta nähtavasti kohalikkudele baltlastelt kuulnud; Tallinna tuletab ta 'Dani linna'st'.

Veel kõneleb ta paruni Uxhüll von Riesenbergi poomisest Tallinna linnavärvavas a. 1535 ja Croy hertsog Karl-Eugeni muumiast Niguliste kirikus.

Ka Peeter Suure maja Kadriorus, samuti ka tuntud itaalia arhitekti Michetti ehitatud Kadrioru loss, on paelunud tema tähelepanu.

Oleviste kirikut nimetab ta „Linna ä ja illo“ s. o. linna au ja ilu. Niguliste kirikut kirjeldades kiidab ta selle omalaadseid kujusid ja maale.

Huvi on talle ka pakkunud Tallinna omaaegsete gildide ja Mustapeade klubi tegevus.

Käsitledes Balti maade ajalugu rõhutab ta eriti raskeid olukordi, milles on eestlastel tulnud elada ja võidelda.

Eesti vallutajad, alates taanlastest ja lõpetades venelastega, saavad autorilt õige teravalt pihta. Ta iseloomustab sakslasi, kes püüdnud maad koloniseerida ja saksastada, ta kõneleb ka venelastest, kes võitlevat juba mõningaid

aastaid eestlaste rahvusliku vaimu vastu, et seda asendada oma vaimsuse ja meelega. Ühtlasi avaldab ta ka kartust, et vene võimu survevahendki võivad ehk lõppeks viiagi soovitud eesmärgile: eesti rahva hävitamisele.

Eesti intellektuaalse elu keskuseks loeb ta Tartut ja Tartu Ülikooli. Ülikooli kohta ütleb ta päris tabavalt, et see olevat saksa ülikool teatavate slaavi joontega ja sundkorras sisse toodud vene keelega.

Huvitavad on tema märged eesti kirjanduse kohta. Ta jaotab selle nelja perioodi.

Esimeseks perioodiks loeb ta aega kuni Rossiniuse ja Stahlini. Ta ütleb, et see on olnud rikkalik ja õitsev rahvaluule periood. Edasistel ridadel tabame autori eksituselt, kuigi meile kasulikult. Ta väidab, et enne Rossiniust ja Stahli suusõnal edasiantav rahvaluule otsinud võimalusi kirjalikuks väljenduseks ja et ta seda leidnud runomärkides.

Teisel perioodil viinud Rossiniuse ja Stahli, kahe patriootliku (!) teadlase, tööd gootikirjalise vaimuliku kirjanduse õitsele.

Kolmas kirjanduslik periood lõppenud Eestis 1817. a. paiku. Nii vaimulik kui ka teaduslik kirjandus, samuti ka rahvaluule olnud selleks ajaks juba teataval märkimisväärseel tasemel.

Neljas periood olevat tema kaasaegne õitsengu-ajajärk. Soome eeskujul kogutud rahvaluule ja isikud nagu Mading (kindlasti on mõeldud Masing'ut), Knüffer (ilmsesti on mõeldud Knüpf'er'it), Holtz, Wilman (Willmann), krahv Manteuffel ja doktor Kreutzwald on toodud tal selle ajajärgu iseloomustajateks. Autor leiab, et sel perioodil on Eesti tõusnud Soomega üheväärses ja et Lönnrot ja Castrén on leidnud Eestis endaväärilisi suurmehi.

Edasi järgneb ülistav kirjeldus eesti rahvalaulude ilust ning kaunikõlausest ja eesti mütoloogia rikkustest.

Autor esitab ka tõlkeid eesti rahvalauludest. Need on: „Neiu kaebelau“, „Salme laul“ ja „Laulu võim“. Tõlked on kahjuks rohkem sõnasõnalised kui värsmõõtu ja rütmi jäljendavad. Parim neist näikse olevat viimane. See kõlab prantsuse keeles järgnevalt:

„Quand je suis assise à chanter,
quand je commence ma mélodie,
les hommes tombent dans leurs penseés,
les jeunes filles fondent en larmes;
six baillis prétent l'oreille,
sept grands seigneurs s'arrêtent;
ils écoutent, et ils croyent
que c'est le coucou qui chante,
que c'est la gélinotte qui module;
oui, quand je fais entendre ma voix,
je suis comme le coucou des bois.
lorsqu'il vient chanter dans nos demeures.“

Veel rõhutab ta, et rahvalaul olnud tema Eestis viibimise aegu elav. Rahvalaule lauldud kõikjal, kodus, perekonnas ja „suurte puude varjus“.

Teine raamat, kus me leiame märkmeid oma kodumaa kohta on varem nimetatud *Vingt-neuf aus sous l'étoile polaire*.

Reisides Venemaal kohanud ta Aunuse järve ääres Ignatevskois üht eesti päritoluga vene ohvitseri. Vestlustest sellega selgub, missuguses seltskonnas oli liikunud autor oma Tallinnas viibimise ajal. Ta nimetab krahvinna Stenbocki ja Marie Maidelli. Ka puudutab ta mõne sõnaga mitmeid Tallinna ümbruskonnas asuvaid mõisaid.

Léouzon-Le-Duc'i kirjapanekud on reisumuljed, mis ei pretendeeri erilisele põhjalikkusele. Hoolimata sellest on nad meile huvitavad, kuigi nad kannavad ajavaimu romantilisuse ja žurnalisti üldsõnalisuse ning ebatäpsustegi pitsert. Neid on kirjutanud isik, kel oli head tahet ja sõbralikkust meie olude käsitlemisel Léouzon-Le Duc'i raamatud on huvitavad eriti seetõttu, et

nad on kirjutatud ajal, mil Eestit Lääne-Euroopas peaaegu üldse ei tuntud ja mil meie olude iseloomustamine laiemale avalikkusele toimus kas saksa või vene võimukandjate valgustuse põhjal.

Selle sõbraliku tähelepaneku hindamiseks olgu esitatud käesolevad read.

V. Niilus

VIDRIK VIHERVÄLI — EINO GEPESOO:

INGLISE-EESTI SÖNARAAMAT

736 lk., hind broš. kr. 9.50, Tallinn, kirjastus „Raamat“, 1937 (?)

Äsjailmunud raamatu eessõnas puudutavad autorid neid tähtsaid ülesandeid, mis inglise keelel on täita meie maa esimese kultuurkeelena, ja märgivad ühtlasi, et „meie raamatuturg inglise õpikute alal ei kajasta veel kuidagi seda suurt murrangut, mis meid praegu on välja viimas kopitunud provintslusest kogumaailma värskete tuulte kätte“. Eriti tähelepanevad olevat see väär-suhe „vastava leksikograafilise kirjanduse alal, kus puudusid isegi vähegi usaldatavad üldised, kuid ometi teatavaid erilisigi nõudeid rahuldavad sõnastikud“. Autorid loodavad käesoleva teosega „täita selle lünga ja appi astuda kõigile inglise keele ja kultuuri harrastajaile ja sõbrule.“

Kahjuks pole autorid suutnud oma vastutusrikka ülesandega toime tulla, kõigepealt juba sel lihtsal põhjusel, et neil puudub leksikograafilises töös endastmõistetavalt nõutav keeleteaduslik kvalifikatsioon. Autorid on seda asjaolu teataval määral arvesse võtnud (milleks muidu varjunimed?), kuid siiski tööle asunud kergemeelses usus, et nende ülesanne on lahendatav enam-vähem mehaanilise tõlkimise ja kompileerimise teel. Sellise töömenetluse tulemusena aga Vihervälja-Gepesoo sõnaraamat otse lokkab vigade umbrohus: nii võisin arvustusmaterjali kogumisel ainult tähtede A—C ulatuses (137 leheküljel) märkida üle 800 vea!

Autorite võhiklus paistab silma eriti sõnaraamatu algul antud hääldamisjuhistes kui ka järgnevalt märksõnade foneetilises transkriptsioonis. Hääldusmärkide rakendusi iseloomustab siin üldine põhimõte, et „tavalist ladina kirja tarvitatakse kõikjal, kus inglise häälikut tuleb hääldada nii, nagu see on kombeks eesti keeles“ (järelkult peaksid häälikud p, t, k, b, d, g, l, r jne. olema identsed inglise ja eesti hääldamises?!), kuna „eri hääldamismärke tarvitatakse ainult siis, kui nendega väljendatavil häälikuil puuduvad vasted eesti keeles“. Nende eri häälikute kirjeldus on äärmiselt puudulik ja kohati päris vigane: nii häälduvat *ʒ* kui „kõlav s = vene s“ (!) ja *õ* kui „ž = = vene ж“ (tegelikult tähistab *õ* nasaliseeritud vokaali *o*)!

Konsonandi *r* vokaliseerumist üksiksõna lõpphäälikuna märgitakse mitmes eri notatsioonis: vrd. näit. *sister* [sistə*], aga samas ka *father* [fa:ðə], *pour* [pəə] ja *Rr* [a:(r)]. Viimasele lisandub märkus, et „sulgudesse asetatud häälik võib soovil korral jääda hääldamata“! Samasugune järjekindlusetus jätkub ka märksõnade hääldusvormides: vrd. *adore* [ə'dɔ:ə*], *ajar* [ədʒa:ə*], *are* [a:(r)], *Baltimore* [bɔ:ltimə:(ə)r], *bore* [bɔ:ə], *borer* [bɔ:ɪə(r)], *clover* [klouvə], *debar* [di:bə:(r)], *ear* [iə(r)], kuid ka *bur* [bɜ:ɪ], *corridor* [kɔ:ɪdɔ:ɪ], *earlap* [iərlæp], *earless* [iərləs], *picker* [pikə], *ponder* [pɒndə],

slur [slɜːr] jms. Asterisk ja (r) esinevad kohati mingi fakultatiivse sisehäälikuna, näit. sõnus **bowery** [bauə*ɪ], **assured** [ə*ʃuə*d], **bloomers** [blu:mə*z], **clearness** [kliə*nis], **consternation** [kɒnstəi*neɪʃən], **dog-tired** [dɒgtaɪə*d], **ear-pick** [iə*pɪk], **eldership** [eldə(r)ʃɪp] jne.

Rohkesti vigu tekib hääldusmärkide [e], [ɔ], [ɒ] ja osalt [æ] alalisest segamisest, näit. **and** [ænd, end], **auburn** [əɪben], **braggart, bragger** [bræget, bræge*], **exertion** [ɪgzɜːʃən], **homologous** [hɒmələges], **compositor** [kəm*pezi*ɔ*], **Cain** [kəɪn], **embezzle** [ɪm*bɜːzl], **awful** [ə*fʊl], **botanist** [bɒtenɪst], **competence** [kəm*peɪtens], **devolve** [di*vɒlv], **abattis** [əbətɪs], **animality** [æni*miəli*ti], **dynastic** [dɪ*nəstɪk], **cadaver** [kə*deɪvə*], **double-barrelled** [dʌblbærəld], **evidential** [eɪvɪ*denʃəl], **duodecimal** [djuːdəsɪmə], **durance** [djuərəns] jms.

Tüüpilise lohakuseveana paistab silma foneetilises transkriptsioonis üldiselt tarvitatava vokaalimärgi [ɑː] asendamine notatsiooniga [aː]. Mõlemad ilmuvad kõrvuti juba üldistes hääldamisjuhistes, nimelt näidetes **garden** [gɑːdn] ja **father** [fɑːðə]. Sõnaraamatu algosas esinevad [ɑː] ja [aː] veel paralleelselt, kuid peagi muutub viimane reeglipäraseks hääldusmärgiks, mille kõrvval [ɑː] leiab kasutamist vaid juhulise erandina, näit. sõnus **fastday** [fɑːstdeɪ], **lathy** [lɑːθi].

Puudulikult eristatakse ka konsonante [z] ja [ʒ], mistõttu pole haruldased vead, nagu **begrudge** [bi*grʌdʒ], **biology** [baɪ*ɒlədʒi], **cabbage** [kæbɪdʒ], **edgy** [edʒi] ja vastupidiselt **booze** [buːz], **cozen** [kəʒn], **desert** [di*zɜːt], **glazy** [gleɪzi], **lives** [laɪvz] jm.

Märksõnade foneetiline transkriptsioon on kohati mõjustatud sõna ortograafilisest kujust, näit. **by-way** [baɪweɪ], **charity** [tʃæri*ti], **divergency** [daɪvɜːdʒənsɪ], **specialty** [speʃə*lti], **cognition** [kɒgnɪ*ʃən], **elective** [ɪlektɪv], **escapade** [eskəpeɪd], **flossy** [flɒssi], **fox-earth** [fɒks-ə*ɪθ], **disused** [dis*juːsd], **misadvised** [mɪsədvaɪsd] jne.

Pikkusmärgi : ärajätt kuulub tavalisemate vigade hulka; nii siis **B** [bi], **beaver** [bi*və*], **book-keeping** [~*ki*piŋ], **burgle** [bɜːgl], **commutable** [kəm*ju:təbl], **converse** [kɒn*vɜːs], **blur** [blɜː*], **defer** [di*fe*], **deplere** [di*plə*], **heard** [hɜːd], **incur** [ɪn*kə*]! Üldse esineb hääldusmärkide vahelejätu kaunis sageli, näit. sõnus **adherent** [ə*hiərənt], **adrift** [ə*riɪft], **ambiguity** [æbi*gju:ti], **coldish** [kəʊldɪ], **conjurer** [kən(d)ʒə*], **declension** [di*kleɪnʃən], **expand** [ɪk*spænd], **leading** [liːdŋ], **obstacle** [ɒbstək], **structure** [strʌktə*] jms.

Rõhumärgina tarvitatakse siin rõhutatud silbi ees tavalise [ˈ] asemel [˙], mis foneetilises transkriptsioonis tähistab õieti eelneva hääliku poolpikkust; viimases tähenduses vastuvõetavana võiks see märk kõnesse tulla näit. sõnas **controversy** [kɒntrəvɜːsi]. Alternatiivse rõhumärgina esineb ka apostroof, nii juba eelmärkmeis raamatu sisu ja korralduse kohta, samuti aga märksõnade häälduse transkriptsioonis, näit **chicane** [ʃi*keɪn], **chimpanzee** [tʃɪmpən*zi:], **chromatics** [krə*meɪtiks, krɒ*meɪtiks], **chronometer** [krə*nomɪtə*], **churchyard** [tʃɜːtʃ*jaɪd], **cicerone** [sɪsə*roune], **cigarette** [sɪgə*ret] jne.

Sõnades, mille rõhk asetseb esimesel silbil, on loobutud rõhumärgi andmisest. Kahjuks jääb rõhumärk pahatihti andmata mujalgi, näit. sõnus **accede** [æksɪd], **activity** [æktɪvɪti], **armada** [ɑːmeɪdə], **captivity** [kæptɪvɪti], **cupidity** [kjuːpɪdɪti], **disparage** [dɪspæriːdʒ], **divide** [dɪvaɪd], **idea** [aɪdɪə],

inflict [ɪnflɪkt] jne. jne. Rohkesti esineb ka ülearuseid või valesti asetatud rõhumärke, nagu **aluminium** [æljuːmɪniəm], **consistory** [ˈkɒnsɪstəri], **encyclopædia** [ɛnsaɪkˈlɒpiːdiə], **illumine** [ɪˈljumɪn], **object** [əbˈdʒekt], **acquisitive** [ækwiːzɪtɪv], **ballet** [bæli], **essential** [ɪsenˈʃəl], **inculpation** [ɪnkʌlpəɪˈʃən], **injection** [ɪndʒeɪkʃən] jms. Kohati asendab rõhumärk nähtavasti pikkusmärgi : või ka vastupidiselt, näit. **copulative** [kɒpjʊˈlɛtɪv], **genial** [dʒiˈniəl], **nutritive** [njuːtrɪtɪv], **stupid** [stjuːpɪd], **enthral(l)** [ɪnˈθrəl], **fire-insurance** [ˌfɪəːnsʊərəns] jne. Märksõna hääldusvormi poolitamisel jäetakse rõhumärk tavaliselt rea lõppu (seega mitte vahenditult järgmise rea rõhulise silbi ette), nii näit. **accidental** [ækʃɪˈdentl], **accommodation** [ækɒməˈdeɪʃən] jne. jne.

Mitmel juhul on jäänud märkimata erinevused teatavate sõnade verbaalse ja substantiivse (resp. adjektiivse) hääldusvormi vahel: vrd. näit. *absent* (adj.) ja *to absent oneself*, *attribute* (subst.) ja *attribute* (verb), *compound* (subst., adj.) ja *compound* (verb), *collect* ja *collect*, *concert* ja *concert*, *consort* ja *consort*, *escort* ja *escort*; nii ka *diffuse* adjektiivina [dɪˈfjuːz] ja verbina [dɪˈfjuːz]. Samuti pole siin eristatud hääldusvorme nagu *aged* [ˈeɪdʒd] „elatanud“ ja [eɪdʒd] „vanune, -ealine“, *agape* [əˈgeɪp] „ammuli, avasui“ ja [ˈæɡəpiː] „agaap, armastusesöömaaeg“, *ay, aye* [aɪ] „jah“ ja [eɪ] „alati, ikka“ jms. Sõna *agate* „ahhaat“ hääldub [ˈæɡət], mitte [əˈgeɪt]; viimane hääldusvorm vastab tähendusele „minemas, teel“, mis V.-G. sõnaraamatus puudub.

Sõnaraamatu esimeses pooles leidub üldse rohkesti eksitavaid kui ka otse koomilisi transkriptsioonivigu nagu *afire* [əˈfɪə], *afterglow* [ˌɑːftəˈɡloʊ], *arrière-ban* [æˈrɪərɪbæn], *bed-post* [bedpɒst], *cartilaginous* [kɑːtɪˈlɪdʒɪniəs], *chargé d'affaires* [ʃɑːrʒdɑːfæʁ], *coruscation* [kɑːrʊsˈkeɪʃən], *crowd* [kroʊd], *efficient* [ɪˈfɪʃɪənt], *enceinte* [ɛnsɛ̃t], *foulness* [ˈfoʊlnɪs], *frame* [freɪm], *hotfoot* [ˈhɒtˌfʊt], *insanity* [ɪnˈseɪnɪti] jms. Sõnahäälduse transkriptsioon on märksa korralikum raamatu teises osas, kus nähtavasti on hakatud kasutama asjatundliku korrektori abi.

Märksõnade materjal on üle võetud H. Pöhl'i inglise-eesti sõnaraamatust, mille järglaseks kõnesolev teos vist ongi määratud. Uues redaktsioonis on leksikaalset materjali mõnevõrra täiendatud ja laiendatud, kuid üldiselt jäävad märksõnade valikus püsima Pöhl'i raamatu silmapaistvamad puuded, mis on omakorda pärit eeskujuna kasutatud teisejärgulistest ja tublisti vananenud kompilatsiooniteostest (nagu näit. *Langenscheidts Taschenwörterbuch der englischen und deutschen Sprache*). Sõnaraamatu ruumi raisatakse siin nimelt haruldustele nagu *aleatory*, *amaurosis*, *assurgent*, *azyme*, *bavin*, *biggin*, *brent*, *caddis*, *calamine*, *cambist*, *carob*, *carragheen*, *cavesson*, *chirk*, *coving*, *cribble* jne., kuna samal ajal puuduvad igapäevsed idioomid, sõnad ja sõnatähtendused. Selliste puudevate vokaalite iseloomustuseks olgu siin esitatud paar sõnaderühma, nagu: *acrobat*, *albatross*, *algae*, *amoeba*, *anthropoid*, *antitoxin*, *aorta*, *archipelago*, *arnica*, *aspirin*, *bacillus*, *billion*; *beige*, *boudoir*, *bouillon*, *bourgeois*, *brassière*; *black-list*, *blunderbuss*, *bobsleigh*, *booth*, *brickbat*, *bulkhead*, *busybody*; *beauty-parlour*, *(dollar) bill*, *boosting*, *brainwave*, *brass tacks*, *broncho*, *buddy*; *Nazi*, *swastika*, *totalitarian*, *autarky*, *hunger-march*, *stay-in strike*, *stratosphere*, *autogyro*, *sex appeal*, *hiking* jne. jne. Sõnaraamatu lisa toob küll veel valimiku inglisepäraseid kõnekäände ja täiendusi

märksõnadele (kokku 9 lehekülge), kuid selle osa oleksid autorid võinud vabalt laiendada mitmekümnekordseks.

Märksõnades tähelepandud trükivigadest iseloomulikumaid on: *crokodile*, *konsult*, *deflekt*, *distinguish*, *parguet*, *adjudancy*, *despatsh*, *forasmutch*, *hüpnosis*, *teatre*, *ampitheatre*, *naphta*, *ophthalmia*, *chroloform*, *abbatoir*, *automobil*, *impulsivness*, *invaluabl*, *contagius*, *egregios*, *embarras*, *excreseence*, *miscievous*, *capsise*, *chints*, *civil cervice*, *backterium*, *cappillarity*, *going-son* jms.

Märksõnade tuletisi (vrd. *administ|er*, *~ration*) on kaunis sageli esitatud vigaselt, näit. *abstract*, *~tedness*; *deposit*, *~tary*; *indicat|e*, *~tion*; *diploma|cy*, *~ist*; *indiscrimina|te*, *~ing*; *absent|ee*, *~ism*; *imper|al*, *~ism*; *interjekt* (I), *~al* (?); *devastate*, *~ion*; *finance*, *~ial* jne.

Eelmärkmeis raamatu sisu ja korralduse kohta lubatakse esitada „sama transkriptsiooniga sõnu“ (Langenscheidt'i inglise-saksa taskusõnaraamatu — edaspidi siin L. T. — järgi „gleichgeschriebene Wörter“) eri märksõnadena, kui nad on erinevat päritolu. Seda head juhust pole aga kuigi järjekindlalt arvestatud ja nii leiame paaripanduina sõnu nagu „*art* s. kunst; *thou art* — *sina* oled“ („*sina*“ kursiivis originaalteksti järgi); „*arm* s. käsivars; relv, sõjariist; *~s pl.* vapp“; jne. jne. Pole siis eriti imeks panna, et märksõna *discount* tuletistena näidatakse — seekord küll L. T. eeskujul — *~able*, *~enance* (I), *~er*. Missuguste absurdideni selline ruumikokkuvõid võib viia, nähtub kujukalt varem siteeritud märksõna *agape* käsitlusest, mille siin täielikult reprodutseerime:

agape [ə'geip] ammuli suuga vahtiv; *to set* ~ hämmastama; *~æ* [-i] *pl. theol.* armastussöögiaeg, agaap.

Eelmise arvustuseks tuleks märkida, et germaani päritoluga *agape* [ə'geip] on adverb („ammuli, avasui“) ja mitte adjektiiv, milleks autorid on seda pidanud. Adverbil ei saa olla pluralit, isegi teoloogilist mitte. Kreeka päritoluga *agape* on substantiiv ja hääldub [æ'gəpi]; selle plural on *agapes* või *agapæ* [æ'gəpi], igatahes mitte *agapeæ* (jällegi L. T. arvele langev viga). Sõna ise on pealegi täitsa üleaarne sellises võrdlemisi väikeses sõnaraamatus. „Armastus s ö g i a e g“ on kahtlase väärtusega neologism; vrd. siiski *Lord's Supper* pühaõhtu s ö m a a e g.

Sõnaliikide eristamiseks antakse märksõnade taga lühendid s. (substantiiv), a. (adjektiiv), ad. (samuti adjektiiv), adv. (adverb), v. (verb) jne. Paha tihti puuduvad need tarvilikud viited ja veel sagedamini on nad hoopis vigased. Juba tähe A esimeses (autoritel miskipärast kohe 25-ndana arvestatud) veerus esineb selliseid vigu neli! Vihervälja-Gepesoo sõnaliigituses osutub assort adjektiiviks, *audibility* verbiks, *avoidable* substantiiviks jne.; isegi artikkel *an* on siin promoveeritud substantiiviks! Päril läbisegi tarvitatakse lühendeid a., ad. ja adv. (kohati ka ad. v.). Sõnatuletisis ja märksõnaga seotud idioomides kaldub plurali lõpp s eralduma lühendiks s., näit. *ancient* ≅ *the s. pl. s.*; *Attic*, ≅ *s. s. pl.*; *book*, *to be in ore's (!) good* ~ *s.*; *cost*, ~ *s. pl.* Vastupidiselt võib mõni lühend sattuda kahtlase naabruse samuti kursiivis antud tekstiga, näit. „*breech* (pro *breech*); *~es s. pl.* ratsapüksid; *to wear the ~es fig.* «püksid jalas olema», majas valitsema“.

Raamatu algul loeteldud rohkearvulised lühendid on pärit L. T. sõnaraamatust, osalt eesti keelele kohaldatud vormides. Raamatus leidub siiski lühen-

deid, mida üldises loetelus pole mainitud: vrd. näit. **bade** v. *imp.* (pro *pret.*) sõnast *bid*; **besought** *imp.* ja *p. p.* sõnast *beseech*; **adrift** *mar.* (pro *naut.*); **careen** v. *mer.*; **congruence** *math.* (pro *mat.*), *Igv.* (?); **baboon** *In.* (?) s.; **baste** v., *pt.* (?); **cushat** s. *pat.* (?); **buzzard** *osk. s.* (*s. orn.?*); **after** *prop.*; **abasement** e.; **caw** k. jne.

Teksti trükitehniline korraldus on puudulik ja raamatu esimeses osas näib, nagu poleks autorid üldse viitsinud korrektoori lugeda. Kirjatüübid esinevad läbisegi, näit.: märksõna *deride*, hääldus **abaci** [æbəsai], **conch** [kɔŋk], tõlge **groove**, ~s *pl. joned*, viirud (?); sõnaliited **fountain**, ~pen; **cycl**e, ~ists' *touring club*; **give**, to ~ *one's mind to*; viide „**hunch** v. *hump*; suur tükk. Kordusmärk ~ jääb kohati seostamata liidetega, näit. **bob**, ~ *bed hair*; **defer**, ~ *red shares* jms. Esineb mõttetuid sõnakordusi, näit.: **dock** v. *dokkima*, *dokkima*; **dreadful**, penny ~ penny ~ jne. Tõlgetes näib olevat poolelijäänud ja pärast unustatud osi, näit. **appointments** varustis, rakestis, sisustis, kaubasaatja ... (?); **drinkable** 1. joodav (puudub aga oodatav 2.) jne. Üksikud sõnad ja sõnaseletused on sattunud õigest kontekstist mujale naabruse: vrd. näit. märksõnarühm „**entreat** v. *paluma*; **entrance** [in'tra:ns] v. *vaimustama*, *kaasa kiskuma*; *anuma*“. Veelgi kujukama näite annab sõnarühm „**batten** [bætn] s. *latt*, *liist*; *kriketis*: *kepp*; *munataigen*; *nuumama*; *väetama*“. Kõike muud kõrvale jättes, märgime siin vaid seda, et tõlked „**kepp**“ ja „**munataigen**“ kuuluvad järgneva märksõna **batter** juurde ja et „**kepp**“ on pealegi vigane tõlge saksa keelest (L. T. „**Schläger**“ tähendab siin lööjat, mitte löögi-riista) — viga, mis muide samas veerus kordub märksõna **batsman** puhul!

Korratu on ka interpunktsioon, millel sõnaraamatus on täita hoopis tähtsam osa kui tavaliselt mujal. Oluline on siin näit. kooloni õige tarvitamine, nagu seda nähtub veatüübist

excellence, excellency s. *oivalisus*; *celis*; *ainult*; *Excellency* *ekstsellents* (tiitel),

kus sõnale „**ainult**“ peaks järgnema koolon. Interpunktsiooni puudulik arvestamine põhjustab muude hulgas sellise omapärase vea nagu „*common room* nõupidamis- ja söögisaal; õpetaja kõrgemas koolis“ (vrd. L. T. „*Konferenz- und Speisesaal der Lehrer in höheren Schulanstalten*“)!

Puuduliku korrektoori tõttu on sõnatõlgetesse sattunud mõningal määral eksitavaidki trükivigu nagu: **after-dinner** *järellaul* (vrd. *tav. an after-dinner speech*), **amplify** *avaldama* (*avardama?*), **boulder** *rä n i k i v i* (*rändkivi!*), **brat** *järglased* (*jõnglane?*), **cranial** *kaljusse kuuluv* (*kõljusse!*), **dull** v. *müris-tama* (*nüristama!*), **dumps** *nukrameelsus*, *raputus* (*rõhutatus*, *rusutus?*), **incomings** *tulnud* (*tulud!*), **osier** *palju* (*paju!*), **pick** *kiviraiumis-pakk* (*pro kir-gas*, *kirka*; L. T. „*Spitzhacke*“) jms.

Sõnatõlgete täpsuse ja mitmekülgsuse kohta võib saada ligikaudse kujut-luse, kontrollides üldjoonteski mõne eriala — aianduse, botaanika, grammatika, fotograafia jne. — terminoloogiat. Meil nii populaarseks saanud male alalt näiteks annab V.-G. sõnaraamat põhitõrminid: **chess** *malemäng* (*pro male*), ~-**board** *malemald*, ~-**man** *malend*; **piece** *malend*; **pawn** *malend* (*pro ettur!*); **knight** *ratsanik males* (*pro ratsu*), **castle** s. *torn* (*pro vanker!*), v. *rokeerima*, *vangerdama*; **rook** *lipp* (*pro vanker*). Vastavate märksõnade all puuduvad aga: **king** *kuningas* (*males*); **queen** s. *lipp*, v. *lipustama*, *lipustuma*; **bishop** *oda*. Umbes niisama ebatäpsad ja lünklikud on tõlked paaril muul kontrollitud alal.

Sõnatõlgete täpsamat käsitlemist raskendab siin asjaolu, et autorid ei valda inglise keelt nimetamisväärsel määral, mistõttu nad peavad tõlkeid konstrueerima saksa keele kaudu, kasutades selleks peamiselt Langenscheidt'i taskusõnaraamatut. Kui aga arvesse võtta, et sõnatähendused saksa keeles pole igakord kindlapiirdelised (vrd. eespoolsiteeritud näide sõnaga „Schläger“), siis võib aimata, millised komistuskivid antud olukorras autoreid varitsevad. Raskusi tekib neil näit. juba saksa adjektiivide ja adverbide eristamisega, nagu see ilmneb järgmistest tõlkevigadest: **chance** *ad.* juhtumisi; juhuslikult (L. T. „zufällig; gelegentlich“; vrd. *a chance acquaintance*); **fortuitous** *adv.* (?) juhuslikult; **cowardly** aralt (võimalik vaid adjektiiv!); **fairly** talutav (*pro* kurnis; enam-vähem; L. T. „erträglich, leidlich“; vrd. *a fairly good player is neither bad nor very good*); **freely** *a.* (?) aval, abivalmis jne., tubli, tugev (vrd. *to speak freely, to drink freely*)! Samalaadilised tõlkevead on: **disinclined** vastumeelselt tegema (*pro* sisendama vastumeelsust; L. T. „abgeneigt machen“); **impunity** karistamatus, *with* ~ karistamatu (*pro* karistamatult, karistamata; L. T. „straflos“)!

Nende vääratuste kõrval esineb sõnaraamatus ka hoopis raskemaid tõlkevigu, mis Vihervälja-Gepesoo võõrkeelte-oskusele juba päris tumedat varju heidavad. Nii leidub siin muude hulgas tõlkepärlid nagu:

agnail *tehn. s.* neet (saksa „Niednagel“ — küünekisk).

carry *v/t.* naut. purje juhtima, käsitama; vrd. L. T. „(Segel) führen“; *a ship carrying all sail* „täispurje all sõitev laev“.

cat *s.* kass; *fam.* murdma („brechen“ — oksendama).

chantry *s.* kirikukoor (L. T. „kleine Kapelle in einer Kathedrale“ — kiriku sisekabel).

clan *scot. s.* tüvi (L. T. „Stamm“ — sugukond, suguharu).

cracker *s.* unistaja (L. T. „Schwärmer“ — ilutulestikus tarvitata „tulikonn“).

dog *s.* koer; sokk (L. T. „Bock, Gestell“ — pukki; siin nimelt *dog* = *firedog* „kamina põhja halgude alla asetata metallist tulepukk“).

enough *s.* leplikkus (vähesega); vrd. L. T. „Genüge“ — küllaldane, vajadust rahuldav määr; näit. *we have enough of everything*.

fall in äkki meenuma (L. T. „einfallen“ — sisse langema).

finical *fam. s.* (?) mukiitud (L. T. „geziert“ — afekteeritud, maneerlik).

instep *s.* käeranne (L. T. „Spann, Rist“ — põiaselg, jala pealmine osa varvaste ja pahkluude vahel).

meerschaum *s.* merevaht, merevahuhari (!). Vrd. L. T. „Meerschaum(kopf)“ — eriline valkjas savi, millest tehakse piibukolusid; selline piibukolu, piibupea.

settee *s.* laenupank (L. T. „Lehnbank“ — seljatoega pink; tavalisem tähendus „sohva“).

settle *s.* laenupank („Lehnbank“ — *a bench with a high back*).

Minu üldine mulje on, et seegi teos ei kajasta „murrangut, mis meid on välja viimas kopitunud provintslusest kogumaailma värskete tuulte kätte“. Meie kaks anonüümset õnnekütti igatahes ei suuda kuidagi „appi astuda inglise keele ja kultuuri harrastajale ja sõbrule“. Selleks peaksid nad eelkõige ise algust tegema inglise keele õppimisega. *Charity begins at home* — ütleb inglise vanasõna.

J. Estam

ÜHE HALYAMAIGULISE MÄRKUSE PUHUL

„Varamu“ mihklikuu numbris on ilmud erandlikult (kuid mitte enam hämmastavalt) ebaintelligentses stiilis kirjutet märkus minu kohta, pealkirjaga „Antsoratsemine eesti kirjanduse kriitikas“. Allkiri puudub, nii et vastutavaks tuleb pidada toimetajat härra Henrik Visnapuud, kelle stiili see kirjutus muide mitmeti meenutabki.

Mainit märkus käsitleb muu seas minu akadeemilise hariduskäigu kulud, väites etteheitvalt, minu Oxfordi koolitus olevat eesti rahvale maksnud umbes miljoni (muidugi senti). Arvestades Oxfordi elukallidust ja õppemakse (milleks esimesel aastal läks 900 krooni ümber), oleks mul väitekirja valmistamiseks tõesti nii palju toetust tarvis läind, kuid tegelikult jäin varsti omaenda toetada, pääle väikese, umbes 100-kroonise kuustipendiumi, mille ülikool mulle veel jättis. Pikemat aega pidin ligemale kolmveerand kuludest ise katma. Tekib küsimus, kas mul oli põhjust eriliseks tänu-meeleks, nagu toimetaja Visnapuu — või tema nimetu kaastööline — näib oletavat, sest minu isiklikud ressursid võimaldasid nii kallist koolitust võrratult vähem kui ülikooli ja Hamini omad. Ma ei ole tolle aja vaimesest priiskamisest veel tänini majanduslikult täiesti toibund. — Oleks autor pöördund Hamini Teaduse ja Kunsti Osakonna poole, ta oleks ehk saand korralikumad andmed.

Märkuse krüptiline (anonüümsuse tõttu väga vapper) autor tsiteerib katke minu kirjutusest „Märkmeid Aino Kallase kohta“, järeldades sellest, et minu arvates Tammsaarest „ei jää järele palju muud kui ebamäärast mälestuse auru“. Emb-kumb, kas ta pahatahtlikult väärtõlgitseb minu teksti või lihtsalt osutab arusaamisvõime puudust, sest ta oleks kontekstist pidand taipama, et ma ei käsitlend kogu eesti proosakirjandust, vaid viimaste aastate — laiendat nüüdishetke — oma, millesse igatahes ei kuulu „Tõde ja õigus“. Tammsaare hilisemate tööde suremattuse kohta on mul väga suuri kahtlusi, ja märkuses samas seoses mainit Metsanurga, Gailliti, Mälgu viimase aja toodangu kohta vahest veel hoopis suuremaid. Täielikku väärtuste kataloogi ma artiklis Aino Kallase üle loomulikult ei mõelnudki anda. Et see — proosa alal — ei oleks tulnud pikk, seda võin siin muide kinnitada. Sama lohakuse ja vaimutuse vaim, mis enam-vähem nullistab Visnapuu „Saatana varju“, lokkab meil kahjuks liiga laialt — osalt küll kibeda majandusliku häda sunnil, kuid see vabandus kirjanduse kvaliteeti ei tõsta.

Visnapuu aigise all ilmud kirjutuse tuim viha rahuldab mind — samuti nagu fakt, et „Varamu“ minu kriitilisi „kummitisi“ nii lakkamatult ja pikalt kommenteerib. Nähtavasti minu tähendused on siiski üsna sageli sahtund märki või õige selle lähedale. On iseloomustav, et „Varamu“ närvitseb samal määral nagu too vististi veel väga noor, avalikkuse eest senini kaunisti peidul püsinud naisarvustaja preili Eeda Kook, kes veel eelviimasel „Üliõpilastelehes“ näib „Arbujates“ ja „Loomingus“ nägevat meie kultuuri hukku.

Ants Oras

TEADAANNE.

„Akadeemia“ ilmub edaspidi vähemalt 8 korda aastas (veebruaries, märtsis, aprillis, mais, septembris, oktoobris, novembris ja detsembris) iga kord kuu esimesel poolel. Uute tellimistega kui ka tellimisrahade tasumisega palutakse tungivald rutata.

„Akadeemia“ ilmub 8—10 korda aastas. Tellimishind aasta lõpuni kr. 5.—

Toimetuse: Alfred Koort, Hans Kruus, Ants Piip,
tegev- ja vastutav toimetaja Jaan Ots.

Toimetuse kõnetunnid kella 11—12 äripäevil.

Väljaandja: Üliõpilasseltside Vilistlaskogude Liit. Toimetuse aadress: Ülikooli
15—3 Tartu, telefon 13-49, posti jooksev arve nr. 2389.

Täielikumas valikus

kodumaa ja inglise vabrikute

ülrikonna- ja palituriideid

uusimates koeviisides

Viimasele moele vastavaid

villaseid-, siid-, samet- pits-, ja puuvillaseid

kleidiriideid

Alatine uudiste juurdetulek.

Kvaliteetkaup.

Soodsad hinnad.

Suur valmisriiete osakond

F-ma M. JÄNES

TARTUS, Kaubahoov 8-9-10-11-12. Telef. 5-91

Eesti Hüpoteegipank

Tartus, Võidu tn. 11, omas majas.

Annab linnade kinnisvaradele pikaajalist pantlehe-laenu esimese obligatsiooni kindlustusel.

Laenult võetakse aastas 6,5% ja 1% kustutusmaksu.

Üheks kasulikumaks ja kindlamaks raha paigutamise vahendiks on 6% Eesti Hüpoteegipanga pantlehed. Hoiusumma omanikkudel on kõige kasulikum hoida raha pantlehtedes.

Pantlehtedesse paigutatud kapital on mitmekordselt kindlustatud pangale panditud kinnisvaradega, mille korrashoiu ja tule vastu kindlustamise järele valvab Eesti Hüpoteegipank.

Pantlehtedesse investeeritud kapital kannab praeguse kursi juures 6,7% aastas, mis maksetakse välja 2 korda aastas.

Pantlehti müüvad Eesti Hüpoteegipank ja kõik kodumaa suuremad rahaasutused.

JUHATUS.

Ühispank

Tartu Eesti Laenu- ja Hoiu Ühisus

Esimene Eesti Ühispank. Asutatud 1902. a.

Tartus, Suurturg 14, omas majas.

Telefon nr. 700 ja 1-77. Juhatuses telefon nr. 19-95.

AKTIVA.	Arveteseis 30. novembril 1938. a.	PASSIVA.	
Kassa, pangad, väärtused	791.674.30	Kapitalid	395.843.91
Laenud	3.069.009.99	Hoiused	3.832.365.83
Korrespondendid	13.075.85	Võlad teist. krediitasutust.	39.955.79
Garantiide deebitorid	20.798.95	Riiklikud laenud	1.697.74
Vallasvara	43.518.67	Korrespondendid	12.735.68
Kinnisvarad	161.346.46	Garantiid	20.798.95
Kulud	92.205.58	Tulud	266.768.13
Muud aktivad	462.963.54	Muud passivad	84.427.31
	Kr. 4.654.593.34		Kr. 4.654.593.34

Võtab raha hoiule ja maksab ajakohast intressi. Annab laene hüpoteekide ja väärtpaberite kindlustusel ning käemeeste vastutusel. Garantiid Riigi hangete, töölepete, ostude ja muude tehingute kindlustuseks. Saadab raha igasse kodumaa linna ja alevisse. Vahetalitus riiklikkude laenude saamisel põllumeestele. Sissemõudmine vekslite ja muude dokumentide järgi. Moodne varakamber, seifid.

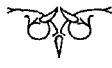
Pank on avatud kella 9–14. Laupäeviti kella 9–13.

Juhatus.

A.=S.

Tartu Telefonivabrik

Tartu, Puiestee 9, telefon nr. 2-34

A/S.

Tartu Tööstuse Pank

TARTUS, ÜLIKOOLI TÄN. 44, OMAS MAJAS
Telegr. aadr. „DogeBank“ Kõnetr. 635 ja 835

OSAKOND RAKVERES

*

Toimetab kõiki pangaoperatsioone

Panga juures Eestimaa Kindlustus-a.-s. „EKA“ peaesindus

ILUVAHENDID

NOORTELE JA MATKAKS

TURIST

SUITSETAJAILE

KOHVI JA VEINISOPRADELE

ETK tooteid pühadelauale ja kinkimiseks!

The illustration features a central arrangement of pine branches. To the left, an open suitcase is labeled 'ILUVAHENDID'. Above it, a travel kit is labeled 'NOORTELE JA MATKAKS'. In the center, a box is labeled 'TURIST'. Below the pine branches, a box is labeled 'SUITSETAJAILE'. To the right, a bottle and a box are labeled 'KOHVI JA VEINISOPRADELE'. At the bottom, a banner reads 'ETK tooteid pühadelauale ja kinkimiseks!'. Other visible labels include 'Kõnetr.' and 'DogeBank' on a box, and 'Puhkuse' on a box.

A. PASTERNAK LA
RIIDEKAUPLUSED

TALLINN. S. KARJA 15.
PÄRNU MNT. 6. ESTONIA PST II.

HAAPSALU, KURESAARE,
MUSTVEE, NARVA, PETSERI, PÄRNU,
RAKVERE, VALGA, VILJANDI, VÖRU

ERA

Valmisriieteäri

A. Pasternak

TARTU, ALEKSANDRI TÄN. 2, TEL. 7-84

Soodsaim ostukoht.

EESTI RAHVALEKSIKON

on parim käsiraamat, mis vastab igale Teie küsimusele. Ta sisaldab umbes 1000 leheküljel üle 30.000 sõnaseletuse, asendades biograafilise leksikoni, õigekeelsus- ja võõrsõnade sõnastiku, kohanimede ja uute eesnimede käsiraamatu.

EESTI RAHVALEKSIKON

on asjalik, selge, ülevaatlik ja täpne ning omab rikkaliku pildisisu, tabeleid, kaarte jne.

EESTI RAHVALEKSIKON

ilmub vihkude kaupa, iga vihk ca 100 lehekülge, mis kokku moodustavad ühe köite.

EESTI RAHVALEKSIKON

maksab ettetellides kohemaksetavas rahas ainult 9 krooni, osadeviisi iga vihu ilmumisel kr. 1.50. Tutvuge ilmunud vihkudega ja Teie tellite selle väärtteose.

O-Ü. „NOOR-EESTI KIRJASTUS“

Tartus, Gustav Adolfi 8. Tel. 2-66.} Posti jooksev arve 2232.

RESERVEERITUD

A. S. Esimene Eesti *Põlevkivitööstus*

end. Riigi
Põlevkivitööstus

Juhatus ja müügebüroo: Tallinn, Valli 4-3
Telef.: 450-85 ja 450-62. Posti jooksev arve nr. 296.

PÕLEVKIVI kütteks; TOORÕLI; KÜTTEÕLI; BENSIIN; MOOTORPETROOLEUM; MOOTORNAFTA; DIISELNAFTA; RASKED ÕLID; BITUUMEN (Estobituumen) ja ASFALT-MULSION („Külm-asfalt“) teede tegemiseks, katusepapiabrikutele ja isolatsioonitöödeks; TOLMUÕLI teede tolmu sidumiseks; IMMUTUSAINED „FENOLAAT“ ja „ESTOKARBOLINEUM“ puu conserveerimiseks; VILJAPUU-KARBOLINEUM viljapuude pritsimiseks; putukamürk „PUTTOX“; KATUSELAKK (katusetõrv): RAUALAKK (asfalt-lakk) ja ASFALT-MASTIKS.

Nõudke

EMLO

Prantsuse konjaki segu

V. O.

Saadaval kõigis peenviinakauplustes ja restoranides üle riigi.

Kohvik

„KO-KO-KO“

Tartus

Maitsvad kohvikusaadused ja rikkalik lugemisvara.

U/Ü „A. KEISS”
Tartu, Võidu 15, telef. 6-05

*Vanem
optika- ja
arstiriis-
tadeäri*

Soovitab rikkalikus valikus:
Arstiriistu ja elektromeditsiinilisi
aparaate. Mikroskoobe. Kliinikute
ja arstikabineti täielikke sissesea-
deid. Laboratooriumi klaastarbeid.

Katkiste Rekord-süstlate va-
hetus. Eelarvete koostamine ostu-
kohustusega.

CENTRAL
KOHVIK JA KONDIITRIÄRI

Meeleolumuusika
1/21 — 2 ja 6 — 10

TRÜKIKODA
„VARRAK”

TARTUS,
SUURTURG 2, TEL. 3-20.

Pa-Mu
*mitterasvata-
juukse-fiksatiiv*

Kui tarvitate Pa-Mu juukse-fiksa-
tiivi, ei ole Teil rasvast voodipesu
ega määrinud peakatte-voodreid.
Sealjuures kinnitab Pa-Mu juukse-
fiksatiiv Teie juukseid sama hästi
kui pumat, jätmata rasvast läiget.

A.-S.
Ephag'i labor.
Tallinn

SAMA HÄSTI

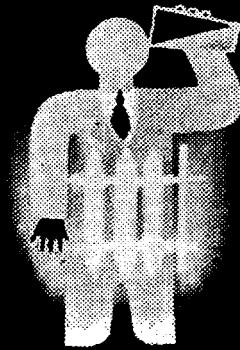
KUI VÄLISMAA TRÜKI-
KODA, VALMISTAB
TEILE IGASUGUST
TRÜKITÖÖD

OSAÜHING

**K. MATTIESENI
TRÜKIKODA**

TARTU, VALLIKRAAVI 4
TEL. 480 ja 497

ALECOQ'I TUMEÖLU TÖMMUHIID

KESKÜTTENA

*Rohu, värv &
parfümeeria ladu*

„CENTRAL”

Suurturg 8, Rüütli tän.
nurgal Tartus ·
Telef. 11-10

Saavitame

suures valikus
pullovere,
kampsuneid,
salle, rätte jne.

SCH. BAKSCHT & POJAD

Tartu, Poe tänav 3.

Moodsa elamu
mööblitööstus

U/ü. Vikeri tehased Tallinn
Narva mnt. 15, telef. 320-01

Valmistab konstruktiiv-modern,
rahvuspärasest ja terastoru sisustusi

Projektid ja eelarved tasuta

Esimene Sesti
Mesikoogitööstus

J. Lill — Tartu

KOHVIK

Iga päev muusika
kella 6-8 ja
9-11 õhtul

Õnnelikku uut
aastat!

Edv. Weyde
„TARTU VAHEMEES“
Tartu, Võidu tänav 3.

1938 — 1939

Kes palju tahab - valib ainult ühe!

Kes tahab saada peale kuiva ametliku informatsiooni ka tõelist elu näha, kes tahab peale kuivade päevauudiste kirjutusi mitmelt huvialalt, halli igapäevasusse võrratut nalja, ajaviiteks rohkesti häid jutte, sündmusi ka piltide peegeldusena näha,

see tellib

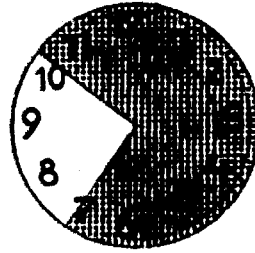
„Rahvalehe“

„Rahvaleht“ on toimetatud nii, et igäüks leiab sealt midagi enda jaoks. Mis „Rahvalehe“ eriti huvitavaks teeb — on tema pildirikkus. Igapäevaste uudiste kõrval erileheküljed mitmelt huvialalt. „Rahvaleht“ viib lugeja elule lähemale.

„Rahvaleht“ maksab tellides pooleks aastaks kr. 8.20, veerandiks kr. 4.30. Kõik tellijad saavad „Esmaspäeva“ 15-sendilise juuremaksuga kuus. Kolme kuu ja pikema aja tellijad saavad tellida poole hinnaga jutuajakirja „Perekonnaleht“ ja mõistatuste ajakirja „Ajude Gümnaastika“, makstes iga nim. ajakirja eest 25 senti kuus. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised.

PÜHENDAGE

OMA VABA AEG ENESE-
ARENDAMISELE LUGEDES

KIRJANDUST

KOOLIRAAMATUID
KOOLITARBEID
KIRJUTUSMATERJALE
JONISTUS- JA
MAALIMISTARBEID
PABERIKAUPU
KANTSELEITARBEID
JNE. JNE.
SOOVITAVAD SUURES
VALIKUS

„PÄEVALEHE“ RAAMATUKAUPL.
TALLINN, S. KARJA 23 • PIKK 2

„LASTE RÕÕM“ LOOB LASTELE RÕÕMSA
MEELEOLU
ILMUB KORD KUUS